

Litterarische fantasien en kritieken. Deel 3

Cd. Busken Huet

bron

Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken (derde deel)*, H.D. Tjeenk Willink, Haarlem, z.j.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/busk001litt03_01/colofon.htm

© 2001 dbnl

Voorberigt van den eersten druk.

Deze Nieuwe Litterarische Fantasien verschillen slechts in zoover van twee vroeger verschenen bundels, dat de lezer hier zoowel beschouwingen over buitenlandsche als over vaderlandsche schrijvers aantreft, en bij de rangschikking ditmaal alleen de tijd der samenstelling als leiddraad heeft gediend.

Vele opstellen handelen over oudere of jongere tijdgenooten, voorgangers in de eeuwige rust. Dieper gevoelt men, bij het toenemen in leeftijd, zijne verpligting aan hen, vreemdelingen of landgenooten, wier geschriften eenmaal bron van genot of leering voor ons waren; en bij het monsteren van zoovele dooden wordt het behoefte, hun den tol der dankbaarheid te betalen.

BATAVIA, CD. B.H.

Oktober 1873.

Lamartine.

(1790-1869). Ter Gedachtenis.

I

Elk kent de strofen van buiten waarin Lamartine, in gedachte zich verplaatsend op Sint-Helena, aan de zijde van den aan zijne rots gekluisterden keizer, dezen op de zee laat staren en de geschiedenis van zijn glansrijk verleden als in golf aan golf zich laat breken aan zijn voet:

Tel qu'un pasteur debout sur la rive profonde
 Voit son ombre de loin se prolonger sur l'onde
 Et du fleuve orageux suivre en flottant le cours;
 Tel du sommet désert de ta grandeur suprême,
 Dans l'ombre du passé te recherchant toi-même,
 Tu rappelais tes anciens jours!

Ils passaient devant toi comme des flots sublimes
 Dont l'oeil voit sur les mers étinceler les cimes;
 Ton oreille écoutait leur bruit harmonieux;
 Et, d'un reflet de gloire éclairant ton visage,
 Chaque flot t'apportait une brillante image
 Que tu suivais longtemps des yeux!

Ik twijfel of Lamartine zelf, wanneer hij in de laatste levensjaren op zijne staatkundige loopbaan terugzag, veel beelden van dien aard, voor *zijne* herinnering gerezen, met het oog gevolgd heeft. Eene geschiedenis der groote gebeurtenissen, waarin hij zulk eene voorname rol heeft vervuld, is door hem niet geschreven, althans niet in het licht gezonden; een staat-

kundig testament niet door hem nagelaten. Zie de noot aan het slot van dit opstel. Toch komt, in hetgeen na zijn aftreden van het politiek tooneel door hem uitgegeven is, hier en ginds het een en ander voor, - met name in de studie over Balzac en zijne werken, welke deel uitmaakt van het *Cours familier de littérature*, - waaruit men regt heeft te besluiten dat hij zich omtrent het karakter der omwenteling van 1848 in later tijd geen hersenschimmen heeft gevormd, en hij ten grave is gedaald in de overtuiging, door het uitroepen der tweede fransche Republiek een ijdel werk te hebben helpen verrigten.

Betrekkelijk weinig zal in de toekomst de politieke geschiedschrijver van Lamartine's tijd zich met hem bezighouden; veel, de geschiedschrijver van Frankrijks zieleleven gedurende de eerste helft der 19de eeuw. Ook voor ons verdwijnt de staatsman in den letterkundige. Noch den kompilator der vele boekdeelen uit de nadagen bedoel ik, welke meer tot het gebied der nijverheid dan der letteren schijnen te behooren; noch den geschiedschrijver der Girondijnen, het laatste van Lamartine's werken dat zonder financiële bijoogmerken geschreven is; maar den jongen zanger van het godsdienstig gevoel in dagen van afmatting of twijfel, den dichter van *Jocelyn*, van *la Mort de Socrate*, den dichter bovenal dier *Harmonies* en dier *Méditations*, welke op den tijdgenoot alom den indruk gemaakt hebben eener profetische openbaring.

Met dat al zou het niet aangaan, bij de te naauwernood gesloten groeve van een man op wien twintig jaren geleden de oogen der geheele wereld, als op den politieken leider van een groot en edel volk gerigt waren, de staatkunde volstrekt onaangeroerd te laten. Zoo moge Balzac ons zeggen, hoe, na de omwenteling van 1848, Lamartine's politieke geloofsbelijdenis luidde; want ook de geschiedenis van gisteren heeft hare eischen, en zelfs de pasgestorvenen behooren genomen te worden, niet gelijk de vriendschap of de vereering hen gaarne fatsoeneren zou, maar gelijk zij werkelijk geweest zijn. Lamartine heeft bovendien verklaard, in Balzac's uitboezeming zijne eigen denkwijze terug te vinden.

II

Het is de vooravond der krooning van Lodewijk Napoleon, en het tooneel verbeeldt het salon van mevrouw De Girardin. Lichtgroene draperien doen de blonde lokken en de blozend blanke gelaatskleur der gastvrouw voordeelig uitkomen, en worden door de brunetten onder de aanwezige dames, wier anders schitterend teint hier de helft van zijn glans verliest, in stilte verwenscht. De schrijfster der *Lettres Parisiennes*, wanhoop aller feuilletonisten van den tegenwoordigen en den toekomenden tijd, zit in haar hoekje op den sofa. Bij den vlammenen haard staat Balzac, de athletisch gebouwde, met den eenen arm op den schoorsteenmantel, met den anderen gestikulerend. Émile de Girardin en Lamartine zijn gezeten, en laten luisterend en zwijgend Balzac's woordestroom om hen heenbruisen, - want Balzac is een vriend van monologen en laat niet los eer hij zijne stelling ten einde toe ontwikkeld heeft. Gelijk bij menige andere gelegenheid, was ook ditmaal de parlementaire regeringsvorm aan de orde.

‘Parlementaire regeringen’, zeide Balzac, wiens sarkasmen gepaard gingen met gulheid van toon, ‘zijn het Dorado van redenaars en van drogredenaars. God heeft den menschelijken wil slechts met één vorm toegerust, met één middel om zich te uiten. Dat middel, die vorm, is de eenheid. Waar veelheid van wil wordt waargenomen, heerscht óf regeringloosheid, die de snelle en geweldige, óf stilstand, die de langzame dood der menschelijke zamenleving is. Gingen de lessen der ondervinding niet meestentijds verloren, ieder zou inzien en erkennen dat de parlementaire regeringsvorm al de gouvernementen, die hem aannemen, het eene voor, het andere na, te gronde rigt. Toen Mirabeau in 1789 den heer De Brézé toevoegde: “Ga en zeg uw Meester dat wij hier vergaderd zijn krachtens den wil des volks, en alleen het geweld der bajonetten ons verdrijven zal”, - toen riep hij de parlementaire regering en daarmede de revolutie uit. Hij beproeft haar stroom te keeren, doch schiet er zijne eer en zijne populariteit bij in. Lodewijk XVI wordt het slagtoffer harer woede; de Girondijnen boeten met

hun hoofd voor het vermeten, haar te hebben willen matigen; Vergniaud, Marat, Danton, Camille Desmoulins, Robespierre in persoon, worden verslonden door de staatsinrigting, aan welke zij het aanzijn hebben geschonken; de Nationale Konventie wordt gedecimeerd door haar eigen kroost; het Directoire smeedt vruchteloos tegen de parlementaire regering staatsgreep op staatsgreep; Bonaparte doet haar uiteen stuiven voor het snorren van zijn rapier; in 1814 wordt Bonaparte zelf door haar omvergeworpen. De Bourbons keeren terug, de parlementaire regering brengt hen ten val, en doet hen de wijk nemen naar Gent. Waterloo maakt hen op nieuw onmisbaar, en de parlementaire regering staat Bonaparte aan Sint-Helena af. Zij maakt van het bestuur van Lodewijk XVIII een eindeloos en rusteloos heen en weder slingeren. Zij lokt het konflikt met Karel X uit, zegeviert in dien strijd, en zendt den koning in ballingschap. De hertog van Orleans stelt zich te harer beschikking, wordt met geestdrift aangenomen, en achttien jaren daarna met nog grooter geestdrift weggezonden. De omstandigheden maken van de Republiek de eenig mogelijke toevlugt, en de parlementaire regering rept zich uit de kandidaten voor het Presidentschap hem te kiezen, die bestemd is haar omver te werpen. Frankrijk wordt op nieuw eene militaire natie; onder de leiding van een schrander en gematigd despotisme komt er weder rust, en de parlementaire regeringsvorm vertoont zich nogmaals aan den gezigteinder in den vorm van onmogelijke bondgenootschappen. Tien verdreven gouvernementen, in den tijd van niet meer dan eene halve eeuw, getuigen dat die regeringsvorm zich evenmin weet te verdedigen als te vestigen.

Ziedaar zijne geschiedenis, zijne werken. En zijn aard, vraagt gij? Ik antwoord met de wedervraag: Wat doet eene natie, wanneer zij zich in doodsgevaar voelt verkeeren? Zij roept de hulp van een dictator in. Het leger, vertegenwoordiging van den aktieven wil der natie, kiest dien dictator. Hij aanvaardt het bestuur, en stelt in de eerste plaats de bron van alle kwaad, den parlementairen regeringsvorm, ter zijde. Regeert hij zonder overleg, dan valt hij en sleept leger en natie met zich mede; regeert hij met wijsheid, dan heeft zijn bestuur

een bepaalden of onbepaalden levenstijd. Zelfs kan het gebeuren dat hij de stichter wordt van eene dynastie of een erfelijk koningschap. Daartoe behoeft hij twee dingen: een door hemzelf benoemden staatsraad en, bij een militair volk, een leger. Droeg hij het bestuur aan een twee- of driehoofdig bewind op, bij welks keuze hij zich te voegen had naar den wil eener parlementaire meerderheid, zijn eigen gezag zou minder worden naarmate het andere wies. Liet hij dit laatste zijne volle ontwikkeling bereiken, dan zou hijzelf op nieuw de magt in het leven geroepen hebben tegen de magt, en nogmaals stond eene omwenteling voor de deur.

Zelfs eene Republiek kan niet bestaan zonder eenheid van wil. De hoogste ambtenaar eener Republiek moet een dictator zijn, gekozen voor een bepaalden tijd; is hij dat niet, dan is hij niets. Wat maakt de kracht van het leger? Zijn generaal. Plaats twee of tien aanvoerders, met dezelfde magt bekleed, aan het hoofd des legers, en het zal hebben opgehouden te bestaan, omdat het zal hebben opgehouden door één wil gedreven te worden. Daarom hebben ook de vrijzinnigste parlementaire gouvernementen er zich steeds voor gewacht, het leger tot de stembus toe te laten. Of neen, in 1849 heeft ons parlementair gouvernement voor een keer twee legers geschapen en twee legerhoofden aangesteld: een leger van den linkeroever der Seine, onder het parlement, en een leger van den regteroever, onder den president der Republiek. Veertien dagen daarna bestond het parlementair gouvernement niet meer. Het had de handen aan zichzelf geslagen, en de staatsgreep was onvermijdelijk geworden.

Een gouvernement is eene alleenspraak, de regeringloosheid eene zamenspraak. Met eene zamenspraak kan men wel redetwisten, maar niet regeren. Vormt zich dan, vraagt gij, niet telkens eene meerderheid, welke de wet stelt? Jawel, maar die meerderheid is de vrucht eener redevoering of van een kabaal. In sommige landen wegen de meerderheid en de minderheid elkander op, en in dat geval wordt de nationale wil door de natie verlamd. In Amerika heeft men er iets anders op gevonden: “Wij kunnen te zamen niet regeren? welnu, laat ons elkander verdelgen!” En dit zou het laatste woord der

menschelijke wijsheid zijn? Neen, gelijk voor de individuen, zoo heeft God ook voor de volken in de orde zelve der dingen eene te volgen gedragslijn aangewezen. De regel is, dat er geen gehoorzaamheid bestaat zonder eenheid van wil. Die eenheid is zoowel voor de monarchien als voor de republieken eene levensbehoefte. In de monarchien blijft zij voortbestaan van geslacht op geslacht, in de republieken wisselt zij af. Om het even, mits er geregeerd worde. De gouvernementen zijn niet alleen de vorm van het leven der natien, zij zijn dat leven zelf. De parlementaire regering is de regering van partijen, anders gezegd van kabalen. Neem er vijftigmalen de proef mede, en gij zult u vijftig teleurstellingen bereid hebben. Het goddelijk thema duldt geen mededinging; en dat thema is de eenheid.'

III

Ik beweer niet dat deze populaire bespiegeling van Balzac, die voor het overige op zijn politiek doorzigt zich weinig liet voorstaan, uitmunt door veelzijdigheid of door blijken van historische kennis. Waar het op aankomt is dat het verslag, door Lamartine gegeven van hetgeen dien avond in het salon van mevrouw De Girardin verhandeld werd, eindigt met de bekentenis: 'Zoo, maar in welsprekender bewoordingen, liet Balzac zich hooren; en ofschoon ik met het doel, de parlementaire regering te vernietigen, de Republiek had uitgeroepen, kon ik niet nalaten hem gelijk te geven. Ik gevoelde de kracht van zijn betoog en zweeg; vaster overtuigd dan hij dat God, en Hij alleen, het mensdome bestuurt, en de regel van zijn bestuur de eenheid is.'

Doch genoeg hiervan. Hoe eerlijk Lamartine's bekentenis gemeend moge zijn, zij vertoont het verheven karakter niet, waarmede zijn persoon en zijne woorden in vroeger jaren bekleed waren. Al zou veel van hetgeen hij in de dagen zijner vernedering gezegd en gedaan heeft hem evenzeer vereeren als zijne schoonste verzen, - om hem in zijne ware grootheid te leeren kennen moet men hem raadplegen en gadeslaan in den tijd (April 1830) toen hij, aangewezen om als gezant naar Athene

te vertrekken en intusschen tot lid der Fransche Akademie benoemd, kort vóór de Julij-omwenteling als lid dier vergadering zijne intreerede hield. Wel is naderhand, door zijne reis naar het Oosten, door zijne werkzaamheid als volksvertegenwoordiger, eindelijk door het verschijnen zijner *Histoire des Girondins*, zijn roem nog geklommen; doch ik geef den ouden Pontmartin gelijk, wanneer hij die intreerede als lid der Fransche Akademie het schoonste oogenblik van Lamartine's leven noemt.

Tien jaren heeft het geduurd eer de partijen in Frankrijk met zekerheid wisten wat zij van den dichter der *Méditations*, verschenen in 1820, te denken hadden. In weerwil der ruimte van gemoed en horizon, welke uit die verzen sprak, was er reden hem als een aanhanger der reactie te beschouwen. Het waas van katholicisme, hetwelk over zijne gedichten verspreid lag; de warme koningsgezindheid, waarvan zij getuigden; maakten hem in de oogen der vooruitgangspartij verdacht, of verhinderden althans dat hij door hare leiders als een hunner werd aangemerkt.

De uitgaaf der *Harmonies*, verschenen weinige dagen vóór het houden der intreerede, was in zichzelf niet genoeg om in die stemming verandering te brengen. Ofschoon sommigen van oordeel zijn dat de tweede bundel meer vastheid van denkbeelden en meer zuiverheid van vormen verraadt dan de *Méditations*, dit onderscheid springt nergens in het oog, en de punten van overeenkomst zijn veel talrijker en treffender dan de punten van verschil.

Eerst toen Lamartine voor de vergadering der Fransche Akademie verscheen, waarin destijds Cuvier naast Chateaubriand, Cousin naast Villemain en Royer Collard, Guizot naast Berryer zetelde, glorien der orde van zaken welke op Napoleon I gevolgd was; eerst toen de omstandigheden eischten dat hij zou optreden als lofredenaar van den graaf Daru, en hij het leven moest schetsen van iemand die, als intendant-generaal der napoleontische legers, menigmaal getoond had geen anderen wil dan dien zijns meesters te kennen, - eerst toen is het gebleken dat Lamartine, hoewel nog altijd even warm royalist als te voren, nogtans een kind van den nieuweren tijd was en zijn hart aan de toekomst behoorde.

Merkwaardig was zijne beschrijving der nieuwe fase welke de poëzie, volgens hem, sedert den val van het Keizerrijk was ingetreden. Merkwaaardig zijne toespeling op de dagen der romeinsche Caesars (de graaf Daru was een vereerder van Horatius, den gunsteling van keizer Augustus): dagen, zeide hij, waarin de dichters, gekroond door de gratien der onbezorgdheid, met hunne gezangen de feestbanketten der wereldvorsten zoowel als de saturnalien des volks opluisterden; de poëzie een geheim bondgenootschap scheen te hebben aangegaan met alle vormen van het despotisme; en er van de dichters een ontzenuwende invloed uitging, gelijken tred houdend met hetgeen door de sofisten gedaan werd om het volk te bederven en door de tirannen om het in boeijen te slaan.

Doch het merkwaardigst, uit het oogpunt der partijen van toen, was de hulde, in diezelfde rede door Lamartine aan de dagbladpers gebragt. Hetgeen thans als eene gemeenplaats of eene frase klinken zou, was in 1830 een programma. Meer dan dat: Lamartine's antecedenten in aanmerking genomen, en de vele banden welke hem aan de kerk en aan de legitimisten hechtten, was het eene daad.

'Sla ik', zeide hij, na zonder namen te noemen de beroemdste mannen in den boezem der Akademie-zelve te hebben aangeduid, 'sla ik thans het oog naar buiten en laat ik het weiden over ons opkomend geslacht, dan, Mijne Heeren, al zou men mijne goede verwachtingen overspannen en mij een vleijer der toekomst noemen, dan zeg ik uit den grond mijns harten en uit de volheid eener gevestigde overtuiging: Wel hen, die na ons komen! Alles voorspelt dat wij eene groote eeuw te gemoet gaan, een karaktertijdperk in de geschiedenis der menschheid. De stroom is geen schuimende waterval meer: zijn spiegel begint zich te effenen, zijn klaterend geluid sterft weg, de menschelijke geest wordt voortgestuwd in eene breedere bedding, vrij en magtig vervolgt hij zijn statigen loop. Zijne eigen onstuimigheid is het eenig gevaar hetwelk hij nog te duchten heeft, en alleen zijn eigen slib kan hem voortaan verontreinigen. Voor het overige gehoorzaamt die geest in zijne vaart eene zuivere aandrift; de dorst die hem verteert is een dorst naar hervorming, naar

zedelijk leven, naar waarheid; en om dien te lesschen is hem een nieuw zintuig geschonken; een dat hem ten vloek, maar ook ten zegen worden kan. De drukpers - zoo heet dat zintuig, de menschheid in haar ouderdom geopenbaard, als met het doel haar te troosten en hare krachten te vernieuwen. Men kent die gave eerst sedert gisteren, en deinst voor hare werking nog terug; zij sticht aanvankelijk in eene gevestigde maatschappij dezelfde verwarring, welke door het toevoegen van een zesde zintuig in het menschelijk ligchaam ontstaan zou. Doch de tijd; hare eigen uitspattingen; de alleen onfeilbare proef der wet; zullen haar gebruik weten te regelen, zonder hare vruchten te vernietigen; en met welke bezorgdheid zij nu nog sommige onverschrokkenen vervulle, ik kan niet gelooven dat wij het anathema zouden hebben uit te spreken over eene nieuwe magt, door de Voorzienigheid aan den menschelijken geest verleend; of, minder edelmoedig en kortzigtiger dan Zij, wij eene harer schoonste gaven in de kiem versmoren en hare weldaad haar in het aangezigt zouden moeten werpen!

Evenmin als dit lyrisme den adel van Lamartine's denkwijze in 1830 wezenlijk vermindert, evenmin kan ontkend worden dat, had hij bij die gelegenheid anders gesproken, er aan het ideale van zijn persoon, destijds zijne voorname tooverkracht, iets wezenlijks ontbroken zou hebben. Wenscht men zijn beeld ook naar het uitwendige voltooid te zien? 'Hij was toen nagenoeg veertig jaren oud', verhaalt Pontmartin, die als jongmensch de gedenkwaardige zitting bijwoonde, 'en die tweede jeugd deed bij hem in niets voor den glans der eerste onder. De rok met de groene palmen, het voorwerp der hoogste eerezucht van zoo vele kandidaten, maar in waarheid een zeer wanstaltig kleedingstuk, was niet in staat de schoonheid van zijn ligchaamsbouw te verduisteren. Zijne slankheid had toen nog niet dat scherpe en hoekige aangenomen, in zijne laatste levensjaren een lijdensmerk, maar voegde integendeel uitnemend bij het bewonderenswaardig en eenig model van dichterlijke en manlijke bevalligheid, hetwelk zijn uitwendig voorkomen destijds aanbood. De klassieke lijnen van zijn voorhoofd, overschaduwde door fijne aristokratische lokken,

waren in harmonie met de zuiverheid van zijn grieksch profiel en met zijne heldere, donkergrijze oogen, in wier bruinen weerschijn de twee magtigste ingevingen der menschelijke ziel tintelden: dichtkunst en welsprekendheid. Het was of zijne lippen opzettelijk in parisch marmer waren uitgehouwen, opdat het geen verwondering baren zou, er een olympischen glimlach om te zien spelen, of ze zich te zien openen tot het uitspreken van sibyllijnsche dichtspreuken. De toehoorders ontvingen den indruk, alsof de muziek zijner woorden een weergalm was uit hooger sfeer. Zijne gebaren kenmerkten zich door eene grootsche eenvoudigheid. Zijne stem, minder omvangrijk dan die van Berryer, had eene streelende ronding, welke den bewonderaars van den dichter een redenaar voorspelde. Aan eene ongeëvenaarde bekooring van gelaat en houding, paarde hij eene aangeboren en onopgesmukte waardigheid, waaruit het karakter sprak van den man die in vervolg van tijd duizende bladzijden schrijven zou, zonder ooit naar den roskam der ironie of den harpoen der satire te grijpen. Er was iets in hem dat aan een adelaar, iets dat aan een zwaan, en iets dat aan den vogel Ceix denken deed. Alles in dit volmaakte beeld der levende en sprekende poëzie ademde zielegrootheid en zachtheid van gemoed. De natuur had hem voortgebracht in een dier oogenblikken van goddelijke kwistigheid, waarin zij niet gedooft dat één smet aan haar arbeid kleve: het kristal, waarin het edel vocht zou worden uitgeschonken, moest zulk een inhoud waardig zijn. Alle feeën te gelijk hadden om zijne wieg elkander bescheiden; niet één was ditmaal overgeslagen, niet één kwalijk gehumeurd, niet één te laat gekomen.' Uit De Pontmartin's opstel over Lamartine in het weekblad *l'Illustration* van 6 Maart 1869.

Veel van dit schoone en tooverachtige is door Lamartine medegenomen in het graf, en was, reeds vóór hij daarin werd bijgezet, door den tijd en het lijden onherroepelijk vernietigd. Zijne gaven zijn ten deele die eener Malibran geweest, door den Hemel aan het eene geslacht geschonken, om in de heugenis van het volgende alleen als een eigen naam van liefelijkheid en kunst voort te leven. Gelukkiger evenwel dan zijne

broeders en zusters uit de hoogere toonen-wereld, is hij voor de nakomelingschap niet *geheel* verloren. Er is nadenken noodig ja, om na dertig, veertig jaren, ons eene voorstelling te vormen van hetgeen dat schitterend en beminlijk zondagskind in de dagen van zijn hoogsten bloei voor zijne tijdgenooten geweest is; en ik moet vreezen de sporen dier inspanning niet overal in dit herinneringswoord voldoende te kunnen uitwisschen. Toch geloof ik dat de arbeid ook hier zichzelf meer dan loont, en men door aandacht te schenken aan den redenaar van 1830 zich den weg opent om den dichter van 1820 te waarden en van hem te genieten.

IV

Indien het voor den roem van Lamartine genoeg zou zijn geweest, als lid der Akademie begroet te worden door Cuvier, - eene hooger onderscheiding was in die dagen naauwlijks denkbaar, - Cuvier was er de man niet naar zich ten opzichte van Lamartine's aanleg of talent te vergissen.

Bedenkt men hoe meedogenloos de staatkunde in later jaren den dichter heeft gestraft voor zijn wierooken op hare altaren, dan is er iets treffends, iets aandoenlijks bijna, in den aandrang waarmede de groote natuurkundige in April 1830 hem smeekte, de dienst der poëzie tot geen prijs voor eene andere te verlaten. 'Is het waar', vroeg hij hem, 'hetgeen door uitgevers, die de gretigheid des publieks wenschen te bevredigen, verhaald wordt omtrent leemten, welke uwe jongste geschriften zouden aanbieden? Bestaat werkelijk bij u het voornemen, ter wille van bezigheden van meer dadelijk nut, de verheven onderwerpen, waarin uw geest zich tot hiertoe vermeidde, ter zijde te stellen? Voor de eer der letteren wensch ik, dat het anders zij. Zeker heeft ieder onzer, ten aanzien van vorst en vaderland, achtenswaardige pligten te vervullen; maar zij, wien de Hemel de gezegende gaaf van het genie heeft geschonken, de gaaf om óf de verborgenheden der natuur te doorgronden, óf tot het gemoed der menschen te spreken, zijn geroepen tot het nakomen van verplichtingen die, zonder in éénig opzigt de andere uit te sluiten, nogtans, indien ik het zeggen durf, tot eene hooger orde behooren. Aan de menschheid, aan de

toekomst, zijn die bevoorregten rekenplichtig. Hoevelen, onder degenen die elkander aan het hoofd van staatsbesturen zijn opgevolgd, hebben het goede, door hen verrigt of voorbereid, als kaf zien verstuiven voor de niet minder kortstondige ontwerpen hunner plaatsvervangers! De gevonden waarheid daarentegen, al staat zij alleen en wordt zij in hare soort door geen andere ontdekkingen gevolgd; de aan het hart ontlokte edele opwelling, al behaalt de welsprekendheid slechts eenmaal zulk een triomf; verhoogt gedurende eeuw aan eeuw met onwederstaanbare kracht het geluk van tallooze geslachten, en doet tot de verste nakomelingschap den roem van haar bewerker doordringen.'

Het veroordeelt Lamartine niet, Cuvier's raad in den wind geslagen te hebben. Een gemoed als het zijne kon alleen van indrukken leven. Gehoor of geen gehoor te geven aan elke edelmoedige aandrift, stond voor hem gelijk met zijn of niet zijn; en indien hij onder al zijne tijdgenooten de laatste had behooren te wezen aan het staatkundig leven van zijn vaderland een werkzaam aandeel te willen nemen, hij heeft zwaarder dan één hunner voor zijne dwaasheid, voor zijn gebrek aan zelfkennis, geboet.

Wijzer was Da Costa, die zijne politieke idealen de grenzen niet liet overschrijden, door rijm en maat aan zijne tijdzangen gesteld. Beter kwam Uhland er af, wiens doodgeboren voorstel in het Frankfurter parlement, Heinrich von Gagern tot president der Duitsche Republiek te benoemen, hem niemand's haat en alleen den glimlach van Bismarck op den hals haalde. Doch de staatkunde is blind gelijk de liefde, en van de dienaren der eene gelijk der andere ontgaat niet één zijne bestemming. Dit althans kan van Lamartine getuigd worden, dat hij dieper vernederd is dan vele anderen te zamen. Met al de felheid en bitterheid der teleurstelling heeft eene geheele natie hem verguisd, bespot, vertreden; en wie in Augustus 1848, nog geen zes maanden na de Februarij-omwenteling, Frankrijk doorkruiste, kon de postiljons der diligence, den kondukteur op den cabriolet, de reizigers daar binnen, de bedienden der hôtels, de landlieden aan den weg, als uit één mond van Lamartine hooren zeggen: '*En voilà un qui a trompé la France!*'

Met bewonderenswaardige juistheid heeft Cuvier, in tegenstelling met hetgeen Lamartine wachtte zoo hij de baan der letteren voor die van het regeren verliet, den indruk geschetst, tien jaren te voren door Lamartine's *Méditations* teweeg gebragt, en waarnaar men 's dichters waren aanleg en het karakteristieke zijner gaven heeft af te meten: ‘Wanneer, in een dier oogenblikken van neerslagtigheid en ontmoediging waarvoor ook de krachtigste geesten niet gevrijwaard zijn, een wandelaar door de velden dwaalt en hij van ver eene stem verneemt, wier liefelijk maatgezang met de aandoeningen van zijn eigen gemoed harmonisch paart, dan gevoelt hij zich aangegrepen door een weldadig medegevoel; op nieuw trillen dan in zijne borst de snaren welke de mistroostigheid had doen verslappen; en wanneer die stem, waarin hij den weerklank van zijn lijden herkent, tevens daaronder toonen van bemoediging en vertroosting mengt, dan is het hem of hij ten tweede male het levenslicht aanschouwt: zijn hart neigt zich naar den onbekenden vriend, wien hij dien zegen dankt; hij zou hem willen ontmoeten, zou hem de armen om den hals willen slaan, zou in bezielde woorden hem deelgenoot willen maken van zijne erkentelijkheid... Dat is bij haar eerste verschijnen de indruk uwer *Méditations* geweest voor het bewogen gemoed van velen die, gekweld door het onoplosbaar wereldraadsel, door de ondoordringbare duisternis waarin het de Voorzienigheid behaagd heeft den mensch omtrent zijne herkomst, zijn wezen en zijne bestemming te laten rondtasten, behoefte gevoelen aan een gids; maar aan een die hen uit den somberen doolhof hunner twijfelingen bevrijde en hen met zich medevoere naar de gewesten des lichts en des vertrouwens. De troosteloze afgetrokkenheden der wijsbegeerte laten hen koel, gelijk deze zelve koel is; zij vinden geen vrede in den omgang der ligtzinnigen die, evenmin als zij in staat het duizelingwekkend raadsel op te lossen, in verstrooiingen en tijdverdrijf eene afleiding zoeken voor hun gevoel van onvermogen; en wat den grooten dichter betreft, wiens lof en blaam door u met zooveel waardigheid en zoo onpartijdig verdeeld zijn, en die in ons heelal enkel een tempel voor den god des kwaads heeft willen zien, - zij wenden met onsteltenis zich

van hem af, als van een engel der Vertwijfeling. In u, daarentegen, hebben zij van uw eerste optreden, en als door dezelfde beweging aller harten, den dichter der Hoop begroet.'

Heb ik gezegd dat Cuvier te dezer plaatse Byron regt liet wedervaren? Neen, maar aan Lamartine. Mede door Lamartine's eigen schuld was het destijds mode, hem tegen Byron over te stellen; tegen den Byron inzonderheid die, onder allerlei aangenomen romantische namen, de rol van menschehater en godverzaker speelde, en in zijne toen nog vrijwillige ballingschap, ten koste zijner tijd- en bovenal zijner landgenooten, zich vermaakte. Doch al is de kennismaking met Byron's eerste geschriften de uitwendige aanleiding geweest tot het opteekenen der *Méditations*, en zelfs al wordt Byron's naam herhaaldelijk genoemd, Lamartine's poëzie kon dien achtergrond ontberen. Ook onafhankelijk van hare oorspronkelijke vormen, hare taalmuziek, hare met stoutheid afwisselende tederheid, bezat die poëzie een eigen karakter; een dat naderhand zich allengs verloochend heeft ja, - zoozeer dat men in den woordestroom van *la Chûte d'un Ange* nauwlijks hier en daar eene herinnering van den dichter der *Harmonies* aantreft, - maar niettemin in die twee bundels, de *Harmonies* en de *Méditations*, met zulk eene kracht en zoo welsprekend uitkomt, dat elke andere aanbeveling er overbodig door wordt.

V

Eene voorname reden dat Lamartine's poëzie, in weerwil dat zij door haar stichtelijk karakter bestemd scheen eer afstootend dan aantrekkelijk op de groote menigte te werken, nogtans zulk een indruk heeft gemaakt en blijft maken, is dat bij hem, door de liefde voor het Oneindige waarvan al zijne eerste verzen getuigen, telkens de herinnering aan eene eindige liefde klinkt. Hij volbrengt die wending met eene ongedwongenheid, eene natuurlijkheid, een goeden smaak zoo onberispelijk, dat, aanstoot te nemen aan zijne overgangen, minder tegen den dichter dan tegen den lezer pleiten zou.

Reeds in *l'Isolement*, de eerste de beste der *Méditations*, treft men een voorbeeld dier ineenvloeiing aan:

Que me font ces vallons, ces palais, ces chaumières,
 Vains objets dont pour moi le charme est envolé?
 Fleuves, rochers, forêts, solitudes si chères,
 Un seul être vous manque et tout est dépeuplé!

Is dat ontbrekende het hemelsche ideaal, en beklagt Lamartine zich over het ledig eener van alle goddelijk leven beroofde natuur? Of is het eene afwezige menschelijke persoon, en wordt op het sterven van Elvire gedoeld? 's Dichters kieschheid laat voor beide opvattingen ruimte, en op zulke wijze, dat zelfs zij die nimmer over het verlies eener aardsche liefde getreurd hebben, zich huns ondanks door hem laten troosten door het vooruitzicht eener eeuwige vergoeding.

In de werkelijkheid is Elvire geen engel geweest. Gehuwd met een man die haar vader had kunnen zijn, heeft zij, met zijne toestemming, voor Lamartine eene genegenheid gevoeld waarop wel nooit een smet heeft gekleefd, maar die toch geenszins overeengebragt kan worden met de strenge voorschriften eener wereldverzaking als die, welke door Lamartine zelf in *Jocelyn* is gepredikt en aanbevolen. En het zonderlingst is dat die jonge en schoone vrouw, bestemd in den bloei harer jaren door eene slepende ziekte te worden weggenomen, onder den invloed van haar echtgenoot, wiens wijsgeerige en wetenschappelijke studien hem van elk positief geloof vervreemd hadden, ook zelf van lieverlede geheel en al ontchristend was; zoodat zij noch aan een persoonlijk God geloofde, noch aan haar eigen voortbestaan na den dood.

Sommige vereerders van Lamartine heeft het leed gedaan, dat deze bijzonderheden omtrent Elvire's denkwijze naderhand door hem aan het licht gebragt zijn; en het is niet onnatuurlijk dat voor tijdgenooten, die gedurende eene reeks van jaren Elvire als eene Heilige, of voor het minst als eene geloovige Christin vereerd hadden, 's dichters achter aankomende onthullingen eene bittere en verbitterende teleurstelling geweest zijn. Doch voor den naneef, die te gelijk met de Elvire der *Méditations* en met de Elvire der werkelijkheid kennis maken zal, bestaat die grief niet. Daar hij niet behoeft ontgoocheld te worden, blijft de bekoring voor hem hare volle kracht behouden; en niets bederft voor hem het zeer verheven genot,

met den dichter en zijne den dood gewijde bruid in gedachte op de wateren van het zwitsersch meer te drijven (*le Lac*), of met den beroofden bruidegom ter bedevaart te gaan naar het heiligdom zijner vertroosting (*le Temple*).

Het is in de 51ste der *Méditations*, - die welke *le Crucifix* tot opschrift draagt, - dat Lamartine mijns inziens den schoonsten triomf heeft behaald, welke voor hem in deze rigting was weggelegd. Van de eerste strofe af, waar hij het uit 's priesters hand ontvangen zinnebeeld, Elvire's laatste kleinood, toespreekt:

Toi que j'ai recueilli sur sa bouche expirante
Avec son dernier souffle et son dernier adieu,
Symbole deux fois saint, don d'une main mourante,
Image de mon Dieu!...

tot de voorlaatste, waar hij bidt dat dezelfde gedachte, door hetzelfde beeld voorgesteld, niet alleen hém in zijne stervensure, maar ook den vriend of de vriendin troosten en verkwikken moge, die haar van zijne veege lippen zou opvangen:

Soutiens ses derniers pas, charme sa dernière heure,
Et, gage consacré d'espérance et d'amour,
De celui que s'éloigne à celui qui demeure
Passe ainsi tour à tour!...

overal spreekt uit dit gedicht de schoonste vereeniging van godsdienstig geloof en menschelijke tederheid; en het lijdt geen twijfel, of aan het bijzondere en ongemeene dezer gaaf, hem in zoo ruime mate geschonken, heeft Lamartine het te danken gehad dat hij, in strijd met de neiging zijner eeuw en trots zijne eigen natuurlijke overhelling naar het onkerkelijke, voor zijne kerkelijke liederen zulke aandachtige en welwillende ooren gevonden heeft.

VI

De zanger der Hoop is uit den aard der zaak een pleitbezorger der Godsdienst, en wanneer de omstandigheden hem in het Frankrijk van de eerste helft der 19de eeuw doen ge-

boren worden, dan treedt hij van zelf als verdediger des christendoms, als vereerder van het katholicisme op.

Aan die logische noodzakelijkheid is Lamartine niet kunnen of niet willen ontkomen. Zijn dichterlijke arbeid vormt, wanneer men dien in zijn geheel overziet, eene zeer ruim gedachte roomsch-katholieke theodicee, niet ongelijk aan die der *Pensées* van Pascal, doch met dit onderscheid dat, terwijl Pascal zijn uitgangspunt neemt in de menschelijke nietigheid, Lamartine, subjektiever dan Pascal en minder dan deze doordrongen van het gevoel van zedelijke schuld, de menschelijke wanhoop tot het zijne kiest. Is men eenmaal met dien sleutel gewapend, dan heeft men vrijen toegang tot 's dichters apologetisch arsenaal en kan men de wording nagaan van al zijne voornaamste - argumenten, wilde ik zeggen, indien, waar het zulke magtige gemoedsbeweging en zulke welsprekende uitboezemingen geldt, het schoolsche woord niet even spoedig teruggenomen als uitgesproken moest worden.

De menschelijke wanhoop, ik herhaal het, is Lamartine's uitgangspunt; en daaraan herkent men, hoe tegenstrijdig het klinken moge, den toekomstigen dichter des geloofs. Het stelselmatig atheïsme, of hetgeen de schare zoo noemt, treurt of mort niet. Het is blijmoedig, indien het kan; tevreden, indien het wil; rustig, indien het moet. Het sluimerend geloof daarentegen, wanneer het in botsing komt met de raadselen der werkelijkheid, houdt aan de Voorzienigheid vast, op het oogenblik zelf dat het Haar bestaan in twijfel trekt; het onderstelt als hoogste werkelijkheid dezelfde Goddelijke liefde, welke het van onverschilligheid of minachting beticht. Dit eerste stadium is door Lamartine dus aangeduid:

Lorsque du Créateur la parole féconde
 Dans une heure fatale eut enfanté le monde
 Des germes du chaos,
 De son oeuvre imparfaite il détourna sa face,
 Et, d'un pied dédaigneux le lançant dans l'espace,
 Rentra dans son repos. (*le Désespoir*, Méd. VII).

Niemand komt tot eene zoo aanschouwelijke voorstelling, indien hij niet menigmaal in zijn eigen gemoed op het smartelijkst is aangedaan door het gemis der waarborgen en onder-

panden, wier bezit voor zoo vele menschen, zullen zij in hun geloof aan een liefderijk wereldbestuur niet telkens geschokt worden, zulk eene gebiedende behoefte is. Tevens kan niemand aandrift gevoelen tot het ontwerpen der beeldtenis van een wrevelig en zijne eigen schepping vertredend God, indien op den achtergrond zijner wanhoop niet reeds eene andere en liefelijker gestalte staat afgeteekend. Hij lastert en vervloekt, doch ontleent den moed daartoe aan den reeds in kiem aanwezigen aandrang tot zegenen. Dit althans weet hij, dat het prijsgeven van het waardig voorwerp zijner aanbedding gelijk zou staan met zelfmoord. ‘Geen God, geen mensch,’ luidt 's dichters konklusie; en zoo komen wij aan de tweede halte zijner theodicee:

Réveille-nous, grand Dieu! parle, et change le monde;
 Fais entendre au néant ta parole féconde.
 Il est temps! lève-toi! sors de ce long repos;
 Tire un autre univers de cet autre chaos.
 A nos yeux assoupis il faut d'autres spectacles!
 A nos esprits flottants il faut d'autres miracles!
 Change l'ordre des cieus qui ne nous parle plus!
 Lance un nouveau soleil à nos yeux éperdus;
 Détruis ce vieux palais indigne de ta gloire;
 Viens! montre-toi toi-même, *et force nous de croire!*
 Mais peut-être, avant l'heure où dans ces lieux déserts
 Le soleil cessera d'éclairer l'univers,
 De ce soleil moral la lumière éclipse
 Cessera par degrés d'éclairer la pensée,
 Et le jour qui verra ce grand flambeau détruit
 Plongera l'univers dans l'éternelle nuit!
 Alors tu briseras ton inutile ouvrage
 Ses débris foudroyés rediront d'âge en âge:
 Seul je suis! hors de moi rien ne peut subsister!
L'homme cessa de croire: il cessa d'exister! (Dieu, Méd. XXVIII)

Doch dit alles is in zekeren zin nog slechts hersengeloof, dialektiek, woordespel; en het blijft de vraag, - want het lijden is de proefsteen des geloofs, - of, zelfs indien zijn geheel leven eene aaneenschakeling van teleurstellingen is, en het liefste wat hij heeft hem door den dood ontrukkt wordt,

de mensch den naam der onzichtbare Magt zal blijven zegenen, van wier bestaan zijn verstand hem overtuigt, al ervaart hij haar niet aan zijn hart.

Nergens misschien zoozeer als hier treedt de willekeur van den pleitbezorger in het licht. Men moet éénes geestes kind met hem zijn, om door hem medegesleept te kunnen worden. Zoodra echter hebt gij hem uw vinger niet gegeven, of hij neemt uwe geheele hand en voert u met zich mede naar de sferen der onbaatzuchtigste aanbidding:

*Je marche dans la nuit par un chemin mauvais,
Ignorant d'où je viens, incertain où je vais:
Et je rappelle en vain ma jeunesse écoulée,
Comme l'eau du torrent dans sa source troublée.
Gloire à toi! Le malheur en naissant m'a choisi:
Comme un jouet vivant ta droite m'a saisi;
J'ai mangé dans les pleurs le pain de ma misère,
Et tu m'as abreuvé des eaux de ta colère.
Gloire à toi! J'ai crié, tu n'as pas répondu;
J'ai jeté sur la terre un regard confondu;
J'ai cherché dans le ciel le jour de ta justice:
Il s'est levé, Seigneur, et c'est pour mon supplice!
Gloire à toi! l'innocence est coupable à tes yeux:
Un seul être du moins me restait sous les cieux:
Toi-même de nos jours avais mêlé la trame;
Sa vie était ma vie, et son âme mon âme.
Comme un fruit encore vert du rameau détaché,
Je l'ai vu de mon sein avant l'âge arraché...
Pardonne au désespoir un moment de blasphème,
J'osai... Je me repens: *Gloire au maître suprême!*
Il fit l'eau pour couler, l'aquilon pour courir,
Les soleils pour brûler, *et l'homme pour souffrir!* (*l'Homme*, Méd .II).*

Elk moet het treffen, dat eigenlijk gezegde oorspronkelijkheid van gedachte aan deze verzen vreemd is. Het zijn gemeenplaatsen, en in den mond van ieder ander zouden zij kracht tot betoovering missen. Dat zij indruk maken, bewondering uitlokken, tot ernst en nadenken stemmen, het ontvankelijk gemoed vol doen schieten, - zij hebben het enkel hieraan te danken dat de dichter, om eene zijner eigen uitdrukkingen te bezigen, dit schijnbaar alledaagsch metaal,

alvorens het in omloop te brengen, verguld heeft 'in het vuur der poëzie.'

In eene latere periode zijns levens heeft hijzelf gemeend, aan die kinderlijke waarheden niet genoeg te hebben, en is hij in ik weet niet welke pantheïstische soort van natuurdienst een zoogenaamd krachtiger voedsel voor zijn geest gaan zoeken. Nog later heeft hij die onnatuurlijke diepzinnigheden weder laten varen, en is hij tot eene populaire godsdienstige wijsbegeerte gekomen welke groote overeenkomst had met de *Confession de foi du vicaire Savoyard*. Doch zoo min in het uitgraven der eene als der andere ader is hij gelukkig geweest. Klassiek was hij alleen, toen hij als jongeling en aankomend man voortbouwde aan zijne katholiek-christelijke godsregtvaardiging en, zonder aarzelen, zonder valsche schaamte, met het vertrouwen van een kind en den eenvoud van het genie, het Onze Vader, de Tien Geboden, de Twaalf Artikelen des Geloofs, voor de schoonste bloem en de rijpste vrucht der menschelijke wijsheid verklaarde:

Ah! si la vérité fut faite pour la terre,
 Sans doute, elle a reçu ce simple caractère;
 Sans doute, dès l'enfance offerte à nos regards,
 Dans l'esprit par les sens entrant de toutes parts,
 Comme les purs rayons de la céleste flamme,
 Elle a dû dès l'aurore environner notre âme;
 De l'esprit par l'amour descendre dans les coeurs,
 S'unir au souvenir, se fondre dans les moeurs;
Ainsi qu'un grain fécond que l'hiver couvre encore,
 Dans notre sein longtemps germer avant d'éclore;
 Et, quand l'homme a passé son orageux été,
Donner son fruit divin pour l'immortalité. (la Foi, Méd XVIII).

Het was goed, dunkt mij, dat het woord argumenten hierboven teruggenomen werd. Argumenteren doet deze verdediger der hoogste waarheid niet. Hij stelt en draagt voor met gezag, stort zijn hart uit, zet de aandoeningen zijner ziel op muziek, en noodigt u tot het bijwonen van zijn concert. Het geloof der kinderjaren, bestemd, als een uitgestrooid zaad, in den vroegen voorjaartijd de velden te tooijen met het bevallig groen van het winterkoren! De manlijke leeftijd eene verzen-

gende zomerhitte, door stormen afgewisseld, onder wier vereenigden invloed de halmen aren worden en in de aren de graankorrel rijpt! De ouderdom een dag des oogstes, wanneer de mensch de vrucht van den arbeid in zijne schuren tast en hij in den overvloed zijner opgegaarde levenswijsheid een voorsmaak der onsterfelijkheid geniet! Nooit, naar het schijnt, heeft de fantasie zich met zoo weinig menschekennis, met zulk eene geringe mate van zielkunde tevreden gesteld; nooit onbedachtzamer geïdealiseerd; nooit in den vorm van het loflied eene vlijmender satire gedicht. Toch ligt aan die idylle, indien men haar zoo noemen mag, eene zuiver menschelijke aandoening ten grondslag, en zoo lang de wereld staat zullen er millioenen onzer medeschepselen gevonden worden, die, het einde hunner aardsche loopbaan genaderd, een profetisch voorgevoel zullen begroeten in den zielekreet des dichters:

Que le tour du soleil ou commence ou s'achève,
D'un oeil indifférent je le suis dans son cours:
En un ciel sombre on pur qu'il se couche ou se lève,
Qu'importe le soleil? *Je n'attends rien des jours!*

Mais peut-être, au delà des bornes de sa sphère,
Lieux où le vrai soleil éclaire d'autres cieus,
Si je pouvais laisser ma dépouille à la terre,
Ce que j'ai tant rêvé paraîtrait à mes yeux!

Là je m'enivrerais à la source où j'aspire;
Là je retrouverais et l'espoir et l'amour,
Et ce bien idéal que toute âme désire,
Et qui n'a pas de nom au terrestre séjour (l'Isolement, Méd. I).

Mijne laatste aanhaling zal uit den aard der zaak de gebrekkigste zijn. Het dichtstuk, waaraan zij ontleend is, en dat gevoegelijk den naam van oratorium zou kunnen voeren (het is de aan Manzoni opgedragen *Hymne au Christ*, te vinden in het 3de Boek der *Harmonies*), vormt den sluitsteen van het kerkgebouw, welks zuilen wij de eene voor de andere na uit den grond zagen rijzen, om, hoog boven ons hoofd, waar vleugelen aan de schouders der kapitelen wassen, zich tot spitsbogen te welven.

Die hymne ontbrak nog. Het eigenaardige van Lamartine's apologie is, dat zij zoo algemeen is en zoo bijzonder, zoo individueel en tevens zoo nationaal, zoo frisch en jong en tegelijk zoo diep in de historie geworteld, zoo weinig dogmatisch en niettemin van zulk een onmiskkenbaar katholiek gehalte. Voor ontleding is dergelijke Christusleer, geweven uit aandoeningen en subjektieve indrukken, meer dan zamengesteld met behulp van bijbelspreuken of leerstellingen van kerkvaders, niet vatbaar; en ik zou geen kans zien, voor mijn oogmerk partij van haar te trekken, lieten de twee volgende fragmenten zich niet desnoods losmaken uit hun verband. Mijns inziens overtreffen deze twee apostrofen, waarvan de laatste onwillekeurig het karakter eener belijdenis aanneemt, hetzij in tederheid of in welsprekendheid, al hetgeen ooit aan Lamartine's pen ontvloed is:

Et tu meurs? Et ta foi dans un lit de nuages
 S'enfonce pour jamais sous l'horizon des âges,
 Comme un de ces soleils que le ciel a perdus,
 Dont l'astronome dit: *C'était là qu'il n'est plus!*
 Et les fils de nos fils dans les lointaines ères
 Feraient aussi leur fable avec tes saints mystères?
 Et parleraient un jour de l'Homme de la Croix,
 Comme des dieux menteurs disparus à ta voix,
 De ces porteurs de foudre ou du vil caducée,
 Rêves dont au réveil a rougi la pensée?
 Mais tous ces dieux, ô Christ! n'avaient rien apporté
 Q'une ombre plus épaisse à notre obscurité!
 Mais du délire humain lâche et honteux symbole,
 Ils croulèrent d'eux-même au bruit de ta parole;
 Mais tu venais asseoir sur leur trône abattu
 Le Dieu de vérité, de grâce et de vertu!
 Leur lois se trahissaient devant les lois chrétiennes!
Mais où sont les vertus qui démentent les tiennes?
 Pour éclipser ton jour, quel nouveau jour paraît?
Toi qui les remplaças, qui te remplacerait?

Hier valt, niet de veder der historie de grijze fabel, maar het skalpel der kritiek de bewondering in den schoot. En nog stijgt deze, wanneer de dichter aldus zijn lied besluit:

Pour moi, soit que ton nom ressuscite ou succombe,
O Dieu de mon berceau, sois le Dieu de ma tombe!
 Plus la nuit est obscure, et plus mes faibles yeux
 S'attachent au flambeau qui pâlit dans les cieux!
 Et quand l'autel brisé que la foule abandonne
 S'écroulerait sur moi!... temple que je chéris,
 Temple où j'ai tout reçu, temple où j'ai tout appris,
J'embrasserais encor la dernière colonne,
 Dussé-je être écrasé sous tes sacrés débris.

VII

Beaumarchais laat zijn Figaro klagen dat een bedorven gouvernement, slechts op het voorhelpen van gunstelingen bedacht, aan een balletdanser de plaats schonk, welke alleen een cijferaar gevoegd zou hebben: 'Il fallait un calculateur, ce fut un danseur qui l'obtint!'

Men verheffe die kluchtige klacht in den adelstand; stelle voor Figaro het diep geschokt Frankrijk van Februarij 1848 in de plaats; schrijve: 'Il fallait un capitaine; un prophète s'offrit', en niemand zal beweren dat ik, na de schoone verzen van daareven, met een te grilligen overgang van de poëzie naar het leven terugkeer. Frankrijks en Lamartine's ongeluk is geweest, - het hare dat zij, in een dier hagchelijke uren wanneer alleen het zwaard de volken redden kan, hare toekomst heeft opgehangen aan de snaren eener lier; het zijne, dat hij niet aan den avond zelf van den dag der omwenteling zijn mandaat nedergelegd en tot een anderen Cavaignac gezegd heeft: 'Aan de hoede van uw degen beveel ik de Republiek.'

Want een dichter *was* hij; en, meer dan dat, een profeet. Hij was het in ruimeren zin, wanneer men het bewonderenswaardig staatkundig doorzigt gedenkt, waarvan naar het in later jaren afgelegd getuigenis zijner tegenstanders zelf, met Guizot aan de spits, zijne parlementaire redevoeringen getuigen; men naar den voorbeeldeloozen opgang zijner *Histoire des Girondins* den takt berekent, waarmede hij den pols der natie wist te voelen; men zich het oogenblik zonder wedergade voorstelt, toen hij als volkstribuun door de tooverkracht van zijn woord de kokende drift van tienduizenden voor eene

wijl in toom hield, en voor de opgewekte verbeelding zijner hoorders twee cirkels trok: een noodlottigen en bloedigen voor de roode vlag om het Veld van Mars, een roemrijken en weldadigen voor de driekleur om den wereldbol.

Maar ook in engeren zin was hij geloofsgetuige. Al zou het nageslacht beslissen dat de redenaar in hem den staatsman niet-alleen, maar ook den demagoog heeft verdrongen en hij zoo min een Garibaldi als een Cavour geweest is, één krans kan niemand hem ontrooven: de gloed der gewijde poëzie, welke om zijne eerste gedichten straalt. Geen priester in Frankrijk heeft ooit aan zulk eene onafzienbare schaar het Evangelie verkondigd; op de stem van geen bedienaar der godsdienst hebben zoo ontelbaar vele harten getrild; de godsdienst zelve heeft in het Frankrijk der 19de eeuw geen welsprekender woordvoerder gehad. Lamartine's poëzie is voor geheele geslachten het beligchaamd ideaal geweest waarnaar zij de armen uitgestrekt, dat zij omhelsd, dat zij gezegend, en waaruit zij in den strijd des levens hunne kracht geput hebben.

Dit in het licht te stellen, niet eene theologische kritiek te leveren, was mijn doel. Ik wenschte de plaats te bepalen, welke Lamartine in de geschiedenis van het Frankrijk zijner dagen toekomt. Op die wijze, meende ik, zou niet alleen voor den geest mijner lezers eene verheven en beminlijke gestalte rijzen, maar zou ook elk hunner zonder inspanning voor zichzelf kunnen bepalen, in hoever de drager van dat beeld een denker, en in hoever die denker een dichter geweest is.

1869.

‘Eene geschiedenis der groote gebeurtenissen waarin hij zulk eene voorname rol heeft vervuld, is door Lamartine niet geschreven, althans niet in het licht gezonden’, - wordt in den aanhef van dit opstel ten onregte beweerd.

Er bestaat van Lamartine's hand een werk in twee deelen, in 1849 uit de pen gestort, en genaamd: ‘Histoire de la révolution de 1848’. Bij de Gebroeders Garnier, te Parijs, verscheen er in 1859 een vierde druk van. Echter twijfel ik of men Lamartine's nagedachtenis eene dienst bewijst, door van dit boek, tenzij nauwkeurigheidshalve en als korte kronijk, te reppen. Zonder valsche nederigheid erkent de schrijver in de voorrede dat het slechts een verslag van persoonlijke handelingen en ervaringen is, en op

den naam van geschiedenis geen aanspraak maken kan. Uit staatkundig oogpunt is het een lierzang op de zelfverblindings, aangeheven door de goede trouw.

In geen geval leert met er den Lamartine uit kennen, dien ik in mijne voorafpraak aan te duiden had: den uit de baan geworpen staatsman, het verledene herdenkend eenige jaren na de gebeurtenissen. Voor dit oogmerk kan alleen het hierboven meegegeeld onderhoud met Balzac dienen bewijzen.

1881.

Potgieter.

E.J. Potgieter, Poëzie, 1832-1863. Eerste Deel.

I

Zoo vaak men in onzen tijd een pas verschenen bundel gedichten in handen krijgt, wordt men herinnerd aan de ondeugende vraag van den zich onnoozel houdenden Franschman: ‘Pourquoi les Allemands disent-ils *Schwester*, quand c'est si simple de dire *soeur*?’

Waarom inderdaad worden er verzen geschreven, terwijl niets eenvoudiger schijnt dan zich van proza te bedienen?

Is het stellen dier vraag voldoende een groot aantal ingebeelde dichters aanstonds aan henzelf te ontdekken en het publiek voor hunne onwaarheid op zijne hoede te doen zijn, - het scheelt nogtans veel dat daarmede de staf zou zijn gebroken over alle verzen zonder onderscheid. Ik heb het voorregt gehad een schrijver te kennen, - De Génestet, - wien de gaaf zijne denkbeelden in rijmende strofen uit te drukken in zulke mate aangeboren en door de gewoonte tot eene tweede natuur geworden was, dat het hem minder moeite kostte een dichtstuk als *Fantasio* of *Sint Nikolaas-avond*, dan eene verhandeling in proza over *Kinderpoëzy* zamen te stellen. Personen, welke die gaaf niet bezitten, kunnen zich van dergelijke vaardigheid geen voorstelling vormen. Zij, wien het smeden van het eenvoudigst gelegenheidsrijmpje met de handen

in het haar doet zitten; wier nachtrust daaronder lijdt; wier voorhoofd die zorg zweetdruppelen ontperst; zijn geneigd aan grootspraak te denken, wanneer de klassieke kunstregter met onvertrokken gelaat het rijm eene slavin noemt, welke nooit gebieden mag, steeds gehoorzamen moet. Gehoorzamen? Helaas, zij hebben haar steeds de onhandelbaarste aller dienstmaagden bevonden!

Toch leert de ondervinding dat, voor sommige kunstenaars met de pen, rijm en maat niet-alleen geen hinderpalen, maar hulpmiddelen zijn; en blijkbaar is dit ook met den dichter van *Florence* het geval. Een vers van honderd vijftig bladzijden, gesplitst in twintig afdeelingen en besloten met honderd bladzijden toelichting - welk praktisch mensch fronst het voorhoofd niet, bij de gedachte daaraan? welk kind der 19de eeuw kan het vermoeden weren dat dezelfde denkbeelden, anders ingekleed, een natuurlijker voorkomen zouden vertoonen en ligter te verteren zouden zijn? Maar tegelijk zal niemand den bundel, wiens geheele tweede helft door het gedicht wordt ingenomen, kunnen openslaan, zonder zich tot de erkentenis gedrongen te zien dat zulke poëzie in zichzelf eene reden van bestaan heeft.

Sommigen beweren dat het gemakkelijker, anderen dat het moeilijker is, goed proza dan goede verzen te schrijven. Mij komt het voor dat de kunst, met het schenken van vergoedingen even mild als de natuur, aan elk van beide vormen zekere voorregten verbonden heeft. Zijn er onderwerpen welke niet straffeloos in dichtmaat kunnen behandeld worden; denkbeelden of gezegden welke bij het in vers brengen de helft hunner kracht of hunner schoonheid zouden verliezen, - er zijn er ook die aan het vers eene beknoptheid, eene schilderachtigheid, eene ronding danken, voor welke iedere andere vorm de vlag moet strijken.

Kiezen wij tot voorbeeld twee uitstekende tijd- en landgenooten, twee antipoden: Da Costa en Thorbecke; mannen van zoo geheel verschillende gaven en geaardheid, dat dezelfde dichter niet op waardige wijze beider lof vermelden kan, tenzij hij over een zeldzamen overvloed van de gelukkigste uitdrukkingen te beschikken hebbe.

Nu bestaat er tot nog toe van Da Costa geen eigenlijk gezegde levensbeschrijving. Het beste en uitvoerigste wat over hem gezegd is, - de studie van J.P. Hasebroek vóór de komplette dichtwerken, - is onvolledig. Doch zelfs wanneer die of een ander schrijver, tot eer van Da Costa, een litterarisch gedenkteeken zal hebben opgericht hetwelk niets te wenschen zal overlaten; wanneer daarin melding zal zijn gemaakt van het schoone oogenblik in Da Costa's leven, toen hij in 1840, schijnbaar voor goed met de poëzie in onmin, in eene vergadering van het Instituut eensklaps zijne *Vijf en twintig jaren* voordroeg, - dan geloof ik niet dat het den biograaf en prozaschrijver gelukken zal het tafereel in de schaduw te stellen, hetwelk Potgieter daarvan dichtend ophangt:

O morgen waarop ons de wellust gebeurde,
 Getuigen te zijn van 't herrijzen dier zon,
 Die langzaam den sluijer der neevlen - niet scheurde,
 Wat wist zij van worstling? die rees en verwon!
 O morgen, de roemrijkste stonde zijns levens!
 De lof is te laauw voor zoo godlijk een gloed;
 De roemrijkste zege onzer zanggodin tevens,
 Wees, heerlijke erinring! wees driewerf gegroet!
 Hij zingt, en niet enkel de bloem van die dagen,
 De kunst en de kennis vergaderd in 't koor,
 Voelt naauwlijks zich weêr op die golven gedragen,
 Of ze is bij 't melodische voorspel reeds oor;
 Hij zingt in de heilige hal der historie,
 Omringd van de helden der zeventiende eeuw,
 En schitterender gloort dier onsterflijken glorie;
 Te land en te water verrijst weêr de leeuw!
 'Het Lied van 't Jaar Veertig!' - mogt over 't gebeente
 Een adem de dooden bezielende ooit gaan,
Dan luistert die goede, die groote gemeente,
 Dan hoort hem de Vader des Vaderlands aan!
 Of dunkt het u droom dat die toonen hen treffen?
 Dat schimmen den lofzang waarden der lier,
 En Willem de handen ten zegen zou heffen
 Nu 't lauwerloof ruischt om zijns naneefs banier?
 Verklaar bij deez' menigt 't verbasender wonder,
 Hoe schoonheid het stugste gemoed overheert;
 Haar schepping, die 't ongeloof dreigt als de donder,

Dat ongelooft echter tot eerbied bekeert,
 Zij 't hart van den bittersten vijand veroverd,
 't Verrukkend beschaamt, 't overtreffend verzoent,
 En westlijk Europe zou hebben betooverd,
 Had slechts buiten Holland zijn taaltak gegroend.

Evenmin geloof ik dat, onder de vrienden van Thorbecke, er velen gevonden worden die in staat zouden zijn met zoo weinig woorden de voornaamste en beslissendste gebeurtenis uit Thorbecke's staatkundig leven te schetsen, als in de volgende regels van het vers *Aan Twenthe*. Zelfs vind ik die verzen zoo fraai, zoo veelbeteekenend in hunne soberheid, dat ik mij geen lofredenaar van den burgerheld van 1848 kan voorstellen, wiens proza, hoe voortreffelijk het uitviel, daarvoor niet zou moeten onderdoen:

Toen de ure der hervorming sloeg,
Toen 't nieuwe leven leiding vroeg,
 Toen vragen voor den vroedste rezen, -
 Was Tweede Willem groot genoeg
Te kiezen wien de tijden wezen;
 't Verstand, dat diepte aan klaarheid paart,
 De deeglijkheid vertrouwen waard,
 Het hoofd dat iedre school der Ouden
 En elken nieuwren Staat doorzocht,
 De hand, die nog het roer zou houden
Wanneer beginsel buigen mogt!

II

Napoleon III, Shakespeare, Washington, - ook van deze drie buitenlandsche grootheden van onderscheiden orde zegt Potgieter sommige dingen, waarvoor men de taal der dichtkunst geschapen zou wanen, gelijk zij als voorbestemd schijnen daarin te worden uitgedrukt. Het jongste uur van den stichter der noord-amerikaansche Republiek, van zijn sterfbed op Mount Vernon een laatst vaarwel toewuivend aan de deinzende winterzon, - er is in dergelijk oogenblik iets aandoenlijks en verhevens, hetwelk met den pathos eener dichterlijke toespraak op de natuurlijkste wijze ineensmelt:

Schoon zijt ge, schoon, gij, ondergaande zon!
 Omhoog het zwerk des winters prachtig kleurend;
 Omlaag, waar reeds de jagt des sneeuws begon,
 Het pijnwoud in dubbel luister beurend;
 Schoon, heinde en veer, dat zilverig verschiet,
 Dien breedden stroom opwekkende ten lied,
 Ten lofgeruisch, *dat hulde brengt voor hoede*,
 Als in deez' streek u ieder avond rees,
 Van d'eersten dag dat God uw weg u wees:
Gij trots dien togt van eeuwen nog niet moede!
 Gij, even sterke als in den bloei der jeugd!
 Gij gister, heden, morgen, staag dezelfde,
 Als toen dit oord eene eenzaamheid zich welfde,
 Waarvan geschicht noch overleevring heugt;
 Als toen gij hier het hoofd der roode huden
 Uit wichlarig der blanken komst zaagt duiden;
 Als thans nu zich, aan gindschen vensterboog
 Omschaauid door 't loof van eiken en van cedren,
Een stramme hand ten lest vaarwel bewoog,
 Dat, schoone en sterke! ook u zelfs mogt verteedren!

Zoo kan ook de tegenstelling, welke het leven van een landedelman, tevens magistraat, jagermeester, en grondontginer, met dat van een denker en dichter als Shakespeare aanbiedt, ongetwijfeld op onderscheiden wijzen en onder verschillende vormen treffend uitgedrukt worden. Doch gerust kan de poëzie den wedstrijd met het proza wagen, wanneer de eerste bij magte is het laatste de twee volgende punten vóór te geven:

't Is zoet, op 't land slechts in den grens der heemlen
 De grenzen van ons eigen erf te zien,
 Op meer en vloed, die weide en woud omweemlen,
 In stulp en slot als meester te gebiën!
 't Is zoet, het lijf aan weerlichtsvaart te wagen,
 't Gehoornde wild in 't veld te gaauw te zijn,
Of veêr met veêr in 't blaauwe ruim te jagen:
 Is toch dat zwerk zoo als deze aarde mijn!
 't Is zoet, de heide in hoven om te scheppen,
 Een paradijs te toovren uit een plas,
Tot drasse grond de sikkels zich zie reppen,
 Tot wuivend groen het kaal gebergt verrass',

En in den wind, die omzwierf door dat koren,
 En in dat loof, 't geen ruischend schaduw leent,
 Het voorspel van het lofgezang te hooren,
 Eens reiende om ons sluimerend gebeent!

Maar zoeter is 't, op grootscher troon geheven,
 In elken tijd, gelijk bij ieder volk,
 Naar lust en luim, het leven meê te leven,
 Van 't wel en wee der gansche menschheid tolk;
 Maar zoeter is 't, op stouter ros te stijgen,
 Dat, de adelaar beschamend in zijn vlugt,
 Hoe hoog het ga, van aarzlen weet noch hijgen,
 Op steigren uit, verkeert in vuur de lucht!
 Hij ziet, hij vindt: gebiedder der gedachte;
 Hij sticht, hij spelt: beheerscher van 't gevoel,
En aller hart blijkt speeltuig voor zijn klagte,
 En aller hoofd wordt dienstbaar aan zijn doel.
 Een scepsterstaf, dien 's levens grenzen over
 Hij zwaaijen blijft met onverjaarbaar regt,
 Daar verder vreemde er telkens frisscher loover,
 Daar 't laatste kroost nog lauwren er om vlecht.

Hoe menigvuldig eindelijk versregels zijn, waarmede dichters van minder rang zich bij de onkundige menigte lof zoeken te verwerven, doch van wier reden van bestaan het den welwillendsten smaak niet mogelijk is zichzelf of anderen te overtuigen, men zou, geloof ik, van botheid blijk geven, zoo men ontkennen wilde dat eene schildering als deze, - Napoleon III, ter wapenschouwing de vlakke van het Bois de Boulogne binnenrijdend, - een groot gedeelte harer schoonheid aan hulpmiddelen te danken heeft, waartegen geen ondicht de mededinging kan volhouden:

De zoete zang weêrklinkt, de wensch naar oorlogsweelde,
 De minnezang, nog even frisch
 Als toen voor zestig jaar de schoone 't eerst dien speelde,
 Hortense's hartsgeheimenis! De volkslied geworden romance: '*Partant pour la Syrie.*'
 O ware 't haar voorspeld, verlaten en vervallen
 En in haar kroost het diepst verneêrd,
 Hoe in dat lied haar zoon het: leve! toe zou schallen,
 Wat had haar al de ellend gedeerd!

Daar rijdt hij, - waarom toch met lijfwacht voor en achter,
 Wier schittring voor geen sluipmoord hoedt? -
 Daar rijdt hij, - in zijn geest bedeed met beter wachter,
De rijen stapvoets langs en groet.
 Een luide jubelkreet! Waar zich die pluim bewege,
 Weêrgalmt het daavrend zwerk van 't woord,
 In de' aanvang onzer eeuw de bode van de zege
 Van West tot Oost, van Zuid tot Noord!
 Hij komt! het landschap derft voor onzen blik zijn luister;
 Hij komt! *het leger zelfs verdween;*
 Geen prettig praten meer, geen schertsen, geen gefluister -
Wij zien den Keizer, hem alleen!
 De balling, die den dood tot driewerf toe trotseerde,
 Den schimplach wekkend der fortuin, -
 De burger, die in schuts der vrijheid wederkeerde
 En zich de kroon zette op de kruin: -
 Monarch, die wrake nam voor wreede herinneringen,
 Den franschen trots zoo lang ten grief,
 Der Czaren adelaar den bliksem wist te ontwringen,
 Toen dreigend hij in 't Oost dien hief, -
 Victoria naar 't graf van Englands vijand leidde,
 Die heldenschim de zoetste zoen, -
 Itaalje's eenheid, ach! waarom maar voorbereidde?
 Itaalje regt geeft hoop te voên; -
 Napoleon, in tucht des weêrspoeds groot getogen,
 Die elken nood kent van zijn tijd,
 Maar, schoon hij 't wit zich weet van aller starende oogen,
Slechts nederblikkend verder rijdt.

Elke onderstreepte regel, in dit en de andere fragmenten, heeft het voorregt met één trek een geheel dichterlijken toestand dichterlijk te schilderen, in eene ongemeene, welluidende, dichterlijke taal.

III

Doch het wordt tijd iets naders te zeggen van het *Florence* dat al de hierboven genoemde verzen in breedte van opvatting en hoogte van vlugt overtreft, en aan welks voltooiing drie jaren gearbeid is.

Door de jury der nationale tentoonstelling van schilderijen,

in het voorjaar van 1869 te Parijs gehouden, werd de door Napoleon III ingestelde prijs van 100,000 franken toegewezen aan eene dier kompositien, over welke elk niet-kunstenaar, van wege hare zonderlingheid en onverstaanbaarheid, te huis de schouders moet ophalen, en die hij in het openbaar alleen bewondert, ten einde niet uitgelagchen te worden. Op dat breede doek heeft Paul Chenavard - zoo heet de bekroonde - niet minder dan veertig groote en meerendeels fantastische figuren aangebragt. In de lucht, bij maanlicht, rust aan de voeten van God den Vader een gekruiste Christus. Zwevende vertegenwoordigers van al de voornaamste godsdiensten der oudheid - indische, egyptische, grieksche, romeinsche, germaansche, - liggen deels reeds verslagen, en volbrengen deels hunne laatste worsteling. De kunstenaar heeft aan zijne voorstelling den naam van *Divina Tragoedia* gegeven en beschrijft haar aldus: 'Als de dagen der meeste Godsdiensten geteld zijn en de Christelijke Drieëenheid den hemeltroon bestijgt, worden de ten ondergang voorbestemde Godheden getroffen door het zwaard des Doods, welke in dat werk wordt bijgestaan door den engel der gerechtigheid en des Geestes.'

Ik haal dit voorbeeld aan, ten einde te doen gevoelen tot welke orde of klasse van poëzie Potgieter's *Florence* behoort; niet omdat er overeenkomst bestaat tusschen de daarin geschilderde tafereelen en de conceptie van Chenavard. *Florence* is een gedicht hetwelk onmogelijk in den smaak der nederlandsche schare vallen kan, niet alleen om de uitgebreide belezenheid die het onderstelt, maar ook omdat het ontworpen en uitgevoerd is in een stijl welke dat publiek koel laat. Zelfs van de meesten der kunstregters in Nederland, die niet vele jaren geleden eene groote gouden medalje aan Ten Kate's *Schepping* toekenden, is het niet te verwachten dat zij, daartoe in de gelegenheid gesteld, Potgieter's *Florence* eene soortgelijke hulde waardig zouden keuren. Zulke daden van doorzigt worden gewoonlijk alleen gepleegd in groote landen, waar, gelijk met de schilderij van Chenavard gebeurd is, voor de ware kenners in den boezem eener kommissie van beoordeelaars kans bestaat, eene meerderheid op hunne hand te krijgen. Wie beweerde dat de *Schepping* van den heer Ten Kate een slecht vers is, zou

onwaarheid spreken; doch, in weerwil harer goede eigenschappen, mist zij de goede eigenschap welke alleen de hoogste onderscheiding wettigt: zij is een stijloos vers, een vers zonder strenge lijnen of edele vormen. En daarom is het jammer, dat men haar op zoo in het oog loopende wijze bekroond heeft. Zal dergelijk eere loof aan zijne bestemming voldoen, dan behoort het gehecht te worden aan een werk dat tot het opkomend geslacht der kunstenaars-zelf schijnt te zeggen: Ziehier de rigting waarin gij u te bewegen hebt, indien uw doel waarlijk is, niet zoo zeer tijdelijk te behagen of voor eene poos den lof van onkundigen te oogsten, maar het aanzijn te geven aan blijvende kunst.

Twee jaartallen op *Florence's* titelblad maken elke voorrede overbodig: 1265-1865. Potgieter bedoelt er mede dat de zes laatste eeuwen van Italië's geschiedenis de veelzins smartelijke geboorte-geschiedenis der Italiaansche Eenheid te aanschouwen geven, en de dichter der *Commedia*, in 1265 te Florence geboren, in 1865 op het fraaiste plein zijner vaderstad in wit marmer als uit de dooden opgestaan, de profet dier eenheid geweest is. Om die hoofdgedachte groepeeren zich al de onderdeelen, al de bijzonderheden, van het vers; groepeeren zij zich ook dan, wanneer, met eene aan den kaleidoskoop herinnerende snelheid, en bontheid, en overvloed, het eene tafereel het andere vervangt, de eene toespeling de andere verdringt, de eene apostrofe zich in de andere oplost. Geen enkel gewichtig oogenblik uit Dante's bewogen leven, geen enkel belangrijk hoofdstuk uit Italië's of Europa's lotgevallen, niets van hetgeen dienen kan den grooten dichter in zijne grootheid, of de bestemming zijner natie van hare grootsche zijde te doen kennen, wordt onvermeld gelaten. Het is een historisch doek, waarop het huis der Medici aan het Vatikaan raakt, de oude wereld aan de nieuwe, het Italië der midden-eeuwen aan het Italië van Karel Albert en Manin en Cavour, Guelf en Ghibelijn aan Garibaldi, Ariosto aan Alfieri, Tasso aan Leopardi, Dante aan Pius IX.

Ziehier reeds aanstonds eene toespraak aan dien kerkvoogd, welke den geest van het geheele dichtstuk in weinig strofen voelbaar maakt:

O achtbaar hoofd! besneeuwd met dunne vlokken,
 't Geen wel de last der driekroon buigen mag,
 Gedurig als ge uw zetel voeldet schokken;

Hoe week van u de vaderlandsche geest,
 Daar vreemde wacht, op 't Vaticaan getrokken,
 Voor eigen volk ten schild u is geweest!

O kloek vernuft! dat in der menschen harten,
 Als legden ze u hun roersels open, leest,
 En toch den toorn der heerschezucht niet dorst tarten,

Die vergde dat ge een staatsgreep zeggen zoudt; -
 Wat hebt gij, prooi der foltrendste onzer smarten,
Uw stille cel al zelfverwijt vertrouwd!

O Pius! dien we om tal van deugden eeren,
 Op Petri stoel schaars dus vereend aanschouwd, -
 Den stugste zou uw zielvol oog bekeeren,

Wanneer gij, met den herderstaf veruoegd,
 Niet 's werelds glans, maar slechts den wensch des Heeren,
 Geloof en hope en meer nog liefde vroegt!...

Nevens dit beeld van Pio Nono, den veelgeplaagde, stel ik dat van Dante zelf, den uit zijne vaderstad gebannene, den in het vuur van den tegenspoed verstaalde, die in den arbeid, aan zijn *Inferno* besteed, eene alles overtreffende vergoeding van het hem aangedaan onrecht heeft gevonden:

Eens ballings leed moog nieuw zijn alle dagen
 En ballingschap verdubbel 's nachts in wigt, -
 Hém faalt geen kracht tot dulden of tot dragen.

Hij voelt hoe wreed den eersten pijl zij schoot,
 In 't vroeg verlies van vrienden en van magen,
 In 't bang gemis van wat hij zoetst genoot!

Hij hoort er méér in haren koker klappen;
 Den zouten smaak verknocht aan andrer brood,
 Het steenend op- en afgaan van hun trappen!

Maar noch 't verzuim, waar eens hij hulde ontving,
 Noch, zwaarst van al! der schaar meêlijdend snappen
 Vervoert hem meer tot verontwaardiging.

Kruip' de ochtend om in zorgen voor het heden,
 Zie 't middaguur hem in geen blijden kring,
 Als de avond daalt blijkt alle strijd gestreden:

Zijn stille cel verkeert in glansrijk hof,
 Dat wemelt van wat groot was in 't verleden,
 Der wereld laster en der wereld lof!

Eens anders blik zou 't schimgewoel vervaren,
 Eens anders hoofd zou duizlen van die stof:
 Hij ordent haar, hij vonnist hen in 't staren;

En als het Oost van purpren luister gloeit,
Houdt nog het schrift dier geel geworden blaren
Door 't lamplicht flauw beschenen hem geboeid.

Misschien zijn mijne lezers van oordeel dat het eenigen tijd duurt, alvorens het oor aan dit rythme, dezen versbouw, deze wijze van zich uit te drukken, gewent; of de geest zich een schrijver gevangen geeft die, uit eerbied voor zijn onderwerp, in zulke mate de huismiddelen der kunst versmaadt. Doch voor ditmaal worden zij gebeden, het met die statigheid en dien eenvoud voor lief te nemen.

Het is er mede als met orgelconcerten, die, op straffe van te vervelen of ongeroerd te laten, bijgewoond willen worden in eene met de heiligheid der plaats en de wijding van het speeltuig zamenvloeiende stemming. Waar men dit *Florence* opsla, overal dezelfde hulde aan twee dooreen gestrengelde namen: Dante en Italie. Meent gij dat in Mei 1865 de afgevaardigden van geheel Europa, tegelijk met half Italie-zelf, naar de hoofdstad van het uitgewischt groothertogdom Toskane zijn opgegaan om den tol hunner sympathie aan den vorst uit het Huis van Savoye te betalen? het openen van den apennynschen wonderspoorweg te vieren? een kunstenaar of wijsgeer van den nieuwen tijd te begroeten? een tweeden zegetogt van Garibaldi bij te wonen? Aanstonds ontnemt de dichter u dien waan. Vervuld geweest met de gedachte aan de eerste dagen der 17de eeuw in zijn eigen vaderland, toen de nederlandsche jongelingschap om strijd naar het Zuiden toog en als zouaaf van wetenschap of kunst of handel dienst nam onder

de zuidelijke vanen, keert hij met één wending naar het feest van den dag en naar Dante terug:

Florence, zoet Florence! Wie 't misprijze
Dat zich mijn blik naar ons Verleden rigt
Eer 't loflied, voor uw glansrijk Heden rijze,

Gij vraakt het niet! Uw hart dat heug'nis voedt
Verkondt deez dag op weêrgalooze wijze:
Wat ook verjaar', *geen regten van 't gemoed!*

Of geldt het feest, waarom, van heinde en verre,
In hoogtijdsdos de schaar zich uwaart spoedt,
Een nieuwe aan kunst of kennis dierbre sterre,

In wier triomf de volkstrots waarborg vindt,
Dat, welk gezag nog beider weg versperre,
't Weldra, gelijk voor haar de wolk, verzwindt?

Of bleek de held van honderd stoute togten,
Op nieuw te rap voor half versuft bewind?
Heeft weêr de zege een lauwer hem gevlochten,

Die de' aard eens lams aan moed paart van een leeuw,
Wiens deugden dank noch ondank overmogten?...
Uw jubel rijst geen grootheid ónzer eeuw!

Zoo min 't vernuft dat op uwe Apennijnen,
In de eenzaamheid *die schrikt bij 's arends schreeuw,*
Het spoorgevaarte aandond'rend deed verschijnen,

't Een heirweg over de' afgrond heen dorst slaan,
Om *huiv'rende in die rotsen te verdwijnen,*
Om *juichende in dit eden ze uit te gaan,* -

Als 't vorstenhuis, dat grootscher taak zich stelde,
De vrijheidsleus verbindende aan zijn vaan
Itaalje wekte, Itaalje riep te velde,

Tot nergens haar des vreemdlings juk meer hoon,
Tot de Eenheid koom, die aller trouw vergelde:
Háár voor gevoel *viert ge in uw grootsten zoon!*

Dante, de groote dichter, de groote burger, en door de vereenigde kracht dier deugd en dier gave de groote ziener, -

er zou aan dat verheven beeld, hetwelk uit de volheid der midden-eeuwen ons zoo ernstig in de oogen ziet, een voorname karaktertrek ontbreken, indien de hoogepriester in de schaduw bleef. Want tot zulk een priester hadden de Muzen hem gezalfd; en zoo echt was bij hem die roeping, ofschoon leek, dat hij, schier zonder zich van haar bewust te zijn, de eene voor, de andere na, al de altaargeheimenissen doorvorschend, van den helle-voorhof in het louteringsoord drong, van het vagevuur in het allerheilige der paradijsvreugd. Een aardsche lusthof - Ravenna's woud - was het Bethel, van waar de jakobs ladder van dezen patriarch ten hemel reikte en engelen tot middel van gemeenschap diende:

Ravennaas woud! laat fier uw toppen rijzen:
 Al deinst, al droogt het meir van Adria,
 Uw groene kruin mag nimmermeer vergrijzen!

Ruischt, kroonen! ruischt door wentlende eeuwen heen:
 Het wereldrond heeft nog geen dom te wijzen,
 Waar als in u geloofd is en gebeên!

Wouden hebben te allen tijde en bij alle volken tot modellen van tempels gediend, en in geen vorm van gewijde architectuur herleeft het woud zoozeer als in de gothische christentempels. Ook zijn in die bedehuizen vele aandoenlijke zuchten geslaakt, vele heilige voornemens opgevat. Edele menschen zijn er ontwaakt tot het besef hunner afkomst uit hooger sfeer, hebben binnen die wanden zieleweelde gesmaakt, hebben in gevleugelde woorden getuigenis afgelegd van het voorgevoel eener betere wereld, dáár hun openbaar geworden. 'En echter', zegt de dichter van *Florence*:

En echter, schoon die tempelen zijn verrezen,
 Wijl 't menschenkroost ze eerst zuchtende ingegaan
 Zich straks zoo blijd den heilweg zag geweest;

Schoon vaak de dank in tranen overvloed,
 Als 't was of Hij wiens trouw de lippen prezen,
 De toekomst voor der boete blik ontsloot,

En de eêlsten van geslachte tot geslachte
 Wier harte hem zijn zoetste bloesems bood,
 De vleuglen des gemoeds en der gedachte

Verhieven in allengs meer stoute vlugt,
 Tot hunne ziel *niet maar getroost verwachtte*,
 Tot zij zich vast mogt baden in genucht,

En enklen reeds, als hen *de bloemfestoenen*
Die 't kleurig glas er ophief in de lucht,
Bij 't avondrood verlokten tot visioenen,

Een weêrgalm vingen van der englen wijz',
 Een hooger beemd dan d'aardschen zagen groenen,
 En zweefden tot in 't hemelsch paradijs, -

Toch is geen heilige in zijn mystisch droomen,
 Geen dichter, schoon met Milton's vaart die rijz',
Ooit zoo als Dante in waarheid opgenomen

Waar alles licht in laaijen luister drinkt,
 Waar door dien glans slechts hemelhallels stroomen
 En wat zich ook bewege stralend blinkt!

IV

Behoefde zulke poëzie aanbeveling, ik legde de pen neder en vergenoegde mij met het bewustzijn, eene verheven bedoeling eerlijk weêrgegeven, aan kunst en verdienste regt gedaan, en de aandacht des lezers op een waardig voorwerp gerigt te hebben. Doch wenden wij ons van het dichtwerk tot den maker, en trekken wij, op grond van het eerste, het horoskoop van den laatste.

'En hoe staat het bij hem met de inspiratie?' is eene vraag, welke bij het beoordeelen van een dichter even onwillekeurig op de lippen komt, als, bij het bezoek van een geneesheer, die naar den toestand van den patient. Of, geeft men aan een bevalliger beeld de voorkeur, - even onwillekeurig als bij de wandeling eener andere Margaretha aan den arm van een anderen Faust, de vraag hoe het met zijn kerkgeloof gesteld is.

De schrijver dezer bladzijden heeft het voorregt gehad, den dichter Potgieterin Mei 1865 naar Italie te vergezellen, en

zelfs, in het volgepropt Florence, dezelfde kamer van het Hôtel du Nord met hem te betrekken. Met eenig gezag dus kan hij verzekeren dat daar niets is voorgevallen wat zelfs den meest prozaïschen Nederlander zou kunnen doen ontstellen bij de gedachte, met een zanger op reis te gaan. Alles heeft zich op de gewone wijze toegedragen. Op den eigenlijk gezegden feestdag zijn wij 's morgens naar de onthulling van het standbeeld, 's middags naar den roeiwedstrijd op de Arno, 's avonds naar de illuminatie gaan zien, die bijzonder fraai was. De andere dagen hebben wij door de stad gedwaald, paleizen opnemend, kerken bezigtigend, muzeum's bezoekend. Noch te Florence zelf, noch op de reis derwaarts over Lucern en den St. Gotthard, noch op den terugtogt over den Mont-Cénis en Savoye, kan ik mij herinneren bij mijn reisgenoot zenuwachtige verschijnselen te hebben opgemerkt. Zelfs is het mij onbekend gebleven dat in zijn koffertje zich een exemplaar van dat gedeelte der werken van Hooft bevond, waarin diens ‘*uit Florence. 1600*’ voorkomt; ofschoon naderhand gebleken is dat de oud-vaderlandsche herinnering met opzet medegenomen was.

Dit bepaalt, dunkt mij, den aard der bezieling van welke Potgieter's verzen getuigen. Slechts bij uitzondering wegslepend, maar dan ook te geener tijd eene niet gevoelde opgetogenheid huichelend, ontleent deze poëzie haar gloed aan de kunst, meer dan aan het gevoel, en is zij, hoewel noch onhartelijk, noch onvaderlandsch, noch ongodsdienstig (piëteit, vaderlandsliefde, en gemoed, zijn integendeel drie harer vaste kenmerken), toch in de eerste plaats artistiek. Alleen een geboren kunstenaar, door studie en langdurige oefening gevormd, is in staat een dichtstuk gelijk *Florence* te schrijven; en tevens kan dit dichtstuk alleen geschreven zijn door iemand, bij wien de in beeld gebrachte of schilderachtige opvatting der dingen boven al het andere gaat.

Die nergens verzaakte eigenschap maakt Potgieter's verzen voor een groot aantal lezers onbelangrijk. Zij verstaan hem niet, zij wenschen hem niet te verstaan, omdat hetgeen bij hem voor den waren toetssteen van het poëtische geldt, hen onverschillig laat. Hun kan het niet schelen of er kunst schuilt in de teekening van den kleinen Dante en de kleine Beatrice;

of de vinding, ten dage der onthulling van Dante's beeld op het plein van Santa Croce, twee of drie personen uit het volk met elkander te laten praten over Machiavelli, Buonarotti, Galilei, en Alfieri, een gelukkige greep is; of eene hoogere noodzakelijkheid u dwingt, van Tasso te gewagen, nadat gij Ariosto genoemd hebt; of Michelangelo, in zijn onderhoud met Savonarola, zich al dan niet met waardigheid bij u zuivert van de blaam, om vorstegunst ontrouw geworden te zijn aan de vrijheid.

Hem daarentegen; den ontwerper dezer schilderijen met woorden; hem is aan hare conceptie, haar stijl, haar koloriet, alles gelegen. Wat meer zegt, hij geeft de schare hare onverschilligheid met woeker terug; niet uit overleg, uit eigenzinnigheid, uit onverzettelijkheid, maar omdat hijzelf evenmin anders kan als zij. Zijn talent is ver boven het middelmatige verheven: het is eene gaaf van de eerste soort. En toch zou dat talent nog veel omvangrijker moeten zijn, meer verscheidenheid moeten aanbieden, in eene of twee rigtingen op overweldigender wijze bewondering moeten gebieden, om van het gros der tijdgenooten een vrijbrief te erlangen voor de inspanning en het hoofdbreken, waarop zijne kennismaking hun te staan komt.

Potgieter's verzen zullen nimmer populair worden. Steeds zal de groote menigte der halfbeschaafden met grond tegen hem kunnen aanvoeren, dat eene zegswijze gelijk de zijne aan het ongeoorloofde grenst; de oplettendheid, welke hij van zijne lezers eischt, onbestaanbaar is met een volkomen genot; het onedelmoedig is, bij hen eene gemeenzame bekendheid met feiten en toestanden te onderstellen, welke ook hem zelf misschien, toen hij zijn vers nog maken moest, slechts gebrekkig voor den geest stonden. En steeds zal hij daarop zegevierend kunnen antwoorden, dat hetgeen onkundigen zijne duisterheid en zijne gemaaktheid noemen, alleen in hunne verbeelding bestaat; zijne geleerdheid, of hetgeen men met dien naam gelieft te bestempelen, de grenzen van het meer uitgebreid lager onderwijs naauwlijks overschrijdt; hij door al degenen, welke waardig zijn hem te verstaan, gemakkelijk verstaan wordt; en niemand in zijne geschriften eene moeilijke plaats aanwijzen

kan, die, eenmaal begrepen, niet het getuigenis wegdraagt de helderheid zelve te zijn.

Aan dezen strijd, ik herhaal het, zal nimmer een einde komen; en in zekeren zin behoeft dit ook niet. Die, welke van zulke litteratuur niet gediend zijn, vinden elders overvloedig gelegenheid hun smaak te boeten; en zelfs kunnen zij beweren, niet onvoorwaardelijk genoodzaakt te zijn, te dien einde af te dalen tot vernuften van den tweeden rang. De dichter, zijnerzijds, blijft in zijn geheel. Kan hij de gunst der schare niet winnen, des te hooger staat hij bij zijne kunstbroeders aangeschreven. Anderen worden verslonden, hij bestudeerd. Na Bilderdijk en Staring heeft in Nederland geen dichter geleefd, van wien zoo veel te leeren is als van hem. Elk zijner gedichten is eene daad, en elke dier daden eene les. Men behoeft de kalmte slechts aan te zien, waarmede hij in zijn isolement berust, om te beseffen dat hij naar het voorbeeld van zijn Dante sedert lang heeft opgehouden, waar het alleen hem zelf betreft, zich tot verontwaardiging te laten vervoeren. Laat ze snappen, laat ze zwijgen, hem is het om het even. *Anch' io son pittore!* denkt hij, en al het water der zee kan dat feit niet uitwisschen.

Is er eenige waarheid in deze beschouwing, dan hebben wij hier te doen met eene kunst wier kracht en wier verdienste bovenal gelegen zijn in hare objectiviteit. Doch daarmede is hare beschrijving niet voltooid.

Naast dat objectieve, en als evenwijdig daarmede, loopt een duidelijk herkenbare subjektieve stroom. Lyrische uitboezemingen, zangen des Tijds, gelijk de dichter-zelf deze verzen noemt, dragen uit den aard der zaak den stempel van persoonlijke voor- en tegeningenomenheid; en zelfs zouden zij den naam van tijdzangen onwaardig zijn, indien 's dichters bijzondere opvatting der gebeurtenissen van den dag zich er niet in afspiegelde.

Somtijds is de spiegel beknopt van omvang: een plaatselijk amsterdamsch belang, eene uitblijvende waterleiding, eene misbouwde nieuwe beurs, een tolhuis voor een gasthuis.

Menigvuldiger zet de lijst zich uit en zijn het meer algemeen nederlandsche belangen, welke zich binnen hare grenzen

weerkaatsen: Twenthe en zijne nijverheid, de doorgraving van Holland-op-zijn-Smalst, een koninklijk beroep op de offervaardigheid des volks, een koninklijk geschenk aan de invaliden van het indisch leger.

Andere reizen neemt de dichter in zijn kader het buitenland op en verbreedt hij het naar evenredigheid: de schim van Washington en de noord-amerikaansche burgeroorlog, eene revue in het Bosch van Boulogne en het tweede napoleontisch keizerrijk, Duitschland en het eerste eeuwfeest van Schiller's, Engeland en het derde van Shakespeare's, Italie en het zesde van Dante's geboorte. Gelijk ik zeide, overtreft het laatste tafereel al de andere in aanleg en uitgebreidheid. Doch altogader ademen zij één geest, en overal spreekt uit hen een zichzelf steeds gelijk blijvend dichterlijk waarnemer.

Hoe gaarne ik zou kunnen beweren dat in Potgieter's algemeene denkwijze door mij gedeeld wordt, ik ben de bekentenis schuldig dat dit niet het geval is. Vandaar mijne bezwaren tegen sommige zijner tijdzangen; en ook tegen dat *Florence*, aan hetwelk hij mij de eer gedaan heeft mijn naam te verbinden. Mijns inziens is de schoonheid van dit gedicht voor een gedeelte ondergegaan in 's dichters geloof aan de alleen zaligmakende Italiaansche Eenheid, en zou zijn Dante nog veel sprekender op den voorgrond getreden zijn, indien hij den onsterfelijken Florentijn niet bovenal met de burgerkroon versierd had.

In de bij *Florence* behorende toelichtingen treft men een schat van wetenswaardige bijzonderheden aan; en aan welk euvel de daar bij elkander gestelde litteratuur mank ga, zeker niet aan dat der onvolledigheid. Vruchteloos evenwel zoekt men, onder al die namen van schrijvers en titels van boeken, naar het kleine geschrift van Victor Cherbuliez over de oorzaken van Tasso's krankzinnigheid. Victor Cherbuliez. *Le Prince Vitale; essai et récit à propos de la folie du Tasse*. Paris, 1864. Waarom zwijgt Potgieter over dat boekje, hem zoo goed bekend? Waarom maakt hij nergens melding van eene beschouwing over Tasso, welke met de zijne over Dante eene treffende overeenkomst schijnt aan

te bieden? Omdat (ik geef deze gissing voor niet meer dan zij is), omdat hij ten aanzien van het aristokratisch element in de italiaansche zamenleving van weleer, eene geheel andere zienswijze toegedaan is. Cherbuliez ziet in Tasso een slagtoffer en martelaar der miskende renaissance; Potgieter maakt Dante bij voorkeur tot den martelaar der miskende burgerlijke vrijheid. En nu moge dit laatste gezigtspunt konstitutioneler zijn, het eerste is buiten kijf artistieker.

Artistieker, ja, want het is in naam der kunst, niet der politiek, dat ik mij tegen het in al deze tijdzangen, en geenszins het minst in de vaderlandsche daaronder, op den voorgrond dringend subjektivisme verzet. Potgieter is een goed Nederlander, in zoo ver hij tegelijk zeer vrijheidlievend en zeer oranjegezind is. 'Oranje in 't hart en niemands slaaf,' - deze zinspreuk van Onno van Haren is ook de zijne. Doch hij vergeet dat Van Haren, op het titelblad van al zijne geschriften, zorg droeg zich 'Friesch Edelman' te noemen. Van Haren's vrijheid en Potgieter's vrijheid zijn geen vogels van één veêren. Afstammeling van een held uit den ouden Geuzetijd, opgegroeid in de omgeving van den frieschen Stadhouder, met Willem IV voor goed naar Den Haag verplaatst, kwam de friesche edelman daar in botsing, zoowel met de hollandsch-zeeuwsche hofpartij, als met de patriciers onder de staatsgezinden. Op welke wijze hij ten val gekomen is, behoeft thans niet herinnerd te worden; doch dit staat vast dat, Oranje in het hart te dragen en niemands slaaf te zijn, in zijn mond zeggen wilde: het vereenigen eener onverdeelde toewijding aan het monarchaal gezag van den Prins, met de grootst mogelijke onafhankelijkheid ten aanzien der groote lui, Onno's gelijken en mededingers.

Is het nu niet willekeurig, deze door en door aristokratische vrijheidsliefde der 16de, 17de en 18de eeuw, welke met het jaar 1795 voor goed te gronde gegaan is, te vereenzelvigen met de bij uitnemendheid burgerlijke vrijheidsliefde, wier opkomst van 1789 en van de fransche omwenteling dagteekent? Die twee vrijheden zijn twee werelden; twee schijven zijn het, die bijna op geen enkel punt elkander dekken. Vandaar in Potgieter's vaderlandsche tijdzangen wenschen en verzuchtingen,

welke het merk der onvruchtbaarheid aan het voorhoofd dragen, en in den grond der zaak niet minder onpraktisch, zijn dan de verheven monomanie van Da Costa, die voor de kwalen van den tegenwoordigen tijd slechts één oplossing kende: het Duizendjarig Rijk. Van Haren's spreuk was poëzie in den mond van Van Haren; in den onzen is zij proza geworden. Uit dit oogpunt staan de vaderlandsche verzen van een man als Tollens, - die voor het overige, bij een zoo dichterlijken, zoo ontwikkelden, zoo overvloedig gestoffeerden geest als dien van Potgieter vergeleken, den indruk maakt een onkundige en een rijmelaar geweest te zijn, - hooger dan deze tijdzangen. Tollens had een vaderland en een vorst waarmede men voor den dag kon komen, al waren zij er naar. Potgieter's vorst is de bekende kegeljongen en ledepop; Potgieter's vaderland een Nieuw Utopia.

V

Daareven Da Costa noemend, noemde ik den vaderlandschen dichter van den nieuweren tijd met wiens poëzie die van Potgieter de meeste overeenkomst vertoont. Dit is evenwel niet altijd zoo geweest. Staring, de schilderachtige, de diepzinnige, de puntige, de insgelijks niet zelden van duisterheid betichte Staring, was aanvankelijk de voorganger wiens voetstappen hij liefst drukte. Eerst naderhand is de ingenomenheid met Da Costa daarbij gekomen.

Voor het overige behoort Potgieter niet tot eene school. Met Alberdingk Thijm vormt hij, sedert Van Lennep's overlijden, het getrouwst broederpaar, op welks bezit en vereering Amsterdam zich in de litteratuur verheffen kan. Met Bakhuizen van den Brink oprigter van den *Gids* geweest, heeft hij, behalve door zijne verzen en zijn proza, door zijne in den geest van Geel geschreven kritieken in dat tijdschrift, zich eene zeer voorname plaats onder onze letterkundigen veroverd.

Zal het hem tot lof worden aangerekend, indien ook de schrijver dezer beoordeeling erkent de grootste verplichtingen aan hem te hebben? In geen geval zal men voortaan kunnen

beweren dat een jongere, die zich naar het voorbeeld van dezen oudere vormt, daardoor of de vrijmoedigheid verliest welke over zaken en personen ronduit hare meening zegt, of gevaar loopt aan de regten der vriendschap die der kunst ten offer te brengen.

1869.

Henri Murger.

Henri Murger. *Le roman du Capucin*. Paris, 1869.

I

Een half jaar of daaromtrent vóór zijn dood, in Oktober 1860, heeft Murger aan eene jonge vriendin, op den dag van haar huwlijk en bij gebrek aan eene luidruchtiger of schitterender bruiloftsgave, het handschrift ten geschenke gezonden van een kort verhaal, te harer eer door hem zamengesteld. Naar de bedoeling des schrijvers voert het een stempel, - den wijsgeerigen, - die door hem op geen zijner andere novellen gedrukt is; zoodat wij in dit nagelaten werk, waaruit Murger nogmaals tot ons spreekt, niet slechts eene nieuwe, tot hiertoe onbekend gebleven pennevrucht van hem bezitten, maar wij ons tevens in de gelegenheid zien gesteld zijn talent uit een nieuw gezichtspunt waar te nemen.

Ook nu nog weet van Henri Murger geen beter litterarisch portret te leveren dan weinige weken na zijn overlijden door mij ter plaatsing toegezonden werd aan den *Nederlandschen Spectator*. Na erkend te hebben dat Murger's letterkundige nalatenschap klein van omvang was, zijn speeltuig niet vele snaren telde, en vele liederen door hem ongezongen gelaten waren: 'Dit alles', ging ik voort, 'is waar. Doch er staat tegenover dat hij geest had, en het is niet onbekend: *l'esprit tient peu de place*; dat hij zonder sentimenteel te worden aandoenlijk

en pathetisch kon zijn, en wij weten: *une larme ne couvre pas beaucoup de papier*; dat hij het getuigenis heeft verdiend en weggedragen: *il n'accorda pas une ligne à l'art vulgaire, il mettait à polir une phrase le temps qu'un lapidaire met à tailler un bijou, la moindre de ses flèches était ciselée*; dat Jules Janin van hem gezegd heeft: *Henri Murger (et ceci est une louange énorme) a conquis sa place au rang des inventeurs; il est un des rares écrivains, des rares artistes, qui ont trouvé quelque chose*; en er geen overdrijving is in het gedane voorstel, alle op hem te houden lijk- en lofredenen zamen te vatten in dit ééne: *Il s'appelait Henri Murger*. Indien zichzelf te zijn,' eindigde ik, 'eene groote zaak is, in de kunst als in het leven, en indien het waar is dat dichters die dezen naam verdienen en hem waardig voeren zelden voorkomen, dan is er uitzigt voor Murger op eene bescheiden doch eervolle en blijvende plaats in de geschiedenis der fransche letterkunde. Want hij was dichter en zichzelf.'

II

Le roman du Capucin biedt zich aan als eene verre navolging en vrije voortzetting van Goethe's *Werther*. Doch laat mij er aanstonds mogen bijvoegen dat dit eene dier zelfbegoochelingen is, waarmede de lezer het zoo naauw niet nemen moet. Een schrijver wordt door een ander schrijver somtijds op een denkbeeld gebragt langs wegen, van welke hij zoomin aan het publiek als aan zichzelf rekenschap geven kan: slingerpaden zoo grillig van bogten, in hun dalen en rijzen het uitzigt openend op zulke onverwachte vergezigten, dat hij ten slotte zelf niet meer weet, waar ter plaatse hij zijn punt van uitgang genomen heeft.

Zoo zal het ook Murger gegaan zijn, toen hij aan zijne vriendin de wordingsgeschiedenis van het haar toegezonden handschrift verhaalde. Zijn geheugen zeide dat hij dit werk te boek had gesteld na het lezen en herlezen van *Werther*; doch alleen zijne verbeelding deed hem tusschen den roman van Goethe en zijn eigen *Roman du Capucin* verwantschap ontdekken. De gelijkenis van beide verhalen schijnt mij toe alleen hierin te bestaan, dat in beiden de hoofdpersoon zich in eene vlaag

van waanzin, gevolg eener ongelukkige liefde, van het leven berooft.

Gelijk meestal het geval is met wijsgeerige romans, of romans met een wijsgeerig bijoogmerk, mist ook die van Murger in vele opzigten lokale kleur. De lezer ziet zich in eene italiaansche provinciestad verplaatst, niet ver van de zee gelegen, in eene vallei aan den voet van heuvelen, doch voor het overige alleen door de letter R. aangeduid. Te midden dier kleinsteedsche omgeving beweegt hij zich in eene wereld van kleinkerkelijke kabalen, den ondergang ten doel hebbend van een joodsch bankiershuis, waarin André, een jonge Duitscher en de hoofdpersoon van het boek, geëmployeerde is. Zeer enkele tooneelen of episoden uit de italiaansche achterbuurt schijnen naar het leven geteekend. Ook de beelden van zekere italiaansche prelaten en kloosterlingen vertoonen, voor zoo ver het kostuum betreft, zekere aanschouwelijkheid welke alleen de vrucht kan zijn van opmerken en afzien. Hetzelfde geldt van sommige karaktertrekken der vrouwelijke hoofdfiguur, Héléne Costa, wier dubbelzinnige liefderol, vrucht der inblazingen eener met den naam van moeder versierde koppelaarster, den indruk maakt alleen onder den dekmantel van italiaansche zeden te kunnen worden aanvaard en volgehouden. Al het overige zijn nevelen: zoowel de joodsche bankier Mozes Egler, als zijne katholieke mededingers Deffely & Co., of de cynische prins T.; zoowel de karnevalsfeesten welke de schrijver u ter loops doet bijwonen, als de inrigting van het hôtél waarin André eene kamer bewoont, of de persoon der andere moeder en andere dochter wier vlugtig verschijnen en muzikaal talent op de ontwikkeling van André's inwendig leven zulk een verwijderden en toch zoo beslissenden invloed uitoefenen.

De vorm van het verhaal is noch die van een dagboek, op de wijze van Werther door den hoofdpersoon gehouden, noch die eener objektieve historische voorstelling, door den schrijver zelf gegeven. Deze heeft voor ditmaal het karakter aangenomen van een jongen kapucijner monnik die, het leven en zijne hartstogten moede, met de zuiverste bedoelingen zijn proeftijd komt volbrengen in hetzelfde klooster binnen welks onheilge muren het komplot gesmeed wordt, dat, door tusschenkomst van An-

dré en Hélène als werktuigen, het huis Egler ten val moet brengen. Die jonge en vrome kapucijner is het, uit wiens hand wij de geschiedenis van André ontvangen; ontvangen in den vorm eener bladzijde uit het boek zijner kortstondige pastorale ervaring. Vandaar in den aanhef van het verhaal eenige bijzonderheden omtrent het wedervaren van dien neofyt, daags na zijne komst in het klooster, en aan het slot eene naauwkeurige schildering van André's uiteinde.

III

Uit dit oogpunt bezit *le Roman du Capucin*, in weerwil van den keurigen en geciseleerden stijl, niet-alleen minder waarde dan Murger's meeste verzen, maar ook minder dan zijne beste novellen uit vroeger tijd. Des te merkwaardiger is de hoofdgedachte van het boek; deels om hare juistheid en schoonheid in zichzelf, deels om den blik dien zij ons doet slaan in de ziel des auteurs.

Zij die, ten behoeve van een volgend geslacht, eene nieuwere fransche literatuur-geschiedenis schrijven zullen, zullen Henri Murger, al behoort hij niet tot de belletristen der eerste grootte, als eene belangwekkende varieteit aanmerken en veel van hem leeren. Want hij is een type; de type der parijsche kunstenaarswereld, die hijzelf in zijne *Scènes de la vie de Bohème* heeft pogen te schetsen en te idealiseren, en tot welke hij, in weerwil van zijn eigen tegenstribbelen en protest indienen, ten einde toe is blijven behooren.

Zulk een man, toegerust met zulk een talent, is een waardig voorwerp van studie. Noem hem onbeschaafd, in zoo ver hij geen andere wetenschappelijke opleiding ontvangen heeft dan die, welke men in eene stad als Parijs bekomen kan door schier gebrek te lijden, hard te werken, en met een kunstenaarsblik om zich heen te zien. Noem hem bekrompen, in zoover hij alleen oog gehad heeft voor één betrekking van het menschelijk leven, die van man en vrouw, en zoo vele andere raadselen van ons aanzijn, waaraan door denkers en geleerden met inspanning van alle krachten gearbeid wordt, naauwlijks voor hem schijnen bestaan te hebben. Noem hem eenzijdig,

in zoo ver hij noch aan den hartstogt der studie, noch aan dien der filantropie, noch aan dien der vaderlandsliefde, noch aan dien der vroomheid, maar alleen aan dien der kunst en der liefde regt heeft laten wedervaren.

Daarmede is alles niet gezegd. De omstandigheid dat een publiek van kunstbroeders, vertegenwoordigers eener bewonderende schaar van tijdgenooten, hem in optogt uitgeleide heeft gedaan naar zijne laatste rustplaats; dat hij geweest is die hij was, en des ondanks of om die reden door zijne wereld bij akklamatie aangenomen is, - dit dwingt rekening te houden met het eigenaardige in hem, en daaraan een regt van bestaan toe te kennen.

IV

Zoo ook weder met *le Roman du Capucin*. Dit zich noemend wijsgeerig geschrift is werkelijk in zoover wijsgeerig als het eene zielkundige analyse geeft van den inwendigen toestand van een jongmensch, die, onbedorven, arbeidzaam, bescheiden, de welwillendheid zelve, op een gegeven oogenblik tot zelfbewustheid ontwaakt en den strijd met de werkelijkheid aanvaardt.

In de gezelschapszaal eener schamele herberg, met begeleiding van een ontstemd klavecimbaal, hoort hij op zekeren dag eene geboren musicienne, eene cantatrice van den echten stempel, een lied voordragen. Hij kent die kunstenaress niet, weet niet wie zij is, kent ook de kompositie niet waaraan haar lied ontleend is; maar dat gezang, dat betooverend wereldsch gezang, waarbij de luthersche psalmen die zijn vader, de dorpspredikant in het land van Zwaben, hem weleer leerde zingen, in het niet verdwijnen, voert hem voor de eerste maal zijns levens de eleusinische mysterien der schoonheid binnen. Daarna kent hij slechts één behoefte, één drift: het vinden van zijn ideaal in de werkelijkheid.

Schijnbaar zeldzaam geluk: in den persoon van Héléne Costa ontmoet hij dat ideaal. Héléne is eene kokette, en erger dan dit; de speelbal eener gewetenlooze moeder, die in de schoonheid harer dochter een middel van bestaan gevonden

heeft; het werktuig van onwaardige priesters die, ten einde hinderlijke jongelieden te verderven en uit den weg te ruimen, op Héléne's sirene-talent spekuleren. Doch André bemerkt daarvan niets. Wanneer Héléne, gedreven door een overblijfsel van schaamte, of door een begin van heimelijke genegenheid met medelijden vermengd, - wanneer zij zich terugtrekt en hem ontraadt haar lief te hebben, dan schrijft hij dit toe aan zijne eigen tekortkomingen, zijne geringe verdiensten, zijne onbelangrijkheid. 'Is het niet zoo,' vraagt hij haar tot tweemaal toe, 'gij veracht mij?'

In het eind vermant hij zich, heft uit zijne bedeesdheid zich op, en biedt haar zijne hand. Voor de leus wordt dit voorstel aangenomen. Nu zal André, die tot hiertoe alleen in de wereld van het gevoel geleefd heeft, aan de toekomst gaan denken, aan het opzetten van een gezin, het veroveren van een maatschappelijk bestaan. Er doet zich echter een onoverkomelijke hinderpaal op. Hij is protestant, Héléne katholiek. Eerst schijnt niets gemakkelijker dan dit bezwaar uit den weg te ruimen. Zijn er niet duizend voorbeelden van gemengde huwelijken, waarin de man de geloofsbelijdenis zijner vrouw tot de zijne maakte? André zal dus roomsch worden; en oogenschijnlijk strookt dit met de inzigten der priesters welke zich van hem bedienen. Doch, daar stijgt voor zijne verbeelding de schim zijns vaders uit het graf, de schim van den regtschappen en bedroefden dorpsleeraar, die hem zijne voorgenomen geloofsverandering als eene onwaardige handeling verwijt. Daar moet hij van zijn patroon vernemen, den jood Egler, dat geen daad verachtelijker is dan ter wille van wereldsche bijoogmerken de godsdienst te verzaken waarin men geboren en opgevoed werd, en welke men van het voorgeslacht ontvangen heeft als een heilig erfdeel.

Nu treedt André's worsteling eene nieuwe en laatste periode in. Hij wil en zal Héléne bezitten, doch kan haar niet bekomen. Zijzelve sluit zich in eene schijnbaar ongenaakbare terughouding op; de priesters stoken, door hunne beloften en hun tegenstand, 's jongelings hartstogt dagelijks aan; hij gevoelt dat Mozes Egler hem een eerlooze noemen zal, indien hij zijn geloof verlaat; zijn eigen geweten drukt het zegel op de edele

gevoelens van den Israëliet. Het toeval en de list zijner vijanden brengen hem in kennis met de speelbank. Hij wint, en de winst verblindt hem. Dit is het begin van het einde. André wordt een overgegeven dobbelaar. Met één greep wil hij der fortuin de onafhankelijke positie ontwringen, welke hij geen kans ziet te veroveren langs den weg van pligt en berusting. Eerst verspeelt hij het weinige dat hij bezit; daarna eene bezoldiging wier termijn nog niet verschenen is. Eindelijk komt de noodlottige nacht dat hij, bij afwezigheid van den bankier, zich aan diens eigendom vergrijpt, en binnen weinige uren het geheele vermogen van zijn meester en weldoener in den afgrond der roulette werpt. Dienzelfden nacht wordt hem het bewijs geleverd dat Hélène hem bedriegt; het voorwerp zijner hoogste vereering niet veel anders dan eene publieke vrouw is. Tot razernij vervoerd, door zijn geweten gefolterd, door geregtsdienaren nagezet, slaat hij de handen aan zichzelf. Van al die schoone gaven, al dat heimwee naar hooger en beter, blijft niets over dan het verminkte lijk van een zelfmoordenaar, voor wien de vriendschap en de deernis zelfs geen eerlijke begrafenis verwerven kunnen.

Waaraan heeft men hierbij te denken? *Le Roman du Capucin* wil niet slechts doorgaan voor een wijsgeerig, maar ook voor een zedekundig boek. De studie, welke er aan ten grondslag ligt, is bestemd als eene les voor jongelieden te dienen; André's uiteinde, als een waarschuwend en afschrikkend voorbeeld. Daarom heeft Murger, opdat aan het tafereel der verleiding niets ontbreken zou, zorg gedragen die, welke uit André's eigen boezem voortkwamen, te versterken door den invloed van den ouden en rijken prins T., wiens cynieke vertoogen van lieverlede voor André zekere aantrekkelijkheid bekomen. Prins T. is André's kwade, even als de jonge kapucijner zijn goede genius is. Met zijne schildering der zegepraal van het slechte beginsel over het deugzame bedoelt de schrijver blijkbaar dat, wanneer de hartstogt eenmaal zekere heerschappij over den mensch verkregen heeft, er voor hem geen mogelijkheid meer bestaat tot inkeer te komen en hij van kwaad tot erger vervallen moet. De wijze waarop de jonge geestelijke met André omgaat, is uit zedelijk oogpunt onberispelijk. Hij stelt belang

in hem, is met hem begaan, waarschuwt hem, wekt hem op, spreekt hem moed in, bidt met hem. Zijn blik op hetgeen omgaat in André's gemoed is juist. André's fout, zegt hij, was dat hij van niets anders hooren wilde dan van zijne zelfzuchtige liefde voor Hélène, zoodat hij al zijne andere verplichtingen aanmerkte als toevalligheden, aan welke hij zich uit gewoonte onderwierp, maar zonder hare heiligheid te erkennen. Op die wijze moest hij spoedig oneerlijk, trouweloos, slecht worden. En dit verbeterde er niet op, toen hij eenmaal den weg naar de speelbank had leeren kennen. Door de bovenmatige inspanning van één worsteling, en van eene worsteling met de blinde fortuin, gelukkig te willen worden, - die zucht was naar het oordeel van den kapucijner een vergrijp tegen de menschelijke natuur. Het geluk, zeide hij, wil de vrucht niet zijn van dergelijke geweldenaar op groote schaal, maar van dagelijks terugkeerende kleine overwinningen van den mensch op zichzelf. Ten einde toe blijft de monnik aan dit karakter van schrandere en verheven zedemeester getrouw; en ofschoon men hem met grond verwijten kan zelf niet in het bezit geweest te zijn van een positief geloof, hetwelk hij tegen André's fantastische levensbeschouwing had kunnen overstellen, zijne moraal is van de zuiverste soort.

Henri Murger heeft in de meening verkeerd, zien wij, dat het schilderen van een beeld, gelijk dat van André, zijn nut kon hebben, en strekken kon den tijdgenoot te wapenen tegen sommige afdwalingen van den geest der eeuw. En dit is de reden, geloof ik, dat een groot aantal lezers, die niet gelijk de schrijver zich uitsluitend in de parijsche kunstenaarswereld bewegen en in die wereld al hunne ondervindingen van het leven opgedaan hebben, den *Roman du Capucin* na volbrachte lektuur slechts half voldaan uit de handen zullen leggen.

De zielsziekte van André is noch eene ziekte van alle eeuwen zonder onderscheid, noch eene ziekte der 19de in het bijzonder. Zij is eene abnormaliteit welke zich alleen voordoet, en kan voordoen, in een bepaalden kring van jongelieden, opgegroeid in eene bepaalde omgeving. Slechts enkelen kunnen met de hier gegeven les hun voordeel doen, omdat zij slechts voor enkelen past. Dichterlijke jonge zielen, met een heimwee naar hooger genietingen dan die welke de grove zinnen en de pro-

zaïsche gang van het dagelijksch leven aanbieden, vindt men aan alle oorden der wereld; doch om op een gegeven oogenblik, gelijk André, door het aanhooren van één meesterlijk gezongen lied, te ontsteken in eene geestvervoering welke den geheelen mensch beheerscht en tot iederen prijs naar voedsel zoekt, - daartoe moet men verkeereren in een kring die met de breede grondslagen der algemeen aangenomen moraal voor een deel gebroken heeft.

Vruchteloos tracht de schrijver ons te doen gelooven dat zijn held geboren en opgevoed is in de woning van een wurtembergsch dorpspredikant, en hij met de melk eener vroeggestorven moeder, weldra door den vader in het graf gevolgd, de begrippen van deugd en eer heeft ingezogen, welke in dergelijke omgeving even natuurlijk en onontbeerlijk worden geacht als de lucht die men inademt. Die wurtembergsche dorpspredikant is in meer dan één zin op het kerkhof; en wanneer men uit André's beeld verwijdert wat tot het gebied der duitsche afkomst en der italiaansche *mise-en-scène* behoort, dan houdt men niets anders over dan een jong mensch, gelijk Henri Murger er te Parijs in de coterie der artisten gekend kan hebben en gelijk hijzelf misschien er een geweest is. Nergens elders, schijnt het, en in geen anderen tijd, is eene verborgen levensgeschiedenis denkbaar, wier eenzijdig proces zich laat zamenvatten in de formule: De ziel van dezen lijder ware welligt behouden, indien hij geen ander ideaal had nagejaagd dan het onbereikbare der kunst; sedert hij het beligchaamd aanschouwd meende te hebben in den persoon eener X., eener vrouw van vleesch en bloed, moest hij onvermijdelijk te gronde gaan.

V

Het geheele verschil van zienswijze, naar men bemerkt, lost zich op in eene kwestie van zeden. Wij kunnen dat verschil met vrucht in het licht stellen, maar niet er met vrucht over redetwisten. De fransche litteratuur van den dag, de tooneellitteratuur daaronder begrepen, oefent op de geheele beschaafde wereld in Europa, ook in Nederland, ook in Neder-

landsch-Indie, een grooten invloed uit. Die invloed zou nog sterker zijn indien het fransch onze moedertaal was, en wij de waarde der uitdrukkingen beter gevoelden. Thans gebeurt het menigmaal dat in den schouwburg of in de huiskamer toegang door ons verleend wordt aan voorstellingen, wier beteekenis ons voor de helft ontgaat; of dat wij in den vorm van gebrekkige vertalingen ongemerkt denkbeelden in ons opnemen, waarover wij, werden zij in goed hollandsch voorgedragen, minstens onze verbazing zouden betuigen.

Doch, ook binnen die grenzen is de bedoelde invloed sterk genoeg en een feit. De fransche roman en het fransche drama zijn het voertuig eener van de overlevering zeer ver afwijkende opvatting van het menschelijk leven; en in hun kunstigen vorm brengen zij die opvatting, wier voorname kenmerken bestaan in minder tucht en minder gestrengheid, bij een smalleren grondslag en een beperkter gezigteinder, naar alle hemelstreken over. Het geldt geen verschil van kerkelijke belijdenis, van wijsbegeerte, van staatkunde, van nationaal belang of nationale eigenliefde; de gevoelens-zelf zijn er mede gemoeid. En wie de verschijnselen des tijds aandachtig waarneemt moet erkennen dat, ten aanzien dier gemoedsverandering, het tegenovergestelde van een bondgenootschap tot afwering en uitsluiting aan de orde is. Er wordt alom met den stroom ijverig medegaan. Of blijkt dit niet uit het verschijnsel, dat een boek als *le Roman du Capucin*, hetwelk onze grootvader, indien hij er ons in had vinden lezen, met een oorvijg ons uit de handen gerukt zou hebben, door den schrijver met den meesten ernst opgedragen en aangeboden is aan eene jonge en deugdzame fransche vrouw, op den dag van haar huwlijk? Volgt het niet uit de omstandigheid, dat die dame van Murger's briefje een facsimile heeft laten vervaardigen, ten einde de echtheid van den roman daardoor voor de oogen van het publiek te waarmerken? Het briefje luidt: 'Je suis trop pauvre, chère et charmante amie, pour vous faire un cadeau de mariage. Vous n'êtes point femme d'ailleurs à attacher du prix à des babioles d'étalage. Je fais donc seulement ce que je peux. Vous savez combien je suis amoureux en vous de ce que je n'ai guère encore trouvé sous la robe uniforme de votre sexe - coeur généreux, esprit subtil - trésors que vous apportez aujourd'hui à votre époux. Mais je veux, moi poète, vous donner à ma guise un témoignage d'affection. Depuis longtemps je rêvais d'écrire un livre philosophique. L'idée m'en est venue après une lecture de Goethe. J'ai cru comprendre Werther et j'ai essayé de le continuer. J'ai écrit cela pour vous, *pour vous seule*. J'ai essayé de faire *une oeuvre*. Je vous la donne parce que je pense qu'elle n'est pas indigne d'être lue. Faites-en ce que vous voudrez. Si votre mari, comme il en a l'intention, fait un journal, qu'il se serve de cela comme d'une propriété incontestable. Les Michel Lévy de l'avenir n'auront rien à voir là-dedans.

Votre meilleur Ami,
HENRI MURGER.'

Ik voor mij ben van oordeel dat de *transformation de mœurs*, waarvan onze leeftijd getuige is, verband houdt met de geheele rigting onzer eeuw, en het kapucijner monnikewerk zou zijn dien wassenden vloed door kunstmiddelen te willen keeren. Tevens ben ik overtuigd dat de verandering slechts langs een grooten en veelzins smartelijken omweg tot verbetering zal kunnen leiden, en de ouderwetsche zeden, of hetgeen men met onverdiende geringschatting zoo noemt, de vergelijking met de nieuwerwetsche alsnog zegevierend kunnen doorstaan.

Met dat al, meeningen van bijzondere personen kunnen algemeene verschijnselen niet uitwisschen. Bovendien bestaat er een onfeilbaar middel om te bewerken dat hetgeen zich thans aankondigt als een naderend en dreigend gevaar, afgeleid en ten goede gewend worde. Die vreemde letterkunde, wier heillooze werking men ducht, zal geen kwade vruchten kunnen voortbrengen, indien wij door ons aannemen of ons weigeren haar noodzaken, zich in telkens edeler vormen te bewegen en eene overvloediger mate van distinktie ten toon te spreiden. De schoonheid bevat zoo vele deelen waarheid en deugd, dat wie gene dient, deze niet verloochenen kan. De vraag, welke fransche boeken wij van onze tafel te weren en welke fransche of nagebootst-fransche tooneelvoorstellingen wij te vlieden hebben, is gemakkelijk te beantwoorden. Het zijn die, waarin de schoonheid aan de platheid wordt opgeofferd.

1869.

De Génestet.

De Dichtwerken van P.A. De Génestet. Verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele. Twee deelen. Amsterdam, Gebroeders Kraaij, 1869.

I

Velen hebben reeds kennis gemaakt met de nieuwe en voor het eerst volledige uitgaaf, door de amsterdamsche firma Gebroeders Kraaij ondernomen. Zij kennen ook de levensschets van De Génestet, door zijn ouden vriend C.P. Tiele: weleer predikant bij de remonstranten te Rotterdam en De Génestet's mede-arbeider bij het samenstellen van den *Christelijken Volks-Almanak*. Een beteren gids bij het volgen van De Génestet's uitwendige bestemming, van het ontstaan zijner werken, zou hun bezwaarlijk aan de hand gedaan kunnen worden. Tiele's opstel is een uitmuntende legger, een archief vol nuttige en naauwkeurige informatie; en al wie voortaan, zonder De Génestet persoonlijk gekend te hebben, anderen iets van hem vertellen wil, zal die schets, al is zij niet volledig, moeten raadplegen.

Voor mij, die meer de vertrouwde van De Génestet's gedachten dan van zijne lotgevallen of zijne levensgeschiedenis geweest ben, en die Tiele's arbeid alleen aanvullen kan voor zoo ver de inwendige ontwikkeling van den dichter betreft, voor mij staat het vast dat, ware hij niet zoo jong gestorven,

de tweede helft van De Génestet's letterkundig leven zeer ongelijk zou zijn geweest aan de eerste. En ik zeg dit niet bij wijze van gissing, maar op grond der zeer levendige herinnering van mijn laatste onderhoud met hem, bij gelegenheid van zijn laatste bezoek aan Haarlem.

Het was in de tweede helft van April 1861; weinige dagen na het verschijnen van zijn dichtbundel *Laatste der Eerste*, aan welks ingang die merkwaardige voorrede te lezen staat; weinige dagen vóór zijn vertrek naar het weemoedig Rozendaal, van waar zijne vrienden hem niet zagen terugkeeren, en op welks kerkhof, ver van het graf zijner beminlijke vrouw en den kleiner grafkuil van zijn ééning zoontje, zijn overschot rust.

Ofschoon de lente het niet noodig scheen te vinden, ter wille van ons zamen zijn een lagchend gelaat te vertoonen, gingen wij 's namiddags, hoe betrokken de lucht mogt staan en hoe gevoelig de noordwestewind door onze overjassen drong, in den nog bladerloozen Hout eene wandeling doen; en op dien kruistogt was het dat ik hem het programma hoorde ontwikkelen, aan welks uitvoering de dood hem zelfs niet vergund heeft de eerste hand te leggen.

Of hij toen anders dacht, anders sprak, dan in zijne pasverschenen voorrede? Neen, maar hetgeen daar slechts aangeduid is, bragt hij toen onder woorden 'Ik geloof, dat er nog wel andere snaren op mijn speeltuig kunnen weêrklinken, dan die tot nu toe met hun tederen toon slechts een vriendelijk oor hebben gestreeld,' zeide hij tot het publiek in de laatste dagen van Maart. In zichzelf luidt dit vrij onbeteekenend. De meeste jonge dichters zullen, wanneer zij zich wat ouder gaan gevoelen, met dezelfde of eene soortgelijke betuiging gereed staan.

Iets meer zegt hetgeen de aangehaalde woorden voorafgaat, en handelt over eene poëzie 'zich bewegend binnen zekeren kring van gedachten en gevoelens, niet zeer ruim, niet zeer hoog en vrij alledaagsch; familie-poëzie, voor ieder begrijpelijk, gemoedelijk, niet te diep, niet te stout, vooral ook niet raar of onstichtelijk.' Doch ook dit zou in zichzelf voor eene beleefdheidsformule kunnen doorgaan. Hoogstens zou het kunnen aangemerkt worden als een bewijs, dat de dichter zich

omtrent de betrekkelijke waarde van het alsnog door hem geleverde geen hersenschimmen maakte.

De indruk nu is onvolledig. De Génestet was de man niet om voorredenen te vullen hetzij met pligtplegingen, hetzij met gemeenplaatsen. Maar toen hij nogmaals al de gedichten zijner eerste periode had bijeenverzameld; toen de spanning had opgehouden waarin hij het jaar te voren door het zamenstellen der *Leekedichtjens* gebragt was; toen moest eene zelfkennis gelijk de zijne hem tot het inzicht doen komen dat hij zijn eigen ideaal nog slechts zeer onvolledig verwezenlijkt had. En dit bewijs zijner meerderheid is te krachtiger, omdat op grond der zelfde *Leekedichtjens* al zijne vrienden het er destijds voor hielden dat hij de tweede periode van zijn talent reeds ingetreden was. Toen bij zijn graf, met het oog op dien kleinen bundel, gewaagd werd van 'de volle wedergeboorte van den kunstenaar, welke in die verzen zamenviel met de definitieve vorming van den mensch en zijn karakter', toen was de persoon die zoo sprak slechts de tolk van een algemeen aangenomen gevoelen. Naderhand is het mij duidelijk geworden dat De Génestet zelf, zoo hij op dat oogenblik ontwaakt was, met die woorden niet zou hebben ingestemd. Zijns inziens maakten ook de *Leekedichtjens* een onderdeel uit der poëzie welke hij in zijne voorrede zoo juist beschreven heeft; of wel, indien men ze te ernstig vond voor eene versnapering, dan wilde hij ze aangemerkt hebben, niet als het begin van een tweeden maaltijd, voedzamer dan den eersten, maar als een ter afwisseling aangeboden *hors-d'oeuvre*.

Werkelijk vertoonen zij, in overeenstemming met het onbepaalde van hun naam, dit gemengd karakter. Nieuw, in zoo ver hunne stof ontleend is aan vraagstukken welke den dichter voorheen koel gelaten hadden, bewegen zij zich tevens in dezelfde rigting, en openbaren zij dezelfde gevoelens, die uit al zijne andere verzen spreken. Van Matthias Claudius bezit men eene *Laien-Predigt*, van Leopold Schefer een *Laien-Brevier*, van Friedrich von Sallet een *Laien-Evangelium*. Al die zamengestelde benamingen hebben eene scherp afgebakende beteekenis. Haar eene helft, welke de andere schijnt op te heffen, stelt integendeel die andere in een nieuw licht. Vereenigd vormen de

twee eene voor niemand onverstaanbare antithese. Doch De Génestet zou de eerste zijn bij nader inzien te bekennen, dat van den door hem gekozen titel bezwaarlijk hetzelfde getuigd kan worden. *Leek* en *dichter* hebben te geener tijd eene tegenstelling gevormd; en men moet geleefd hebben in Nederland, omstreeks het jaar 1860; moet van ver of nabij gemengd geweest zijn in den toenmaligen kerkelijken strijd daar te lande; moet kennis dragen van het feit dat die onkerkelijke rijmen afkomstig waren van een geordend predikant, - om te kunnen bepalen of al dan niet aan het woord *Leekedichtjen* iets puntigs eigen is, en waar in dat puntige bestaat. Ofschoon niemand loochenen kan dat in dien kleinen bundel een groot aantal deels gevoelige, deels zeer geestige verzen van meer of minder omvang voorkomen, en hoewel die verzen niet-alleen onder de fraaiste moeten geteld worden welke hun maker uit de pen zijn gevloeid, maar zij ook in zichzelf eene onbetwistbare dichterlijke waarde bezitten, behooren zij nog altijd tot de orde der huis- of kamer-poëzie. Ook de *Leekedichtjens* zijn *Onder-onsjens*. Ook op hen past de door den dichter zelf geleverde bepaling van dat genre.

En dit is het wat De Génestet bedoelde, toen hij op onze wandeling in den Haarlemmerhout, sprekend over Goethe en Schiller, over Byron en Musset en Heine, mij zijn nood klaagde, dat hij steeds in de poëzie te zeer aan het konventionele geofferd had en niet, naar het voorbeeld dier groote dichters, zij het ook op een afstand, geheel en al zijn eigen weg gegaan was. Hij wist dat men ook in het vak der *Onder-onsjes* echte meesterschap ten toon kan spreiden; en niemand, dit beseftte hij, kon hem met grond verwijten, voor zoover hem zelf betrof, er de hand mede geligt te hebben. Ook wilde hij niet dit of dat gedeelte van zijn werk herroepen of verloochnen. Neen, wat hij geschreven had, had hij geschreven; en daar de bijoogmerken ter wille waarvan hij aan de kunst niet altijd alles gegeven had wat haar toekwam, nooit onedel geweest waren; hij nooit met voorbedachten rade, steeds in zijne eenvoudigheid en met de meeste goede trouw, zich van haar als van eene dienaar en een voertuig bediend had, - was hij zich ook bewust, met een zuiver geweten voor haar regterstoel

te kunnen verschijnen. Doch met dat al moest hij erkennen, de letterkunde van zijn vaderland nog met geen enkele dier scheppingen verrijkt te hebben, welke alleen in staat zijn de hoogste eerezucht te bevredigen; en zoo dit voor een gedeelte aan den minderen omvang zijner gaven was toe te schrijven, het lag voor een ander toch ook hieraan, meende hij, dat hij te weinig gedurfd had.

Voor het schrijven van Byron's *Don Juan*, van Heine's *Deutschland*, van Musset's *Rolla* of *Namouna* of *Mardoche*, zou hij teruggedeinsd zijn. Den daarvoor vereischten moed noemde hij euvelmoed. Doch, aan zulke dichters en zulke dichtwerken had Holland geen behoefte. Bij elke natie moest de poëzie zich regelen naar plaatselijke omstandigheden; en dezelfde stoutheid, die in den vreemdeling, op een afstand gezien, bewondering wekt, zou op den landgenoot slechts den indruk van driestheid of vermetelheid maken. Evenwel, er moest iets gedaan worden om de grenzen van het letterkundig gebied te onzent een weinig uit te zetten. De poëzie moest in haar stroom meer takken opnemen dan zij in den laatsten tijd gedaan had; moest een getrouwer spiegel van het leven onzer eeuw, ook in Nederland, worden; moest breken met het vooroordeel dat iets te gelijk menschelijk, en nogtans, hoe ook geïdealiseerd, ongeschikt kon zijn om in haar tempel te worden toegelaten. Zij moest in alle rigtingen de school verlaten voor de natuur; en deze, gelijk in de dagen onzer klassieken, weder overal op de daad-zelve gaan betrappen.

Hoe zou het opgenomen worden, indien hij dat programma voortaan tot het zijne maakte? Wat zou het publiek daarvan zeggen? Tot hiertoe hadden zijne verzen met hun 'tederen' toon slechts 'vriendelijke' ooren gestreeld: zouden die ooren vriendelijk blijven, indien de toon bijwijlen uit het tedere ging vallen? En wat zou hij antwoorden, hij die tot hiertoe nooit iemand geërgerd had, indien het verwijt hem trof: Die nieuwe kring van gedachten en gevoelens, waarin gij u beweegt, is mogelijk zeer ruim, zeer hoog, in het geheel niet alledaagsch; maar stellig is hij raar en onstichtelijk; o gij ontrouwe minnaar der familie-poëzie, ontwaak uit uw heilloozen droom, keer terug tot uwe eerste liefde, en schenk

ons op nieuw dat gemoedelijke, dat niet te diepe en niet te stoute, hetwelk voor ieder begrijpelijk is? - Hij gaf toe dat dit gevaar noch denkbeeldig was, noch gering moest geacht worden. Doch tevens meende hij dat alles aankwam op takt en beleid. Nimmer zou hij den indruk willen maken, zich zelf ontrouw te zijn geworden; tot geen prijs het krediet willen schokken, hetwelk hij tot nog toe genoten had; niemand willen afschrikken, niemand van zich willen vervreemden.

Zoo sprak hij. Doch ofschoon de juistheid van zijn inzicht in de behoeften der vaderlandsche litteratuur bij mij aan geen twijfel onderhevig is, en ik stellig geloof dat hij poging op poging zou hebben aangewend om in de bestaande leemte te helpen voorzien, houd ik het toch niet voor waarschijnlijk dat hij geslaagd zou zijn. De toekomst welke hij zich voorspiegelde was onbereikbaar: een geheel ander dichter worden en nogtans blijven die hij was, niets verzwijgen en nogtans in niets de maat te buiten gaan, niemand ontzien en op staanden voet door allen geëerd worden. En uit dit oogpunt is er reden, hem met zijn vroegtijdig heengaan geluk te wenschen. Wij menschen verbeelden ons vaak dat, uit het bezit van het hoogste inzicht, ook de roeping of de verpligting voortvloeit het hoogste te volbrengen. Dit is eene dwaling. Menigmaal is dit heimwee naar het hoogste alleen bestemd, de volmaakte uitvoering van op één na het hoogste te verzekeren. Bij De Génestet had het ideaal die bestemming overvloedig vervuld. Door zich te willen vernieuwen, zou hij zichzelf alligt teleurstelling op teleurstelling berokkend hebben; zich te herhalen zou beneden hem geweest zijn. Daarom doet eene onbaatzuchtige vriendschap om zijnentwil zonder morren afstand van hem aan het graf. Welligt is er op aarde geen vrediger schouwspel dan dat van den rijkbegaafden man in de nauwlijks ontloken kracht des levens, die, na met kwistige hand tol aan de menschheid betaald te hebben, eensklaps ter zijde van den grooten weg een bijpad inslaat, van het paard stijgt, in de schaduw der bloedende heesters zich uitstrekt in het mos, onder het zingen der nachtegalen insluimert, en uit dien slaap niet weder ontwaakt.

II

De opmerking van den apostel Paulus dat sommigen door de magt van den Geest geroepen zijn tot 'herders', grijpt dieper in het maatschappelijk leven dan men bij het vernemen dier klerikale termen aanvankelijk denken zou.

Bij Homerus worden de koningen herders der volken genoemd. Onder den invloed van het christendom is de herderlijke betrekking zuiver kerkelijk geworden, en tot den huidigen dag is zij dat gebleven. Van al de volken van Europa, bij welke het protestantisme ingang heeft gevonden, zijn de Franschen het gelukkigst geweest in het kiezen van een naam voor de voorgangers der afgescheiden gemeenten; de Hollanders het ongelukkigst. Terwijl de fransche predikant, hij zij luthersch of gereformeerd, zich op ongekunstelde wijze *pasteur* noemt en door de wereld zonder glimlagchen met dien titel wordt aangesproken, is in Holland het oude geloof in het bezit van den *pastors*- naam gebleven en hebben de volgelingen der nieuwe leer voor hunne geestelijke leidlieden dien van *dominé* aangenomen. Een naam die den apostel Paulus, ware hij over de keus geraadpleegd, groote oogen zou hebben doen opzetten.

Bleef men aan klanken hangen, dan zou het feit dat De Génestet reeds op jeugdigen leeftijd voor zichzelf het ambt van *dominé* gekozen, voor dat ambt gestudeerd, en het gedurende al de beste jaren van zijn leven bekleed heeft, aanleiding kunnen geven tot eene verkeerde voorstelling en waardering van den hoofdinhoud zijner poëzie. Door het bezit van een eigen vermogen, hoe bescheiden ook, was hij als jongeling, zonder ouders of voogden welke hem in de eene of andere rigting aanmoedigden of zochten over te halen, vrij in de keus eener loopbaan; en het is alleen zijne eigen neiging, of laat mij liever zeggen, het is zijne natuur-zelf geweest, welke hem boven elke andere maatschappelijke betrekking de voorkeur heeft doen geven aan die van evangelie-prediker. Had hij bij voorkeur in de letteren willen studeren, niets zou hem daarin verhinderd, - met het oog op zijn vroegtijdig ontwikkelden dichterlijken aanleg zou ieder het natuurlijk gevonden hebben.

Het dominé-zijn was bij hem eene roeping, sterker dan eenige andere. In No. 58 zijner *Leekedichtjens* heeft hij de tuchtroede opgeheven tegen een hollandschen knaap, wiens ijdelheid zwaaijen wil met een priesterrouw, heerschen met een steek, en die om geen andere reden het predikambt begeert dan om van den steilen en hoogen stoel eenmaal zelfgenoegzaam te kunnen nederzien op de schare. Die karikatuur schreeuwt, dunkt mij, met De Génestet's eigen verleden. Zeker is een tien- of twaalfjarige dreumes die in de kinderkamer kerkje speelt en op eene stoof klimt, om zijne broeders en zusters tot boete en bekeering te vermanen, geen aanvallig specimen van den vaderlandschen landaard. Doch niemand wist beter dan De Génestet dat men zulk een knaap niet behoeft te zijn, en nogtans op zeer jeugdigen leeftijd een zeer sterken aandrang kan gevoelen godsdienstleeraar te worden. Wat hem althans betreft is die neiging, ofschoon hij hare *portée* niet dadelijk doorzien kan hebben, en zij ook bij hem somtijds met onzuivere bestanddeelen vermengd geweest zal zijn, in den vorm eener tweede natuur tegelijk met hem ter wereld gekomen.

En men meene niet dat hij uit dien hoofde tot eene bijzondere of schaars vertegenwoordigde klasse van personen te rekenen zij! Het dominé willen worden is geen zeldzamer roeping dan het soldaat, matroos, schilder, geleerde willen worden. In den kring van elk kerkgenootschap, groot of klein, worden elk jaar zeker aantal kinderen geboren, wien de trek naar het herderlijk ambt ingeschapen is en uit welke, onder gunstige omstandigheden, even zoo vele geestelijken van onderscheiden belijdenis groeijen zullen. Vandaar de magteloosheid waartoe, in alle eeuwen, de priesterhaat zich veroordeeld heeft gezien. Het anti-klerikalisme rust op de loochening van een onbetwistbaar feit: het feit dat de geestelijke, de priester, de predikant, hoe men hem noemen wil, een normaal voortbrengsel der menschelijke zamenleving is. Het euvel te duiden en niet te kunnen verdragen dat, in elke eeuw en onder elk geslacht, telkens nieuwe personen opstaan die zich aan de dienst van onderscheiden kerken wijden, is even verstandig en doeltreffend als zich boos te maken over het afvallen en weder aangroeien van de bladeren der boomen.

De Génestet's poëzie, daarop wilde ik komen, is *pastorale* poëzie. Pastoraal, maar daarom niet minder diep of zuiver gevoeld; niet minder uit de volle borst. Indien de geheele wereld het Vauvenargue steeds tot eer gerekend heeft dat mannen, wier zoon hij had kunnen zijn en die vooral niet door overmaat van eerbied voor de geestelijkheid uitmunten, mannen als Voltaire en de zijnen, hem met den naam van *mon père* aanspraken; indien een jeugdig wijsgeer en officier, door de verhevenheid zijner denkbeelden en de waardigheid zijner gevoelens, in wereldsche kringen zulk een indruk op zijne ouderen en meerderen heeft kunnen maken, - waarom zal men het in De Génestetmisprizen of onnatuurlijk vinden, dat onder zijne verzen er sommige worden aangetroffen, waarin hij zijn lezer met den naam van 'o Mensch' of 'o Jongeling' toespreekt, en zelfs enkele waarin hij zijne lezeres 'o Vrouw' noemt? In zijn mond waren dergelijke apostrofen zoo min een uitvloeijsel van aanmatiging als van gemaaktheid, maar veeleer de onwillekeurige wending van den loop zijner gedachten in oogenblikken van opgewektheid.

Onwederstaanbaar was bij hem de behoefte, tot anderen het woord te rigten en, in het gevoel der hooger en edeler gewaarwordingen welke zijne borst doorstroomden, hen beurtelings te troosten en te vermanen. Vandaar de zeer sterk uitkomende subjektieve toon dien zoo vele zijner verzen ademen. Zonder het publiek lastig te vallen met bekentenissen waarmede het niet te maken had, heeft hij aan de wereld een groot gedeelte zijner zielsgeschiedenis verhaald; heeft zijne zwakheden en tekortkomingen beleden, de verleidingen waaraan hij blootstond, de twijfelingen die hem bestormden, den dag en het genot zijner wedergeboorte. Vertoonde hij in dit alles den mensch, bij wien de godsdienst boven alle andere betrekkingen gaat, en regtvaardigde hij op die wijze de door hem gedane keus, hij handhaafde tevens zijne bevoegdheid als gids van derden.

Het is niet mogelijk de echtheid zijner roeping te dien aanzien in twijfel te trekken, of de toevallige dogmatische rigting, waarbij hij in vroeger of later tijd zich heeft aangesloten, te beschouwen als eene zaak welke voor hem hoofdzaak was. Hij was geen gedoopt israëliet, geen regtzinnig ijveraar onder

de roomschgezinden, geen protestant van den ouden stempel; zelfs was hij in den laatsten tijd, indien men wil, te naauwernood een christen. Doch wie kan de bekoring loochenen, die van zijne gedichten uitgaat; hetzij hij in nieuwe psalmen de algemeene godsdienst verkondigt, welke hij voor de hoogste en beste hield; aan den bruiloftsdisch of bij het geopend graf zijne opvatting van het leven bezingt; of als vriend, als echtgenoot, als vader, een heil schildert en aanprijst, welks wedergade volgens hem overal elders op aarde vruchteloos gezocht wordt? Zulke verzen zijn alleen geschreven kunnen worden door iemand die daarin een gedeelte van zijn eigen zieleleven gaf; en gelijk hij door dat geschenk duizenden aan zich verplicht en tot erkentelijkheid bewogen heeft, bewijst het hem wederkeerig de goede dienst, zijn naam in uitgebreiden kring te doen medeklinken onder de welluidendsten.

Gelijk echter het genre der pastorale poëzie zijne grenzen heeft, zoo heeft al dat liefelijke en benijdenswaardige ook zijne keerzijde; en er is niet veel verbeeldingskracht noodig om zich te kunnen voorstellen, dat eene levensbeschouwing als die, welke in dit gedeelte van De Génestet's verzen overal doorschemert of zich op den voorgrond dringt, in menig geval onvoldaan moet laten.

Ik doel noch op de klasse van personen welke hij onder den kollektieven naam van Jan Rap heeft aangeduid en wier genegenheid hij daardoor (hoewel dit zijne nagedachtenis niet schaden zal) ongetwijfeld voor goed verbeurd heeft; noch op de talrijke schaar der anderen en beteren, wier positiever kerkgeloof onmogelijk vrede hebben kan met een zoo schemerachtig christendom als het zijne. Van hen spreek ik die, naar den inwendigen mensch, in mindere of meerdere mate ontbeerd hebben wat De Génestet bezat en bezong, en die nogtans met niet minder *levenslust* en geen kleiner *stervensmoed* dan hij, - men kent die veelbeteekende formule van hem, - hun lot gedragen hebben en tot het stof der aarde teruggekeerd zijn. Voor dezulken is eene poëzie gelijk de zijne niet-alleen onbruikbaar, in zoo ver zij hen beurtelings onbevredigd laat of kwetst, maar zij hebben regt te beweren dat hunne levensbeschouwing de zijne overtreft.

Men neme er de proef van en oordeele zelf:

Het leven heeft zijn lieflykheên;
 Den God des levens rijst mijn lied!
 Maar leefde ik niet voor eeuwig, neen -
 Zoo leefde ik liever niet.
 Gy, kindren, zijt mijn grootste schat,
 De reinste vreugd, die de aard my biedt.
 Maar, zoo 'k u niet voor eeuwig had...
 Ik had u liever niet.
 Te kennen, rustloos, is mijn wensch:
 Schoon is des geestes wijd gebied!
 Maar zag ik hier zijn enge grens...
 Ik dacht maar liever niet.
 't Geluk der liefde is 't leven waard,
 Is hemeltroost in de aardsche smart;
 Doch waar' heur band een band van de aard...
 o Sterf dan, minnend hart.

Zoo dacht De Génestet; en indien hij anders gedacht had, zou hij zichzelf niet geweest zijn. Het lag in zijn karakter, gelijk het in dat van ontelbaar velen ligt, werkelijkheid toe te kennen aan hetgeen hij in de hoogste mate wenschelijk achtte. Bij het loslaten of niet loslaten van zoo menig dogma, hetwelk in den aanvang bij hem voor een axioma gegolden had, vroeg hij niet in de eerste plaats: Wat is waarheid? maar: Wat kan ik missen, zonder schade voor den vrede van mijn gemoed? En wanneer hij bevond dat een of ander geloofsartikel, bijzonder of algemeen, zoo was ineengegroeid met zijn wezen, dat hij het niet prijsgeven kon zonder met zichzelf in tweestrijd te geraten of den draad zijner gedachten te verliezen, dan zwoer hij daarbij:

Maar leefde ik niet voor eeuwig, neen -
 Zoo leefde ik liever niet.

Doch nu neme men den een of anderen *philosophe sous les toits*, gelijk Émile Souvestre in een bekroond boekje er een geschilderd heeft; iemand wiens wetenschappelijke studien

(eenzijdig wetenschappelijk, zoo men wil) hem geleid hebben tot de overtuiging, dat voor het geloof in een persoonlijk toekomstig leven geen enkele redelijke grond kan worden aangevoerd; een eenzelvig denker en onderzoeker, die reeds vroeg heeft leeren inzien dat de waarheid eene te ingewikkelde zaak is, en te groot van omvang, om binnen het bereik van den menschelijken geest te vallen, en die uit dezen hoofde aan het nasporen en vaststellen van twee of drie feiten meer waarde leerde hechten dan aan alle bespiegelingen over het oneindige te zamen; iemand wiens beperkte middelen hem noodzaken, door onafgebroken arbeid in zijn dagelijksch onderhoud te voorzien; een ongehuwde en kinderlooze, voor wien de vreugden der liefde geen ander bestand in de werkelijkheid hebben gehad dan zamengevat kan worden in een onvoltooiden en uitgewischten roman uit de dagen der jongelingschap; een martelaar van lichamelijk lijden, te zwak van borst om met volle teugen de lentelucht te kunnen inademen, te zwak van gezigt om zijn leeslust te kunnen voldoen; geen dichter, geen schilder, niet muzikaal, niet gezellig, verstoken van honderd kleine afleidingen en verstrooiingen, waarin voor menig ander het geheele bestaan zich oplost; een misdeelde, een hulpbehoevende, voor wien de fortuin sedert den dag zijner geboorte geen driemaal een glimlach heeft overgehad, en die, na geleefd te hebben als een vondeling, zijne maatregelen neemt om te gaan sterven in een hospitaal.

Welk een lot! Doch niet-alleen verloopt in eene eenigzins zamengestelde maatschappij geen enkele dag, dat de levensdraad van sommigen niet aldus geknoopt of doorgesneden wordt, maar elk gevoelt dat, in het licht van dergelijk bestaan, - indien noch de tegenspoeden dat hart verbitterd, noch de smarten dien geest gebroken hebben; indien de grondtoon van dat leven, voor hetwelk zich geen andere vergezigten dan die der eindigheid hebben geopend, eene onverstoorbare welwillendheid geweest is, - de opvatting van De Génestetverbleekt. Niet dat het onedel is den Schepper, wiens lof men zegt te zingen, de voorwaarden te doen kennen op welke men zich bereid verklaart de donkere en zelfs de lichtzijden van het leven te aanvaarden; maar fierder is het, en tegelijk eerbied-

ger, dat leven met een gelijk gemoed onvoorwaardelijk aan te nemen, en het ook dan nog lief te hebben, wanneer het blijkt voor de eene helft uit raadselen, voor de andere uit teleurstellingen geweven te zijn.

III

Met geen zijner eigen werken is De Génestet eerst zoo ingenomen, daarna zoo verlegen, en doorgaans zoo vervuld geweest als met zijn *Sint-Nikolaasavond*. In de voorrede van den eersten druk der *Eerste Gedichten* wijdt hij aan het ontbreken dier amsterdamsche vertelling eene geheele bladzijde. In die van den tweeden druk handelt hij over niets anders dan haar in het licht verschijnen. Zijne redevoering over *Kinderpoëzie* is door middel eener breede inleiding er aan vastgeknoopt.

Voor een recensent is dit eene vingerwijzing. Hij leert er uit, naar welken maatstaf de auteur zelf het liefst beoordeeld wil worden. Dat De Génestet het handschrift van den *Sint-Nikolaasavond* aanvankelijk niet naar de pers heeft willen zenden en zich deswege met veel nadruk bij het publiek verontschuldigd heeft; hij, toen elf jaren later het dichtstuk door hem uitgegeven werd, die daad als eene soort van dagtekening in zijn letterkundig leven beschouwde; twee jaren te voren eene noot, aan den voet van het toen nog éénig gedrukt fragment, hem is toegeschenen eene geheele verhandeling te kunnen dragen, - dit spreekt te luid om daarbij aan toeval te denken.

Mijns inziens heeft De Génestet, schrander van oordeel ook waar het hem zelf betrof, te regt begrepen dat hij met die amsterdamsche vertelling om zoo te zeggen stond of viel, en gehoorzaamde hij aan een juist voorgevoel, toen hij voor haar eene bescheiden plaats op het gebied der nederlandsche letterkunde vroeg: 'als welgemeende proeve in een dichtsoort, die, zoo ver ik weet (voegde hij er bij), ten onzent althans, nog niet door afschrikkende meesterstukken vertegenwoordigd is.'

Alleen doe ik opmerken dat de *Sint-Nikolaasavond* noch op zich zelf staat, noch de volmaaktste uitdrukking is van hetgeen de dichter in dit genre vermogt. Die volmaaktste uitdrukking, men vindt haar in den helaas onvoltooid gebleven *Mail-*

brief, terwijl aan *Fantasio* de lof toekomt 's dichters eerste schrede op het veelbelovend terrein geweest te zijn. *Fantasio*, de *Sint-Nikolaasavond*, de *Mailbrief*, - dit zijn in klimmende reeks niet slechts de drie uitvoerigste, maar ook de drie merkwaardigste onder De Génestet's gedichten; die waarop de tand des tijds het minst vat zal hebben, omdat zij de meeste letterkundige waarde bezitten en al de lichtstralen van zijn talent er als in een bundel zijn zamengevat.

Van De Génestet's ernst, wanneer hij enkel ernstig was, heb ik een voorbeeld bijgebracht. Met zijne luim, wanneer hij enkel luimig is, wil ik even zoo handelen. Om de juistheid van mijn oordeel over zijne drie hoofdedichten te staven moet ik het bewijs leveren dat ernst en luim daarin niet op zichzelf of nevens elkander staan, maar - toppunt der kunst - elkander doordringen. Ziehier een *Liedtjen in de Maneschijn*, dat ons in zijne soort dezelfde dienst bewijzen zal als de zoo sterk daarmede kontrasterende *Levensvoorwaarde* gedaan heeft:

Hoe 't kooft toch, dat zoo garen
 De meisjes - vraagt ge my -
 In 't lieve maantjen staren
 Met stille mijmery?

Wel, hebt gy nooit vernomen
 Van 't mannetje' in de Maan?
 Zy zien het in heur droomen,
 Zy lokken 't met een traan.

Schijnt later - als de morgen
 Haar naast een wiegjen wekt,
 En de avond uit de zorgen
 Haar in de veëren trekt -

Schijnt later van den hoogen
 Het maantjen op de ruit, -
 Men kijkt met andere oogen:
 Het mannetje' is er uit!

Zelfs ziet men menig spannetjen
 Zoo kwalyk samen gaan,
 Dat vaak de vrouw het mannetjen
 Terugwenscht naar de maan.

Wie smaak heeft voor geest en bevalligheid, behoeft na deze aanwijzing De Génestet's dichtbundels slechts op te slaan om, zonder iemands voorlichting, daarin slag op slag kleine bloedverwanten van dit *Liedtjen* aan te treffen. Zelfs onder de *Leekedichtjens* zal men ze vinden. Wel is hun aantal zoo groot niet als dat der ernstige of zwaarmoedige liederen, maar zij zijn in hunne soort even echt; en hen vooral die De Génestet persoonlijk gekend hebben, zult gij uit één mond hooren getuigen dat die humor hem aangeboren was. Aan een geopend hart voor de indrukken van het vele en velerlei lijden in deze wereld, paarde hij een open oog voor het komische en vond, bijna altijd zonder te kwetsen, voor zijne luim een bekoorlijken en tot glimlagchen stemmenden vorm.

Velen zullen van oordeel zijn, en terecht, dat die vrolijke invallen min of meer schreeuwen met de schijnbaar doorgaande stemming van den altijd eenigszins plegtstatigen herder en leeraar, hoe jong en levenslustig deze wezen mogt. Zij zullen de meening voorstaan, en men zal hun daarin niet geheel ongelijk kunnen geven, dat waar zooveel weemoed zamengaat met zulk een gullen lach, aan de zuiverheid van of den eenen, of den anderen, iets schijnt te ontbreken. Eene gereede versooning dier tegenstrijdigheden is ongetwijfeld 's dichters jeugd. Op dien leeftijd staan de indrukken, welke men ontvangt, nog scherp en grillig tegen elkander over, en is men het eene oogenblik even opregt bedroefd, als men het andere ondeugend of uitgelaten is. Eerst naderhand, met het langere leven en de langere kunst, komt de ineensmelting. Doch waarom verontschuldigenen bijgebracht? De drie groote gedichten, die ik noemde, maken ze overbodig. Zij getuigen dat reeds in de vroegste dagen zijner jongelingschap - want zoo de *Mailbrief*, indien hij voltooid ware, het werk van een man geweest zou zijn, de *Sint-Nikolaasavond* was het werk van een knaap, *Fantasio* van een kind bijna, - zij getuigen dat reeds toen het besef van den hoogsten kunstvorm levendig bij hem geweest is en zijn dichterlijk instinkt hem den waren weg heeft aangeduid.

Toen De Génestet zijne nieuwe dichtsoort nog niet door 'afschrikwekkende meesterstukken' vertegenwoordigd noemde,

althans in Nederland niet, kritiseerde hij in het voorbijgaan, met opzet of onbewust, de *Masquerade* van Nicolaas Beets. Evenzeer in het voorbijgaan veroorloof ik mij de opmerking dat De Génestet's oorspronkelijkheid dikwijls geleden heeft onder den diepen indruk dien de poëzie van Beets op hem maakte, en voeg er de voorspelling bij dat zijne afhankelijkheid te dien aanzien, ofschoon zijn dichterlijk talent even groot was, in vervolg van tijd bij toeneming aan het licht zal komen. Op dit oogenblik weet ieder nog te goed dat de oud-predikant Beets eene andere kerkelijke rigting volgt dan die waartoe De Génestet behoorde, en deze levendige herinnering is oorzaak dat beider aanhangers en vereerders twee verschillende groepen vormen. Doch over eenige jaren, wanneer eene onverschilliger nakomelingschap tot het inzicht zal gekomen zijn dat de poëzie van De Génestet, al helt zij meer naar het rationalisme over, nochtans met die van Beets, waarin het autoriteitsgeloof eene grootere plaats beslaat, op denzelfden bodem eener geadelde mystiek gewassen is, zal men daar anders over gaan denken. Dan zal men De Génesteteen vervolg op Beets, Beets een voorlooper van De Génestet noemen; den ouderen dichter zal men geluk wenschen den jongeren vaak bezielde te hebben; den jongeren zal men prijzen dat hij van menig vruchtbaar denkbeeld, door den ouderen aangegeven, doch onvoltooid gelaten of te vondeling gelegd, partij heeft getrokken.

Ten opzichte der *Masquerade* echter heeft van De Génestet's zijde te minder navolging plaats gehad, omdat de vorm der *Masquerade* zelve niet begrepen kan worden, tenzij men tot Byron's *Don Juan* opklimt. Beide nederlandsche dichters ondergingen, ofschoon hunne vertellingen voor het overige de kinderlijkheid en de onschuld zelve zijn, den invloed van één meester. Meer en meer ga ik gelooven dat geen ander werk der 19de eeuw, *Faust* alleen uitgezonderd misschien, zulke diepe sporen in de dicht- en denkwijze van onzen tijd heeft nagelaten, als die laatste groote arbeid van Englands verstooteeling. En geen wonder! Indien het de 19de eeuw bovenal kenmerkt de onherroepelijkste breuk met het verledene te vertegenwoordigen, van welke de beschaafde wereld sedert den val van het romeinsche rijk getuige geweest is, in de canto's van *Don Juan*

vindt men daarvan de aanstootelijke, maar ook de treffende, stoute, welsprekende uitdrukking.

Doch *Don Juan* is ook nog iets anders dan een tijdzang. De vorm van het gedicht is even merkwaardig, even kenmerkend in zijne soort, als zijn geest en zijn inhoud. Het is de gemeenzaamheid dienstbaar gemaakt aan het verhevene, de inval des oogenblik dienstbaar aan het onvergankelijke, de luim aan den ernst, de lach aan den traan.

Dit zijn de grenzen binnen welke het vaderschap van De Génestet's vertellingen aan Byron toekomt; hetzij hij regstreeks en alleen bij hém ter school gegaan is, hetzij hij tevens in zijn kring twee medeleerlingen en lievelingspoëten opgenomen heeft: Heine en Musset. Een driemanschap, van wier gezelschap men met de woorden van één hunner getuigen mag:

Si l'on peut être mieux, on pourrait rêver pire.

Fantasio en den *Sint-Nikolaasavond* laat ik rusten. Het doel dezer kritiek is niet De Génestet's meesterstukken te ontleden, maar een gezigtspunt aan te duiden waaruit men ze met vernieuwd genot beschouwen moge. Van den *Mailbrief* echter mag ik niet zwijgen. Het fragmentarische dier Delftsche Vertelling - gelijk de dichter haar in onderscheiding zijner Amsterdamsche noemt - heeft haar schoon te zeer uit het oog doen verliezen; en zij is mijn beste argument. Om 's lezers instemming te winnen moet ik eene schitterende bewijfsplaats kunnen aanvoeren; daarom volgt hier van den tweeden Zang, - dat die tweede ook de laatste moest zijn! - de volledige inleiding:

I

Wat is daar zoet op aarde en lieflyk in dit leven, -
De erinring doet nog vast het hart des grijsaarts beven
Van zachte ontroering; en, o jong en zalig Paar,
Uw boezem trilt gewis, by 't trillen dezer snaar -
Wat is daar zoet en rein en lieflijk hier op aarde,
Als - 't eerste huwlyksreisje' in 's Levens rozengarde?

II

't Is wel de liefste dag op 't reisjen hier beneden,
Een kijkjen nog eens weer in 't lang verloren Eden!

Zoo eigen, stille haard u dieper weelde biedt,
 Een zorgelooser dag geeft ons de Hemel niet!
 En menig paartjen wie 't zal spijten, al hun dagen,
 Dat zy toen niet meteen Genève en Rome zagen!

III

Straks kooft de heilige Zorg! men ziet met andere oogen:
 Uw ampt, uw zaak, uw beurs, wil 't zwerven niet gedoogen;
 Ons boeit het piepend kroost aan 't nestjen van de trouw,
 En - vogels zijn we niet! Maar wat ik zeggen woû,
 Nogtans zoo treurig niets, als juist de huwlyksreisjens,
 Die vaak het voorland zijn der liefste deltsche meisjens.

IV

Gy, voor dien feesttijd, zoekt en kiest de lieflykste oorden,
 Gy doolt te saam langs Rijn- of Maas- of Neckarboorden,
 Gy juicht: Exelsior! en trekt naar de Alpen heen,
 Of de Alpen over, naar de koningin der steên,
 Of naar Venetië, de stad der Gondelieren,
 Of naar Luilekkerland, of waar ge ook heen wilt zwieren.

V

Gij gaat en - kooft terug, gelukkig, opgetogen!
 Verrassend staat ge op eens uw dierbren weêr voor de oogen!
 En 't uur van thuiskomst is niet zelden vaak, by slot
 Van reekning, 't zoetste nog van al uw reisgenot.
 Men prijst uw uiterlyk; gy bloost; gy hebt apartjens;
 Gy geeft presenten en u kloppen alle hartjens.

VI

Doch anders is het voor myn deltsche bruid besloten.
 De Bruiloftsnoga is, in tranen, pas genoten,
 Of 't heet: Zeilreê, aan Boord! en 't jonge paartje' aanvaardt
 Een reisje' op de' oceaen, naar de andere helft der aard,
 Naar Java, verder niet! het hart vol zoete droomen,
 Om over twintig jaar - of nimmer! weer te komen.

VII

Men viert zijn honeymoon op Zee! 't Is wel verheven,
 Althans, by storm! doch ik verkoos de lieve dreven
 Der aarde in zoo'n geval. 't Verheevne wordt ook vrij
 Eentonig ras, op zee, als in de poëzy.
 En - werdt ge eens zeeziek in de honeymoon - 't zou wezen,
 Om 't meest romantisch paar voor altijd te genezen.

VIII

Maar wee mijn valsche jok! Zoo 'k glimlach, 't is van smarte,
Als een die tandpijn heeft, ja - tandpijn in zijn harte.

Die reislust toch naar de Oost is 't groote Delftsche leed!

Een bron van wanhoop soms, van lijden lang en wreed,
Niet voor die heengaan juist, maar voor die achterblijven,
Wier leven is geknakt, wier troost is - brieven schrijven!

IX

Verliefden zijn tevreê, te land of op de baren.

'Uw hart en - een kajuit!' is 't woord der jonge paren.

Philippe en Philippine, in éene notendop,

Zijn zeer gelukkig saam, ook op het ruime sop.

Het afscheid viel wel zwaar - doch Jonkheid, Moed en Liefde,
Zy kwamen 't hart ter hulp, eer 't schip de golven kliefde!

X

Maar wee die bleven! Hoor, het stormt! De scheeve Toren
Van Delft houdt zich weer flink en taai, als ooit te voren.

Maar 't stormt in menig borst, vol angst en onrust, meê.

De moeder strijdt en bidt: de kindren zijn op zee!

En de arme vader gaat zijn weêrglas bestudeeren,
Dat zegt: 'veranderlyk' - als Breëroo: 't kan verkeeren.'

XI

En och, deze angst is een beginsel maar der smarte,

Steeds dreigend nu voortaan uit de onbekende verte,

Waar 't aangebeden kind, naar 't oude Bijbelwoord,

Den man gevolgd is, wien haar teeder hart behoort;

Den man - den Roover, dien de moeder in haar droomen

Reeds bij haar dochters wieg, uit Java, aan zag komen.

XII

Want zoo is 't noodlot van een teedren delftschen vader

En moeder: steeds vervolgt hen de oostersche verrader,

Die op hun kindren loert, hun dochtren lief en schoon,

Steun van hun ouderdom of hunner liefde kroon! -

Verraders noemt men hier Studiosi die naar de Oost gaan,

En hun verliefden blik op 't zoete delftsche kroost slaan.

XIII

Trekvogels zijn ze, die vaak de eêlste delftsche duifjens

Meêvoeren als hun schat, hun kroon, hun prooi, hun kluijens;

Wreed - als de lammergier, die, hoe de moeder treurt,
 Het eenig ooilam aan haar droeve borst ontscheurt.
 De waarheid evenwel dringt my er by te voegen:
 Het lammetjen neemt, in dat scheuren, ook genoegen!

‘Kleine bijdrage tot de kennis van het hollandsch familielevens in de 19de eeuw 2de helft’, staat in miniatuurdruk en tusschen haakjes boven het dichtstuk te lezen, aan hetwelk deze beminlijke strofen ontleend zijn. Werkelijk is de *Mailbrief* zulk eene bijdrage. Een greep in het hollandsch familielevens is hij, het familielevens van den tegenwoordigen tijd.

De Onderonsjes zijn eene verwerpelijk genre, omdat zij ten koste van het nationale en bovenal van het kosmopolitische, hetwelk de eenige passende vorm van bestaan voor de hoogere dichtkunst is, de ijdelheid voeden eener *coterie*, en het geslacht helpen voortplanten van gezelschaps- of genootschapsdichters. Doch zoodra een dichter, - al wil hij niet meer zijn dan een schilder van stadsgezigten of binnenhuizen met de pen, - zoodra hij zich losmaakt van zichzelf en buiten de hem omringende wereld gaat staan; zoodra hij van medespeler waarnemer, van waarnemer verslaggever geworden is, - dichterlijk waarnemer en dichterlijk verslaggever, - heeft hij de grenzen van het Onderonsje verbroken. Het kleinsteedsche, het bekrompene, het burgerlijke, zit niet hierin dat men burgerlijke tooneelen voorstelt, maar dat men dit doet op burgerlijke wijze.

Zie de aangehaalde strofen! Dagelijksche gebeurtenissen worden er voorgesteld van eene ongemeene zijde; en dat ongemeene is niet gezocht of aan de gebeurtenissen opgedrongen: het vormt er, mits men oogen hebbe om te zien en ooren om te hooren, werkelijk een deel van. Ook spreekt de dichter wel steeds van zichzelf in den eersten persoon, maar zijn ‘ik’ is het ‘ik’ van iemand die noch eene bepaalde betrekking in de maatschappij bekleedt, noch eene afzonderlijke roeping vervult, noch in eenig opzigt u noodzaakt, hem als den vertegenwoordiger eener rigting te beschouwen. Het gezelschap dezer ikheid is den lezer te gevalliger, naar mate zij zichzelf minder gewigtig maakt. Wat eindelijk den algemeenen toon betreft waarin de verzen geschreven zijn, de litzinnigheid is hun even

vreemd als de ziekelijkheid. Zij bieden de schoonste vereeniging aan van hetgeen alle menschen de poëzie doet liefhebben en haar gelijken doet op het leven-zelf in zijne schoonste oogenblikken: eene mengeling van licht en bruin, iets vrolijks met iets teders tot achtergrond, een nietig voorval welks oorsprong met de vroegste geschiedenis van al wat menschelijk is samenhangt, en welks gevolgen tot in de eeuwigheid reiken.

‘Klein’ heeft De Génestet die bijdrage genoemd, en ‘klein’ was ook de plaats welke hij voor haar en haars gelijken op het gebied der nederlandsche letteren vroeg. Die trek voltooit zijne beeldtenis. Een groot dichter is iemand die in zijn persoon een geheel tijdperk van het leven zijner natie uitdrukt; in de geschiedenis zijner moedertaal een afzonderlijk hoofdstuk beslaat; in de meest tegenstrijdige dichtsoorten gelijkelijk uitmunt; grootsche ontwerpen en grootsche karakters scheidt; nieuwe werelden ontsluit; hemel- en hellevaarten doet medemaken. Zulk een dichter is De Génestet nooit geweest en zou hij nimmer geworden zijn; al behoort het mede tot zijne voortreffelijkheid, dit gevoeld en erkend te hebben. Nooit heeft hij zich ingebeeld, tot de dichters van den eersten rang te behooren. Nooit heeft zijne eerezucht verder gereikt dan, op hoe beperkte schaal het zijn mogt, zich een echten dichter te toonen onder de nagmaakte. En binnen die engere grenzen heeft hij zeldzame dingen tot stand gebracht. Gelijk men in eene familie, van het eene geslacht op het andere, elkander een kleinood vertoont hetwelk de trots der grootouders geweest is en bij feestelijke gelegenheden door de kleinkinderen gedragen wordt, evenzoo zullen, zoo lang het hollandsch eene afzonderlijke taal blijft, de verzen van De Génestet in hollandsche kringen van hand tot hand en van heugenis tot heugenis gaan.

1869.

Sainte-Beuve.

Ter Nagedachtenis. - 'Les Regrets'

I

De staatsgreep van 1851 moest nog voor de eerste maal verjaren, het tweede fransche Keizerrijk nog uitgeroepen worden, toen Sainte-Beuve in den *Constitutionnel* van 23 Augustus 1852, zichzelf en zijne *Causeries du Lundi* voor een keer in de rede vallend, het opstel plaatste welks titel mij toeschijnt om meer dan één reden aan het hoofd van dit woord van herinnering en vereering te voegen.

'Les Regrets.' Niet slechts in Frankrijk zelf, ook in het buitenland, in Nederland niet het minst, heeft Sainte-Beuve's heengaan een weemoedig gevoel van leêgte achtergelaten, gelijk men bij de thuiskomst ondervindt, na het ter aarde bestellen van een veeljarig weldoener. Weinig schrijvers dezer eeuw hebben in zoo uitgebreiden kring als hij, onder het verschaffen van een zoo uitgelezen genot aan den geest, het verstand hunner lezers tegen zoo vele vooroordeelen gewapend, hun geheugen met zoo vele feiten bevolkt, zoo vele edele of bevallige gestalten voor hunne verbeelding doen rijzen, in smartelijke oogenblikken hen zoo stil getroost, of te midden der verzoeking zoodoortig hen gesteund in den goeden strijd. Meer dan een schrijver, meer dan een stilist van den eersten rang, is hij voor velen onzer geweest; een apostel, een

Mentor, een herder; en al gaat hij voort dit te zijn door zijne geschriften, - telkens als voortaan ons oog op een zijner werken valt, ontsnapt ons de najaars-verzuchting: Ook met dien zomer is het gedaan!

‘Er hapert iets,’ schreef ik in 1863, ‘aan de terminologie dergenen door wie Sainte-Beuve beschuldigd wordt van karakterloosheid. Karakterloosheid kan met reden te last worden gelegd aan hen die niets vertegenwoordigen; wier leven het grasveld gelijkt, op hetwelk nu de zonnestrallen spelemeijen en waarover zoo aanstonds de schaduwen der zomerwolken glippen. Doch, waar ter plaatse men Sainte-Beuve's werken opensla, overal vindt men denzelfden man terug, denzelfden geest. Nooit heb ik iets van hem gelezen, waarin hij ontrouw scheen te worden aan zijn ik. En nu gaat het toch inderdaad niet aan, tot iemand te zeggen: Gij zijt een type, altijd en overal zijt gij uzelf, tot in uwe gebreken blijft gij u getrouw; maar hoewel wij genoodzaakt zijn te erkennen, dat gij tot hertoe uwe goede hoedanigheden nooit verloochendet, is het nogtans jammer dat gij niet een weinig karakter hebt.’

Al was het waar dat Sainte-Beuve onder de Julij-monarchie de gunsten van Lodewijk Filips, onder het Keizerrijk die van Napoleon aangenomen heeft, dan nog zouden in een leven als het zijne, geheel aan de dingen des geestes gewijd, dergelijke nietigheden niet meer plaats hebben beslagen dan een maaltijd of een nieuw stel kleederen. Doch het is *niet* waar. Toen onder Lodewijk Filips de minister Salvandy, zonder hem te raadplegen, hem tegelijk met Ampère en Tocqueville voor het Legioen van Eer voordroeg en zijn naam reeds in den *Moniteur* verschenen was, bedankte hij voor de onderscheiding, ten einde des te onafhankelijker te blijven. Toen Napoleon III hem in 1865, veertien jaren na den *Coup d'État*, tot lid van den Senaat benoemde, streed hij in die vergadering zoo wakker voor de regten van den geest, dat de weinige haren der maarschalken en der kardinalen er van te berge rezen op hunne glimmende schedels. Toen men in de bureaux van den *Moniteur* zich niet ontzag, zijne *Nouveaux Lundi's* te verminken, zond hij ze aan *le Temps*, het in die dagen meest geavanceerde onder de konstitutionele parijsche bladen. Wel ver dat Sainte-

Beuve ooit afstand zou hebben gedaan van het regt ronduit zijne meening te zeggen, was hij meer dan eenig ander publiek persoon onder zijne land- en tijdgenooten van jongs af jaloersch op zijne vrijheid, en had hij, ongehuwd, niet met de zorg voor een erkend huisgezin belast, zich geen andere weelde dan het aankopen van boeken veroorlovend, in zijn ouderdom evenmin behoefte aan een senatorstraktement, als hij in zijne jeugd, op kamers levend met zijne moeder, naar meer verlangde dan de betrekking van conservator bij eene openbare bibliotheek.

Doch Sainte-Beuve had een geopend oog voor de gebreken zijner voormalige leermeesters, vrienden, en geestverwanten, zoowel als voor het goede in zijne tegenstanders. Hij prees lieden die, van de zijde der onafhankelijke kritiek, nog altijd het eerste woord van aanmoediging moesten bekomen; sprong in de bres voor schrijvers en schrijfsters wier gezelschap voor besmettelijk gold; brak gevestigde maar onregmatige vermaardheden af; vroeg licht en lucht voor nieuwe en welverdiende; en spaarde minst van al hen die, van 1830 tot 1848, de leiders der fransche zamenleving geweest waren. Met de republiek van laatstgenoemd jaar heeft hij het nooit kunnen vinden; niet omdat hij haar beginsel misprees, maar omdat zij in de werkelijkheid den standaard der algemeene beschaving dalen deed. Naauwlijks echter had de nieuwe orde van zaken onder Napoleon III haar beslag erlangd, of hij liet van zijne ingenomenheid blijken. 'Elk gouvernement,' schreef hij, 'hetwelk de orde handhaaft, de beschaving waarborgt, en mij de vrije ontwikkeling van mijn geest door den arbeid verzekert, kan rekenen op mijne erkentelijkheid: dat gouvernement zeg ik dank, en ik verklaar mij bereid het naar vermogen te ondersteunen.'

Van dit standpunt zijn *les Regrets* geschreven. Heeft de auteur bedoeld in die bladzijden zichzelf te verdedigen, dan is de toeleg kunstig verborgen. Van het begin tot het einde maakte het opstel den indruk van een rustigen en krachtigen aanval, en het is door de tegenpartij ook zoo opgevat en bestreden.

Wij Hollanders van den tegenwoordigen tijd, in wier land

sedert vijfenzeventig jaren geen omwenteling heeft plaats gehad, - de belgische van 1830 was er geen voor ons, - hebben moeite ons eene voorstelling te vormen van de stemming der gemoederen en den stand der partijen in het Frankrijk van 1852.

Verbeelden wij ons met dat al dat de Bataafsche Republiek van 1795, in stede van weldra te ontaarden in eene heerschappij van het gemeen onder buitenlandschen invloed, getrouw ware gebleven aan haar oorsprong; de keurbende uit den middenstand, die haar in het leven riep, zich aan het hoofd der zaken gehandhaafd, en zij hunne revolutionaire daad geregtvaardigd hadden door het voeren van een uitmuntend bestuur; kunsten en wetenschappen, dank zij hun voorgang en hunne bescherming, eene alleen in den ouden gouden tijd gekende vlugt hadden genomen; en na een vijftienjarig tijdperk van bloei, gedurende hetwelk het vaderland van binnen eendragtig was en door het buitenland geëerd werd, enkele eierzuchtigen en enkele geestdrijvers er in geslaagd waren, met de hulp van het minst ontwikkeld gedeelte der zamenleving die voortreffelijke orde van dingen omver te werpen en op hare puinhoopen drie jaren lang een rijk van algemeene verwarring, algemeene verachtering van zaken, algemeene onrust en ontevredenheid te stichten.

Denken wij ons dat, door die ineensstorting, plotseling openbaar geworden was hoe het gevallen gouvernement, in weerwil zijner uitwendige schoonheid en fatsoenlijkheid, nogtans juist de eenige kracht miste, welke het voor een volk de moeite en de kosten waard maakt een gouvernement na te houden; de prins van Oranje in 1813, in plaats van, zooals hij gedaan heeft, de oude partijen met elkander te verzoenen, eerst met geweld een einde had gemaakt aan het wanbestuur der warhoofden, en vervolgens de zich aan hem opdringende modelbestuurders uit het gezegend vijftienjarig tijdvak van vroeger, minachtend ter zijde had geschoven; hij niet met woorden alleen, maar door daden, aan die mannen te verstaan had gegeven: 'Mijne Heeren, de ondervinding heeft geleerd dat gij met al uwe talenten en deugden niet in staat zijt het land te regeren; de generaal A. en de admiraal B. daarentegen, die mijn vader en mij in de ballingschap gevolgd en onlangs met

mij hier teruggekomen zijn, hebben getoond op welke wijze men eene in ontbinding verkeerende en dagelijks tot opstand overslaande maatschappij dien eersten pligt van elken burger weder inscherpt: gehoorzaamheid aan de wet. Daarom sluit ik heden uwe volksvergaderingen, plaats uwe dagbladen onder een stelsel van waarschuwingen, neem zelf de teugels der regering ter hand, en zal door tusschenkomst mijner ministers, - voor welke betrekking gij tot mijn leedwezen niet in aanmerking komen kunt, - u mijn souvereinen wil kenbaar maken...'

Hetgeen onze denkbeeldige grootvaders, - indien het land die taal had toegejuicht; indien het leger en de vloot, de handel en de nijverheid, de predikanten en de pastoors, uit één mond: leve de Souvereine vorst! geroepen hadden, - hetgeen onze grootvaders van 1813 in die onderstelling zouden hebben voelen omgaan in hun hart, dit wedervoer werkelijk den overgeblevenen der Julij-monarchie in Frankrijk.

Zoolang de wagen scheef bleef gaan, van Februarij '48 tot December '51, bleven zij zich aan de publieke zaak wijden en leefden op hoop dat, eenmaal de orde hersteld zijnde, zij weder als van ouds de eersten zouden worden. Doch toen de staatsgreep slaagde en zij daardoor uit de baan geslingerd werden; de nieuwe regering hun tartend scheen toe te roepen: *Nous traiterons de vous, chez vous, sans vous*; het volk daarbij in de handen klapte, de stoffelijke belangen voor het eerst weder ademhaalden, de effektebeurs glimlachte, de uniform koning kraaide, de geestelijkheid zegenend de handen uitbreidde, het buitenland met de armen over de borst rustig toezag, - toen alles, in één woord, voor hen gedaan was, toen maakte zich van de ziel dier mannen een gevoel van verbittering meester, dat, verhinderd zich te uiten door daden van verzet, lucht zocht in spijtige woorden.

'Hoor dien prins van Oranje!' zouden te onzent de uit den zadel geligte paladijnen van 1795 gezegd hebben: 'is hij niet de zoon van den Willem V die zoo teder voor het invoeren der nieuwe psalmberijming maar zoo erbarmelijk voor 's lands bestuur en 's lands financiën waakte? Zal voortaan de gelukzoeker X ons les geven? zullen wij bij den windwijzer Y ter school moeten gaan? O tijden, o zeden! Avonturiers komen

aan het hoofd der zaken, eedbrekers zijn de helden van den dag, de zon der speculanten rijst aan de kimmen, het regt en de waarheid worden met voeten getreden, - en ons, die jaren achtereen voor beiden in de bres sprongen, die het luisterend Europa aan onze lippen boeiden, die heerschten door de magt des woords, ons meent eene ondankbare natie eer genoeg te bewijzen, wanneer zij ons begaafde babbelaars noemt!’

Niet anders sprak in 1852 het beschaafdst gedeelte der fransche zamenleving; spraken de oud-ministers van den gevallen koning, de eensklaps impopulair geworden wijsgeeren en dichters, de rijkgewordenen van den vorigen dag, de uit hunne kommando's verwijderde generaals met podagra. Het was eene herhaling van het wonderlijk tooneel, hetwelk Goethe in het eerste gedeelte van *Faust* ons laat bijwonen, en dat men den Rondedans der Teleurgestelden zou kunnen noemen:

GENERAL.

Wer mag auf Nationen trauen!
Man habe noch so viel für sie gethan;
Denn bei dem Volk, wie bei den Frauen
Steht immerfort die Jugend obenan.

AUTOR.

Wer mag wohl überhaupt jetzt eine Schrift
Von mässig klugem Inhalt lesen!
Und was das liebe junge Volk betrifft,
Das ist noch nie so naseweis gewesen.

PARVENU.

Wir waren wahrlich auch nicht dumm,
Und thaten oft was wir nicht sollten;
Doch jetzo kehrt sich alles um und um,
Und eben da wir's fest erhalten wollten.

MINISTER.

Jetzt ist man von den Rechten allzuweit;
Ich lobe mir die guten Alten;
Denn freilich, da *wir* alles galten,
Da war die rechte goldne Zeit.

II

Sainte-Beuve evenwel, wanneer hij de gemoedsstemming gaat beschrijven der mannen, voor het meerendeel in vroeger tijd zijne vrienden of bekenden en zonder uitzondering zijne geestverwanten, maar in 1852 eene rigting toegedaan die de zijne niet meer was, - Sainte-Beuve voert u noch in gedachte naar de toppen van het Hartzgebergte, noch te midden van welk ander woest en nachtelijk natuurtooneel het zij, maar neemt u mede naar eene stille fransche buitenplaats der 18de eeuw, Les Ormes geheeten en toebehoorend aan den graaf d'Argenson, den in ongenade gevallen minister van Oorlog onder Lodewijk XV. Of liever, want ook op zijne politieke uitstapjes verloochent hij de letterkunde niet, hij laat u derwaarts geleiden door een vermaard schrijver van dien tijd, Marmontel, die, op zijn ouden dag ten behoeve zijner kinderen bezig met het zamenstellen zijner *Mémoires*, en door een sprekend voorbeeld voelbaar willende maken welk eene ongeneeslijke ziekte de eierzucht is, uit zijne herinneringen het verhaal te boek heeft gesteld van een bezoek, door hem indertijd, toen hij zich nu en dan naar Saumur begeven moest, op de nabijgelegen Ormes aan den graaf d'Argenson gebragt.

De oud-minister, vertelt hij, ontving hem goed. Vele jaren geleden had hij Marmontel, die toen nog naam moest maken, eene dienst bewezen, zoodat het aangezicht van zijn bezoeker, voor zoover dit niet overbodig was, - eigenlijk was hij nacht noch dag met iets anders vervuld, - onwillekeurig bij hem de herinnering zijner eigen voormalige grootheid verlevendigde. Zij deden zamen eene wandeling in het park achter het woonhuis. 'Wien stelt dat voor?' vroeg Marmontel, toen hij aan het eind eener lange laan een standbeeld onderscheidde. 'Dat stelt voor,' antwoordde de bezitter van het landgoed, zich afwendend, want het was een beeld van zijn koning, 'wat ik den moed niet meer heb aan te zien. O Marmontel,' ging hij voort, terwijl hem de tranen in de oogen schoten, 'zoo gij wist met welk een ijver ik hem gediend heb! Hoe dikwijls hij mij verzekerd heeft dat wij te zamen oud zouden worden,

en ik op aarde geen beter vriend had dan hem. Zoo gaat het met de beloften der koningen! Zoo gaat het met hunne vriendschap!’

Des avonds na den maaltijd bleef Marmontel met den graaf alleen in de eetzaal. De wanden waren bedekt met voorstellingen der krijgstogten, aan welke de koning in persoon met d'Argenson deelgenomen had. D'Argenson stond op, vestigde Marmontel's aandacht op die doeken, wees hem de punten waar de koning en hijzelf gedurende den strijd post hadden gevat, en herhaalde woord voor woord al wat de koning bij die gelegenheden tot hem had gezegd. ‘Ziet gij die plek? twee uren lang heb ik daar vertoefd, in den waan verkeerend dat mijn zoon gesneuveld was: het behaagde den koning zich gevoelig te toonen voor mijne smart. Hoe is hij sedert veranderd! Niets van hetgeen mij aangaat boezemt hem thans belangstelling in.’

Die gedachte liet hem niet los en, alleen met zichzelf, zonk hij menigmaal, in den letterlijken zin des woords, van droefheid ineen. Gewoonlijk snelde dan zijne schoondochter toe, mevrouw De Voyer, zette zich naast hem neder, omhelsde hem, kuste hem. Als een kind verborg hij het hoofd aan haar boezem of in haar schoot, en liet den vrijen loop aan zijne tranen, zonder zich te bekommeren of anderen het opmerkten. Toen Marmontel vertrekken zou, betuigde hij den graaf zijne deelneming; en het antwoord, - in den vorm eener zelf beschuldiging nogmaals eene herhaling van het oude lied, - het antwoord luidde: ‘Spreek zoo niet; uw belangstelling vermeerderd mijn smart; het doet mij thans dubbel leed, niets wezenlijks voor u gedaan te hebben, toen het mij zoo ligt zou gevallen zijn.’

Sainte-Beuve bewondert zeer dit verhaal van Marmontel, om het aanschouwelijke en op het leven betrapte der bijzonderheden. Het helpt hem op den goeden weg bij het bepalen en beschrijven der zielsziekte, waaraan volgens hem zijne voormalige vrienden, de mannen van het Instituut, van de Akademie, van het *Journal des Debats*, en al hetgeen zich daar in Frankrijk om groeperen laat, toen lijdende waren: *de ziekte van het verloren gezag*. Hij onderschraapt die woorden, en gelooft

daarmede gewezen te hebben op een bedenkelijk teeken des tijds. 'De staatkundige eerezucht,' zegt hij, 'heeft sedert de vorige eeuw zulke vorderingen gemaakt en is tot alle standen der maatschappij en alle klassen van personen zoo doorgedrongen, dat heden niet de d'Argenson's alleen met haar behebd zijn, maar zij nu ook de Marmontel's onder hare slagtoffers telt.' Spijt over het openbaar worden hunner illusien, meer nog dan over haar in rook verdwijnen; onuitgesproken verbittering, omdat anderen zonder hen, en met versmading hunner hulp, er in slaagden te verrigten wat de geheele wereld, met henzelf aan de spits, als hunne specialiteit beschouwd had en in het volbrengen waarvan zij te kort geschoten waren; een kregel spotlust, in gezelschap zich vrolijk makend over den triomf van allerlei erbarmelijks en middelmatig, maar binnen 'skamers de tanden stomp knagend op het feit dat, onder die weinig benijdenswaardige vormen, het doorzigt dat hun gefaald had zich geregtvaardigd zag, en de daad, die zij in woorden hadden laten vervliegen, gepleegd was, - dit waren de gevoelens tegen welke Sainte-Beuve opkwam; door zijn protest zijne meerderheid stavend, en door het ten toon spreiden daarvan vijandschap oogstend.

Die vijandschap was natuurlijk; want ofschoon hij het goede bedoelde en deed, en hoewel de uitkomst hem in het gelijk stelde, hij kon aanvankelijk den schijn niet ontgaan, gehandeld te hebben als een trouweloos broeder. Dubbel natuurlijk was zij omdat hij de lagchers op zijne hand had, en zijne teekening eene galerij verrassend gelijkende portretten scheen.

Ik noemde de woorden die hij onderschrapte; doch sommige der niet-onderschrapte voerden een even leesbaar adres. Zoo verhaalde hij hoe, na de revolutie van 1789, er mannen geweest waren in wier schatting het rijk der waarheid en van het regt eensklaps als versteend was, na afloop van die en die zitting der Constituante in welke zijzelf het woord gevoerd en het onderspit gedolven hadden. Anderen, die tot hun jongsten snik overtuigd waren gebleven dat, zoo slechts de vlugt van Lodewijk XVI in 1791 gelukt was, de geschiedenis van Frankrijk in dat tijdvak eene bij uitstek weldadige wending zou genomen hebben. Nog anderen die, na den val van het Kei-

zerrijk, lid der Kamer van 1815 geworden, volstrekt onbruikbaar bleken, omdat zij in de afzondering eener langdurige ambteloosheid, in plaats van met hun tijd mede te gaan en zich voor te bereiden om den nieuwen toestand met nieuwe hulpmiddelen te ontmoet te treden, slechts hunne persoonlijke grieven herkaauwd en binnensmonds hunne teleurstellingen opgesomd hadden. Tien jaren lang, tien eindelooze jaren, hadden zij in den staat van geladen pistolen verkeerd; en toen de wereld voor hen het oogenblik gekomen waande haar met de vruchten hunner zelfopoffering en rijpe ervaring te gerieven, toen sprongen die pistolen in de hand dergenen die er zich van bedienen wilden.

Niets nieuws onder de zon! vermaant Sainte-Beuve. In vroeger als in later jaren zijn er velen geweest, wier horloge op een bepaald uur der wereldgeschiedenis is blijven stilstaan. En dat is niet goed, voegt hij er bij. Al zou het meer gevorderd uur ons nog zoo weinig aanstaan, ja al geven wij het vroegere onvoorwaardelijk de voorkeur, iederen avond van ons leven moeten wij ons horloge opwinden en gelijkzetten. Anders zal het gebeuren dat schrandere en spotzieke vrienden op straat ons staande houden en vragen: 'Weet gij waarmede ik tegenwoordig in mijne snipperuren mij onledig houd? Met gegevens te verzamelen voor de stelling dat, wanneer de mannen van den vooruitgang van gisteren niet waken over hun hart, zij ongeloofelijk spoedig in binnenlandsche geëmigreerden ontaarden, en hun, eer zij er aan denken, in den nek het staartje wast, dat onze grootvaders een schorseneeltje noemden.' Niemand stelle zich aan dergelijke ontmoetingen en mededeelingen bloot! Een iegelijk bedenke dat van alle hartstogten de spijt de kleinste is, - ook al kan zonder overdrijving beweerd worden dat die kleine, te allen tijde, de groote fransche hartstogt bij uitnemendheid is geweest.

III

Zeer weinig van hetgeen ik tot hiertoe over Sainte-Beuve gezegd heb, heeft betrekking op den letterkundige, den criticus, den moralist, den historieschrijver. Doch bij dat weinige moet het blijven.

Een overzicht zijner werken, die zich over meer dan veertig jaren van een bedrijvig leven uitstrekken, zou een boekdeel vullen. Een tweede en derde boekdeel zouden noodig zijn om de fraaiste bladzijden uit die geschriften bijeen te verzamelen. Zonder dergelijke inleiding kan geen oordeel over Sainte-Beuve waarde hebben voor hen, die nog kennis met hem maken moeten. Voor de anderen is én dat oordeel én die voorbereiding overbodig. Sainte-Beuve heeft het geluk gehad een genre te scheppen, hetwelk hem voor alle tijden onmisbaar, en tevens te allen tijde zijn omgang tot eene verkwikking maakt. Ging Europa eene nieuwe heerschappij van barbaren te gemoet, en werden uit dien zondvloed, gelijk uit den romeinschen van twee duizend jaren geleden, niet meer dan een dozijn beroemde schrijvers gered, Sainte-Beuve's werken zouden eene plaats vinden in het biezene kistje des behouds. Een compleete Sainte-Beuve zal voor de nakomelingschap even veel waard zijn, als thans voor vrienden van de studie der oudheid een compleete Cicero. Niet-alleen weet en geeft hij veel, maar hij wijst ook aan, wat hem ontbrak of ontging. Geen schrijver van den tegenwoordigen tijd, die in den besten zin van het woord zoo zeer op eene encyclopedie gelijkt; geen, die zoo spoedig onder de klassieken gerekend zal worden. Zelfs is de deugd alles te omvatten, alles te doorzien, alles te waarderen, hem zoo eigen, dat het bevreemdt haar eene enkele maal door hem te zien verzaken.

Sprekend over Lamartine, heeft Sainte-Beuve weleer, - echter zonder zich te bedienen van die uitdrukking, - het betreurd dat de dichter der *Méditations* en der *Harmonies*, de dichter van *Jocelyn*, verheven en beminlijke geest, die alleen in de hoogere sferen der poëzie op zijne plaats scheen te zijn, gelijk hij door geboorte en opvoeding tot de bloem der zamenleving behoorde, in den aanvang van de tweede helft zijner schitterende loopbaan allengs tot denkbeelden eener mindere orde afgedaald was en, voor zoo ver een booze genius in staat was hem daartoe te vervoeren, zich litterarisch *geëncanailleerd* had.

Dit harde woord, ik herhaal het, is nooit door Sainte-Beuve gebruikt. Evenmin door Jules Janin, toen Lamartine hem in 1847 de drukproeven van *l'Histoire des Girondins* ter inzage

zond, en hij den dichter bij al wat heilig was bezwoer, zich niet ontrouw te worden. Doch hetgeen én Janin én Sainte-Beuve met hunne omschrijvingen bedoelden, is duidelijk genoeg. En iets daarvan kan ook aan Sainte-Beuve zelf verweten worden.

Ik denk aan de uiterste wilsbeschikking, dat zijn lijk regtstreeks naar de begraafplaats moest worden gebragt, zonder in het voorbijgaan de kerk aan te doen. Toen hij zijn notaris die eenvoudige woorden in de pen gaf, schijnt het, had hij moeten bedenken en kunnen voorzien, - want zij werden op zijn last publiek gemaakt, - dat de juichtoonen, welke daarover stonden op te gaan, niet van onvermengd hemelsche afkomst zouden zijn, en hij in zijn dood geëerd zou worden door menigeen wiens hulde hij bij zijn leven ongaarne had aangenomen.

Dit is gebeurd. In strijd met den geest van al zijne geschriften, inzonderheid zijner *Geschiedenis van Port-Royal*, heeft men van zijne begrafenis eene aan de overgeleverde godsdienst in Frankrijk vijandige demonstratie gemaakt, en zijn er op zijn graf anti-papistische bloemen gestrooid, wier geur hem in zijne kist het hoofd moet hebben doen afwenden.

Hij die reeds zoo jong, in 1839, zulk een open oog had voor Lamartine's ontrouw aan de hooge geboorte van het vernuft, had zelf, dunkt mij, dertig jaren later, geen aanleiding moeten geven dat personen, ver beneden hem, zich van zijn naam bedienden om te verguizen wat steeds een voorwerp zijner eigen bewondering was geweest, en duizenden van hem geleerd hadden te eerbiedigen. De schadelijke gevolgen zijn niet uitgebleven, en de staatkundige hartstogt heeft ongestraft mogen voltooijen wat die der onkerkelijkheid had aangevangen.

'Ik kan niet gedogen', luidde de testamentaire bepaling, 'dat mijn lijk de kerk aandoe; door dit toe te staan, zou ik geweld plegen aan mijne ware denkwijze.' Doch de ware denkwijze van Sainte-Beuve is nooit geweest, dat men de goedkeuring zijner minderen mag uitlokken.

1870.

Meilhac & Halévy.

Froufrou, comédie en cinq actes, par Meilhac et Halévy. Paris, 1869.

Il faut que cela fasse froufrou is eene fransche uitdrukking wier geboorte-akte men niet te zorgvuldig ligten moet. Zij stamt uit den kring van den parijschen Demi-Monde, en is door schrijvers welke van die wereld eene bijzondere studie gemaakt hebben, - meer studie, welligt, dan zij verdient, - het eerst gebezigd in romans en tooneelspelen met losse jongelieden tot helden, en op het stuk der deugd onvaste jonge dames tot heldinnen.

Natuurlijk beslaat in het leven dier schoonen het toilet eene nog voorname plaats dan bij de groote meerderheid harer minder luidruchtige, ingetogener zusters. Niet-alleen gaan zij gaarne goed gekleed, maar aan elk harer kleedjes moet iets bijzonders zijn. Vooral mag het nieuwe gewaad niet den indruk maken uit eene schriele beurs bekostigd, met eene te korte el gemeten, of om het doet niet welke reden in zijne ruimte beperkt te zijn. Die breed heeft, laat breed hangen. Het nieuwe kleed moet uitstaan, moet golven, moet ritselen en ruischen. Anders is er geen aardigheid aan.

Met dat ruischend denkbeeld en dat ritselend woord heeft het letterkundig broederpaar Meilhac en Halévy de titelrol van een nieuw blijspel ontworpen, en zijn zij er in geslaagd bij het keuriger gedeelte des publieks vergiffenis te erlangen voor

hunne wel wat platte *Schoone Helena's* en te kluchtige *Hertoginnen van Gerolstein*.

Froufrou, wier lotgevallen en kwinkslagen de bezoekers van het Théâtre du Gymnase avond aan avond en beurt om beurt hebben doen schreijen en glimlagchen, heet van zichzelf Gilberte Brigard. Bij het opgaan der gordijn is zij een zestien- of zeventienjarig meisje van goeden en meer dan welgestelden huize, schoon en onschuldig, ook geestig en gevat, maar kwalijk opgevoed; zoo weinig opgevoed zelfs dat zij, aan zichzelf overgelaten door haar rijken en ligtzinnigen vader, en indien eene oudere zuster, Louise, haar niet half en half tot moeder verstrekt had, al dadelijk den verkeerden weg zou opgegaan zijn.

In het eerste bedrijf leert men al de hoofdpersonen kennen, en wordt de knoop van alle volgende bedrijven gelegd: Gilberte's koketteren met den saletjonker Valréas, een manlijken Froufrou, gelijk zijzelve de vrouwelijke is; het beklinken van haar huwelijk met graaf Sartoris, een jong en aanzienlijk man, voor de diplomatie bestemd, eigenlijk te ernstig om voor zulk een bedorven kind als Gilberte een goed echtgenoot te kunnen zijn, maar verblind door hare liefstaligheid en sterk door de overtuiging dat hij haar karakter ten goede zal weten te leiden; de teleurstelling en de zelfverloochening van Louise, die gemeend had dat de bezoeken van Sartoris in het huis haars vaders niet de jongere zuster en ijdeltuit, maar haar zelf golden, en nogtans bereid is die zuster tot het aannemen van Sartoris' voorstel te helpen bewegen; eindelijk, het rusteloos in- en uitgaan van den vader, den galanten zestigjarige, die nog op zijn ouden dag aan niets dan minnarijen denkt, voor niemand daarvan een geheim maakt, ook niet voor zijne dochters, en met zijne eigen zonden spottend op schertsenden toon beweert dat, zoo hij zijne haren bruin verft, het is omdat hij zich onwaardig gevoelt ze langer wit te dragen.

Veel kunst en veel vernuft is door de schrijvers aan het karakter van dien ouden heer Brigard besteed; en dit moest wel. Om de dochter aannemelijk te maken, was het noodig den vader te doen aannemen; en, zou het blijspel blijspel blijven, dan moest Brigard's verdorvenheid noch verduisterd worden, noch ophouden te vermaken. In den loop van het stuk

teekent Brigard zich naar het leven, wanneer hij Gilberte voor een keer vindt zitten schreijen in hare kamer en hij tot haar zegt: ‘Wat ik u bidden mag, wees gelukkig! Zoo lang ge gelukkig zijt ben ik alleen een ligtzinnig, van het oogenblik af dat ik u ongelukkig zie maakt ge mij tot een ondragelijk vader. Doe uw ouden heer dat genoeg, Gilberte, en wees gelukkig!’ Die man was in staat al de luimen van Gilberte, gelijk hij van het begin af doet, toe te juichen; in staat het uit te schateren, wanneer Valréas haar het hof maakt en zij roept: ‘Papa, mijnheer Valréas zegt mij allerlei onordentelijkheden; verbied hem toch eens’; in staat Valréas onder den arm te nemen en lagchend met hem het vertrek te verlaten, zeggende: ‘Biecht op, jeugdige lichtmis, en laat hooren wat voor onordentelijks gij mijn dochter vertelt.’

Tusschen het eerste en het tweede bedrijf zijn vier jaren verloop. Gilberte is nu mevrouw Sartoris, de echtgenoot van een man die voor de ambassade te Karlsruhe in aanmerking komt, en de moeder van een knaapje dat zij voorbeeldig verpleegt, wanneer het bij uitzondering ziek, maar aan kindermisjes en kameniers overlaat, zoodra het, als naar gewoonte, weder gezond is. Want Froufrou is nog altijd Froufrou, de type der Française van de wereld, de rijke Parisienne, die alleen leeft voor hare vermaken, hare opera-gangen en hare bals, hare jagtpartijen en haar liefhebberijtooneel. De toeschouwer ziet haar terug op het oogenblik dat zij met de gedachte aan deze laatste uitspanning geheel vervuld is. In den vaudeville *Indiana et Charlemagne*, - een zeer luchtigen vaudeville, waar een jong heer, die in het midden van den nacht te huis komt van een gemaskerd bal, in zijn buurmeisje dezelfde dame herkent welke hem den geheelen avond geïntrigeerd heeft, - zal Gilberte's voormalige aanbieder Valréas de rol van Charlemagne, zij zelf die van Indiana vervullen. Alles voor een weldadig doel.

Haar vader verrast haar, terwijl zij in de eenzaamheid bezig is hare rol te bestuderen en zich te oefenen in het voordragen der zangcoupletten. Hij kent het répertoire van alle schouwburgen van buiten, en dus ook *Indiana et Charlemagne*. Gilberte zingt aardig, vindt hij; en daar gaan vader en dochter, hij

met zijne versleten stem, zij met haar frissche, als uitgelaten kinderen aan het repeteeren. Graaf Sartoris fronsst het voorhoofd bij het vernemen van dat gerucht. Hij komt Gilberte verhalen dat zijne benoeming voor Karlsruhe geteekend is. ‘En waar ligt Karlsruhe?’ vraagt zij. - ‘Niet ver van Baden-Baden.’ - ‘Dat is heerlijk, dan kunt ge ons 's zomers komen opzoeken!’

Doch zoo bedoelt de nieuwe gezant het niet. Hij rekest er op, dat Gilberte met hem te Karlsruhe zal gaan wonen. ‘Te Karlsruhe! Maar, lieve man, dat zou ik besterven... van geluk, maar besterven.’ En zij ontwingt hem de belofte, dat hij voor den post bedanken zal. ‘Maar zult ge mij op uw beurt dan óók iets beloven?’ dringt hij bij haar aan. - ‘Alles, alles wat ge wilt.’ - ‘Speel niet voor Indiana!’ - ‘Nee maar,’ luidt het wederwoord, ‘dat is niet lief van u; ik dacht dat ge mij iets verstandigs zoudt laten beloven.’

De voorstelling zal dan ook doorgaan, en de repetities, in gezelschap van Valréas en van eene bliksemafleidende vriendin, vermenigvuldigen zich. Die vriendin echter, zekere barones De Cambri, trekt meer aan dan zij afleidt, en is zelve ruim zoo ligtzinnig als de overigen. Niet dat zij minnaars nahoudt, integendeel; voor zichzelf is zij de leer toegedaan dat eene gehuwde vrouw genoeg heeft aan de vijftig stokslagen van den pligt, en dwaas handelt zoo zij in naam van het vermaak zich nog vijftig andere laat toedienen. Maar zij stookt gaarne minnarijen bij derden aan, en Gilberte heeft, volgens haar, volkomen gelijk, te Parijs te willen blijven en voor Indiana te willen spelen. In den loop der repetitie nadert het oogenblik dat Charlemagne Indiana kussen moet, en Valréas staat er op dat dit gedeelte der voorbereiding evenzeer *au sérieux* zal genomen worden als al het andere. Gilberte vindt den voorslag vrij familiaar, en aarzelt. ‘Het is voor een liefdadig doel,’ doet mevrouw De Cambrie opmerken. - ‘Voor een liefdadig doel,’ herhaalt Gilberte, en laat zich kussen door Valréas.

In het derde bedrijf is de oude heer Brigard van huis. Eene zijner opera-nymfen débuteert te Praag, en om van die eerste schreden in het vreemde land getuige te zijn, is hij heel naar Boheme gehold. Graaf Sartoris, bekommerd over de lichtzin-

nigheid van Gilberte en steeds even doodelijk van haar lief gezicht en haar goed hart, maakt van de afwezigheid gebruik om Louise te overreden de woning haars vaders tijdelijk voor de zijne te ruilen, en het bestuur over zijne huishouding op zich te komen nemen. Dit zal, stelt hij zich voor, een uitmuntenden invloed op Gilberte uitoefenen.

De rustige Louise, die meesteres meent te zijn van haar hart, meer dan zij het is, zet zich uit het hoofd dat zij Sartoris eenmaal liever voor haar man dan voor haar zwager had verlangd, en trekt bij hem in. Aanstonds keert de orde in zijne woning terug. Louise neemt de teugels der huishouding in handen, bestuurt en regelt alles, kiest eene nieuwe bonne voor den kleinen Georges; en Sartoris gelooft, nu Gilberte van alle zorg ontheven is en zij geheel leven kan naar hare fantasie, dat haar geluk des te volkomener zal zijn.

Doch weldra hindert het Gilberte dat de geheele wereld in haar huis bij Louise zweert. Verlangt zij haar kind te zien, dan heeft Louise het uitgezonden; verzoekt zij haar man het bestuur over de huishouding weder aan haar op te dragen, dan antwoordt hij: 'Wij hebben immers Louise! Laat Louise voor die dingen zorgen!' Nu scherpt de toorn haar doorzigt, en ontwaakt bij haar het vermoeden dat Louise vooral gaarne in Sartoris' woning vertoeft, omdat zij eene oude genegenheid voor hem koestert.

Het blijspel bereikt hier een keerpunt. Een schitterend huwelijksvoorstel dat Louise gedaan wordt, dat Louise afslaat, en tot welks aannemen Sartoris uit gemakzucht niet genoeg dringt, voltooit in Gilberte's geest de overtuiging dat zij in haar zuster eene naijverige mededingster heeft. En hier laat het bedorven kind den achtergrond van haar karakter zien. Eerst voert zij op schamperen toon Louise te gemoet: 'Vindt gij dat mijn man u niet missen kan? Acht gij u geroepen, voor de belangen van mijn man te waken?' en laat dan dreigend volgen: 'Jammer dat gij in dien tusschentijd geen oogen hadt voor *mij*; want ik ben zoo goed als bezweken voor Valréas, en dat zaagt gij *niet!*'

Louise kan op die verwijten zegevierend antwoorden. Het is een schandelijk verzinsel dat tusschen Sartoris en haar eene

ongeoorloofde betrekking zou bestaan; zij heeft alleen uit genegenheid voor Gilberte gehandeld; zij is vrij, partijen die niet van hare gading zijn af te slaan. Doch Gilberte luistert niet. Driftig en met koortsige gejaagdheid loopt zij de kamer op en neder; stampvoet als een kleine dwingeland die met de maan zou willen spelen; roept: 'Mijn huis, mijn man, mijn kind, alles hebt ge mij ontnomen; houd alles dan nu ook voor u zelf!' - snelt voort, en slaat met geweld de deur achter zich dicht.

De inhoud der twee laatste bedrijven laat zich, en dat is geen goed teeken, in weinig woorden zamenvatten. Het blijspel wordt een drama; zelfs een melodrama. De toeschouwer ziet zich naar Venetie verplaatst, waar Froufrou, minnares van Valréas geworden en voortvlugtig, met dezen een appartement in een voormalig paleis bewoont. Sartoris verschijnt. Er heeft tusschen de echtgenooten een heftig tooneel plaats, waarin de man zijne vrouw haar bruidschat voor de voeten werpt; daarna een nog heftiger tooneel tusschen den echtgenoot en den minnaar; Sartoris daagt Valréas uit en doodt hem in een tweegevecht; Gilberte blijft alleen, met hare schuld en hare wanhoop; haar laatste daad is dat zij, naar ziel en lichaam geknakt, te Parijs vergiffenis komt vragen en, omringd van vader, kind, en zuster, in Sartoris' armen den adem uitblaast.

Doch deze tooneelen, hoe pathetisch en aangrijpend ook, en ofschoon zij, uitstekend gespeeld, een gedeelte van het auditorium in tranen doen zwemmen, missen het zelfgevendene en frissche waardoor de drie eerste bedrijven zich onderscheiden. Sommige toeschouwers hebben zich aan het berouwvol sterven van Gilberte op het tooneel, in den schoot der haren, geërgerd. Van eene *Dame aux Camélias*, hebben zij gezegd, kan men iets dergelijks verdragen; niet van eene wettige vrouw en moeder. Daarvoor is het berouw te verheven en het huisgezin te zeer een heiligdom. Anderen zijn knorrig geworden, omdat zij, meenende ten einde toe te zullen kunnen glimlagchen, ten slotte onthaald werden op nogmaals eene voortvlugtige echtbreekster en alweder een doodgeschoten verleider. De verstandigsten hebben beweerd dat door de schrijvers blijk gegeven ware van meer talent, indien zij de gevolgen van

Froufrou's misdrijf hadden weten voor te stellen op eene wijze, meer in overeenstemming met haar bijzonder karakter. Gelijk zij nú te gronde gaat, is door die beoordeelaars gezegd, had elke andere vrouw in hare plaats zich kunnen verlagen. Evenmin als de windbuil Valréas in de wieg gelegd was voor een ernstig Lovelace en schaker, evenmin had de roman van Gilberte's leven zich op die tragische, bloedige, en niettemin triviale wijze moeten ontknoopen.

Werkelijk leveren, in die zelfde twee melodramatische slotbedrijven, enkele tooneelen het bewijs dat de schrijvers, met meer kunst en meer moed, tot het laatst in den toon van het zuiver blijspel hadden kunnen volharden; het niet noodig zou geweest zijn, ten einde zich van een succès te verzekeren, de groote waterwerken te laten springen; en, wat meer is, dat de immoraliteit van den geschilderden toestand sprekender zou zijn uitgekomen, indien zij de gemeenplaats zorgvuldiger vermeden hadden.

Met name bewijst dit het tooneel te Venetie, in het vierde bedrijf, waar de barones De Cambri den vlugtelingen een bezoek komt brengen en zij met Gilberte zich onderhoudt over den indruk, door Gilberte's daad in den kring harer parijsche bekenden gemaakt. Eerst vlot het gesprek niet regt, en de ligtzinnige vriendin laat doorschemeren dat, zoo Gilberte zichzelf bij voortdoring voor eene celebrité houdt, zij zich hersenschimmen maakt. 'Wat zal ik u zeggen, melieve? Dat geval van u is nu al drie maanden geleden. Niemand spreekt er meer over.' Doch, nu komen nieuwere verhalen voor den dag; en terwijl de barones in Gilberte's schoot den geheelen zak harer parijsche kronijk uitschudt, wordt tevens bij haar, door het zijn te Venetie en door den aanblik der weelde die Gilberte omringt, de herinnering levendig van een soortgelijk bezoek, onder soortgelijke omstandigheden door haar weleer aan eene andere vriendin gebragt. 'Neen maar, waarlijk,' zegt zij en ziet het vertrek rond, 'gij zijt hier uitmuntend gelogeed. Een groot verschil met het krot te Parijs waar onze lieve markiezin X. door haar man overvallen werd... Ik ben er een kijkje van gaan nemen. Maar o, melieve, welk een les! Een kamer... meubelen... een behangsel... Poniatowski, te paard

in de Elbe springend. Waarheen men zag, overal aan de vier muren hetzelfde patroon. Ik geef u te raden hoe zij te moede moest zijn, het arme kind, met al die Poniatowski's om zich heen!

Francisque Sarcey heeft in zijne beoordeeling van *Froufrou* opgeteekend dat, zoo vaak in het vierde bedrijf de barones De Cambri de beschrijving van dat behangsel geeft, de geheele zaal lagchend in de handen klapt; en hij besluit dat den schrijvers-zelf het middel bekend is, zonder uit de rol van het blijspel te vallen, onzedelijke toestanden naar waarheid te schilderen en hun vloek voelbaar te maken. 'Waartoe', vraagt hij, 'dat melodrama aan het slot? Het publiek heeft getoond dat gij alles moogt durven. Of kan iets kwetsender zijn voor het zedelijk gevoel dan dat de echtbreuk, verontschuldigd wanneer zij goede manieren heeft en een venetiaansch paleis bewoont, bespot wordt wanneer zij genoodzaakt is zich met een appartement van den tweeden of derden rang in de parijsche achterbuurt te behelpen, waar zij geen andere getuigen heeft dan een behangselpapier vol misteekende Poniatowski's?'

Mij dunkt, die opmerking is juist. De echte comici van den ouden en den nieuweren tijd hebben nooit hunne toevlugt behoeven te nemen tot bloedige of hartverscheurende ontknooping; steeds hebben zij hun doel weten te bereiken, hunne roeping als zedemeesters weten te handhaven, eenvoudig door het verkeerde verachtelijk of belagchelijk te maken. Echter zouden die redeneringen te naauwernood de moeite van het opteekenen waard zijn, had het succès, door de heeren Meilhac en Halévy met hun blijspel behaald, niet tevens eene algemeener beteekenis, en mogt men in dien triomf niet het teeken zien dat een tooneel, hetwelk aan de geheele wereld den toon geeft en voor eene poos zich sterk gekompromitteerd had, weder tot betere gedachten begint te komen. Hoe luid de keizer van Rusland gelagchen hebbe om de *Hertogin van Gerolstein*, daarmede zijn de tranen der beleedigde Muzen niet gedroogd; en het blijft eene vernederende bladzijde in het leven der 19de eeuw, dat bij gelegenheid eener wereldtentoonstelling eene stad als Parijs den binnen hare muren zaamgestroomden sovvereinen der aarde geen edeler vermaak heeft weten aan te bieden, dan die pan-

talonnade. De *Hertogin van Gerolstein*, de *Schoone Helena*, *Orfeus in de onderwereld*, - de komponist, die daarvoor de muziek leverde, heeft zijn talent aan even zoo vele vergankelijke voorwerpen besteed; de firma Meilhac en Halévy, welke de libretto's bezorgde, hare litterarische ligtzinnigheid tot een spreekwoord gemaakt; het publiek, dat beiden toejuichte, zich van eene zijner zwakste zijden doen kennen. Hoe weinig gevoel voor hetgeen waarlijk geestig en welluidend is moet eene zamenleving bezitten, wier meest ontwikkelde klassen elkander verdringen, ten einde getuige te kunnen zijn van zulke kluchten!

Blijkbaar zijn de Parijzenaars zich ten laatste gaan schamen over zichzelf, en ongetwijfeld moet de ijver waarmede zij, in weerwil der gebreken van het nieuwe blijspel, *Froufrou* hebben toegejuicht, voor een deel hieruit verklaard worden dat zij de beginnende beterschap der schrijvers als een symptoom hunner eigen aanvankelijke genezing hebben aangemerkt.

De bijnaam der heldin getuigt nog van een bedorven smaak; van onmanlijke vrees voor het breken met zekere overlevering. Of waar vindt men, in de goede kringen der fransche maatschappij, een meisje dat zich niet gehoond zou achten, indien zij door hare vriendinnen met dien lorette-naam werd aangeduid? Voorts past de ontknooping van het stuk kwalijk bij den aanhef, en men moet het in de schrijvers als een gebrek aan studie en vinding beschouwen, dat zij gemeend hebben de eer der zedelijkheid niet anders te kunnen redden dan door een beroep op de traanklieren der toeschouwers.

Doch met dat al getuigt hun blijspel van zoo veel getrouwe en keurige waarneming der menschelijke natuur, en de toejuiching die het vond van zoo veel bereidvaardigheid om de eer, door de potsemakers te lang in beslag genomen, den kunstenaars terug te geven, dat men met *Froufrou* vrede hebben en zich over haar opgang verheugen moet.

Sommige ernstige en waardige personen, doch eenzijdig ernstig en eene aan gemaaktheid grenzende waardigheid toegedaan, kunnen zich niet voorstellen, zeggen zij, dat men eene verheven levensbeschouwing aankleve, kunde en nadenken in zich vereenige, aan God en zijn gebod geloove, en nogtans zijne hoogste eerzucht stelle in het vervaardigen van een goed blij-

spel. En zeker moet men, om op staanden voet als tooneelschrijver te slagen, zich onderwerpen aan voorwaarden welke noch de menschelijke fierheid vleijen, noch eene hooge gedachte van het publiek doen opvatten.

Moet echter ook de staatsman niet onderhandelen met zijn ideaal? de volksvertegenwoordiger? de dagbladschrijver? de godsdienstleeraar zelfs? Daarom kan ik niet gelooven dat een echt blijspeldichter tot de lagere rangen in de gelederen der kunst behooren zou. Integendeel, in deze eentonige wereld, vol beslommeringen en zorgen, zou ik den naam van openbaar weldoener niet in de laatste plaats aan hem wenschen te schenken, die duizenden zijner medemenschen een glimlach weet te ontlokken, waar geen hunner zich voor behoeft te schamen, of de kunst verstaat hen voor eene wijl te vermaken, zonder hen te bederven.

1870.

Mathilde Heine.

Heinrich Heine, Letzte Gedichte und Gedanken. Hamburg, 1869.

I

Meer dan vijftientig jaren was het geleden dat Heinrich Heine, gedurende een vermaard geworden bezoek aan Duitschland, - uit Bremen, uit Bückeberg, uit Hamburg meestentijds, - aan zijne te Parijs gebleven vrouw de handvol korte brieven schreef, welke in Oktober 1869, als aanhangsel tot het bundeltje zijner *Laatste Gedichten en Gedachten*, voor het eerst publiek gemaakt zijn.

Korte brieven zijn het niet alleen, maar ook alledaagsche, huiselijke, onbeduidende, vol herhalingen en nietigheden; brieven waarin eene bestelling van dameshoeden bij eene parijsche modiste de plaats rooft, die men gedacht had te zullen zien innemen door de kwinkslagen eener geniale luim, de uitstorting van een teder gemoed, of de reis-indrukken van een dichterlijk opmerker en wijsgeer.

Doch hoewel de Heine der *Reisebilder*, toen Mathilde's echtgenoot voor zaken naar Hamburg moest, Parijs niet verlaten heeft, men zou met dat al die eenvoudige en bijna kinderachtige schrifturen aan haar ongaarne missen. Geen treffender bijdrage voor de kennis van hem die in zijne verzen zichzelf zoo menigmaal als een monster heeft afgeschilderd; voor de kennis van haar aan wier zijde hij, na de voltooiing zijner bewogen

leerjaren, de lange reeks zijner smartelijke lijdensjaren heeft doorgebracht.

Van de *Laatste Gedichten en Gedachten* in hun geheel kan men zeggen dat zij, die in Heine's overige werken te huis zijn, in dezen nagelaten bundel weinig of niets zullen aantreffen, - want alleen de brieven aan Mathilde zijn werkelijk nieuw, - wat eene verrassing zou moeten heeten. Van de verzen staan sommige kleine stukken een trap lager dan de fraaiste in het *Buch der Lieder*, terwijl onder de grootere niet één gevonden wordt dat *Atta Troll*, of *Deutschland*, of de beste episoden van den *Romanzero*, overtreft.

Echter zal men noch in die gedichten, noch in de prozagedeelten, iets aantreffen wat den dichter onwaardig ware, of denken doet aan een verzwakt talent. Met prijselijke piëteit heeft de uitgever Adolf Strodtman zich onthouden, het publiek eene keus uit Heine's litterarischen rommelzolder aan te bieden. Wat hij geeft is somtijds fragmentarisch, somtijds niet meer dan eene nieuwe uitgaaf van oude kennissen, somtijds slechts eene eerste drukproef van hetgeen naderhand door den dichter zelf aan eene gestrenge revisie onderworpen is; maar alles is keurig, alles heeft eene beteekenis, alles wordt om zoo te zeggen op vijftig passen afstand, - ook al zou men aanstoot nemen aan den inhoud - onmiddellijk aan den vorm voor kunstenaarswerk herkend. Te dien aanzien is Heine bewaard gebleven voor eene schennis, die te vaak door onbedachtzame vrienden of vereerders aan de nagedachtenis van groote talenten gepleegd wordt. De uitgever heeft getoond op de hoogte zijner taak te zijn. Geen schrijver der oudheid kan door een filoloog van den nieuwen tijd met meer zorg of meer liefde herdrukt en gekommentarieerd worden, dan aan het zamenstellen dezer bloemlezing uit Heine's nagelaten papieren besteed zijn.

Het moet, dunkt mij, in één voornaam opzigt niet zwaar zijn gevallen, bij het doorbladeren en vergelijken dier papieren rijp van groen te schiften. Hoewel ik gaarne geloof dat zelfs Heine nu en dan zijn uil voor een valk aanzag, en aanteekening hield van invallen welke de moeite van het opschrijven niet loonden, toch kan men zich hem bezwaarlijk voorstellen, kladden

vervaardigend of adversaria nahoudend. Onder zijne nu voor het eerst publiek gemaakte *Gedachten* vindt men de volgende herinnering aan een weleer vermaard parijsch kleermaker: 'In de kunst is de vorm alles, de stof niets. Een rok van Staub, waarvoor men hem het laken verstrekt heeft, kost even veel als een waarvoor het laken door hem geleverd is. Hij brengt alleen het fatsoen in rekening, en geeft de stof op den koop toe.' Wie zoo dacht over kunst, dacht vast ongeveer evenzoo over stijl, en kan alleen in onbewaakte oogenblikken zich met onwaardige schrijfoefeningen hebben afgegeven. Waarschijnlijker klinkt hetgeen Strodman verhaalt: dat onder Heine's onuitgegeven verzen menig fragment aangetroffen is hetwelk zoo zeer den stempel droeg door vertwijfeling en lijden te zijn ingegeven, dat het openbaar maken dier onstuimige kreten den dichter niet vereerd en het publiek slechts geërgerd zou hebben.

Wat hen betreft die met Heine's geschriften nog kennis moeten maken, - ik twijfel of deze nagelaten bundel een evenredig voertuig is voor den indruk dien zijn proza en zijne poëzie bestemd zijn te weeg te brengen. De meeste lezers, stel ik mij voor, zullen afgeschrikt worden; de minste zullen vinden dat de perzik naar meer smaakt. Toch is het, zoo vele jaren naar Heine's dood, veel gemakkelijker hem te begrijpen en zich een oordeel over hem te vormen, dan dit zijn ouderen en jongeren tijdgenooten vallen moest.

Levendig herinner ik mij de dagen dat het lezen in Heine's gedichten mij toescheen gelijk te staan met het uitstrekken der hand naar eene verboden vrucht; erger dan dat, met eene zorgvuldig geheim te houden medeplichtigheid aan den geest van opstand, van spotternij met het heiligste, van dartelheid en godslastering, die, tegelijk met een zwerm betooverende en bedwelmende schoonheden, u uit die verzen te gemoet en aanwoei. Het was in den tijd dat onze eigen dichter Ter Haar in een pathetisch lied den schrijver van het *Leben Jesu* den kerkelijken banvloek naar het hoofd slingerde en, ten einde zoo mogelijk den hoogmoed van dien apostel des ongeloofs te breken, de schim zijner moeder tegen hem te voorschijn daagde. Het boek van Dr. Strauss te lezen vond ik bedenkelijk, met

de gedichten van Heinrich Heine naar bed te gaan bijna misdadig.

En niet-alleen geloof ik dat, wanneer hij voor het eerst die gedichten leest, en, in weerwil der beste voornemens om ze te vergeten, hij hun nagalm hoort weerklinken in zijn gemoed, elk jong en onbedorven Hollander nog heden denzelfden indruk ontvangen zal; maar ook dat hij slechts op één voorwaarde van de zedelijke verpligting daartoe mag vrijgesteld worden. Zij is, dat het noch zijn hart aan de noodige reinheid, noch zijn verstand aan de noodige diepte ontbreke, om te beseffen dat alle groote geesten, zoo zij behalve met een krachtig denkvermogen ook toegerust zijn met eene sterke verbeelding, hunne dubbelgangers hebben, en niet zijzelf, maar deze daemoniums, de scheppers hunner werken zijn.

Er zijn geniën geweest van wie men met reden heeft kunnen zeggen dat gij hun alles kondt toevertrouwen, uitgezonderd uwe beurs en uwe dochter; en zoo nooit door iemand is beweerd dat de eerste in Heine's handen niet veilig was, velen hebben bezwaar gemaakt hem met de laatste uit wandelen te laten gaan. Toch is dat oordeel valsch. Bij mij althans heeft op rijper leeftijd zich de overtuiging gevestigd, - en het lezen der *Brieven aan Mathilde* moet elk onbevooroordeelde daarin versterken, - dat de Heine der werkelijkheid geweest is een zachtzinnig man, onbekwaam willens en wetens iemand leed te doen, rein van zeden, vatbaar voor de edelste aandoeningen, door de smart gelouterd, en wien de kunst zoo zeer godsdienst was, dat hij geen ander geloof behoefde.

Maar door de kracht van een aandrang, te onwederstaanbaar om eene gril te mogen heeten en door de uitkomst met het merk van een onvergelykelyk talent gestempeld, is naast dien Heine van het dagelijksch leven een litterarische opgegroeid, die den eersten niet nader bestaat dan eene schilderij het haar schilder, een beeld het zijn beeldhouwer doet; een Heine die nu voor Venuspriester gespeeld heeft, dan voor Bacchusdienaar, dan voor Vorstehater, dan voor Hemelbestormer; die met hetzelfde gemak het wierookvat der ziekelijkste levensmoêheid, de zotskolf van den uitgelatensten humor, het ontleedmes der onbarmhartigste kritiek, den geesel der bijtendste satire zwaaide;

die met een verwonderlijk zelfbehagen zijne eigen idealen bemorste, den goeden naam zijner bruid aan den spotlust der menigte prijs gaf, zijn vaderland verloochende, zijn geloof naar beneden rukte uit den hemel in eene kroeg; die, zonder deernis zoomin voor zich als voor wie hem liefhadden, beurtelings al de gedaantewisselingen onderging voor welke het cynisme vatbaar is, en tot zelfs uit zijne eigen onschuldige ligchaamssmart de poëzie van een denkbeeldig Diogenes distilleerde.

Hoe die Heine der litteratuur ook in zijne nagelaten *Gedichten en Gedachten* zich gelijk blijft, - altijd teder, altijd scherp, altijd jood, altijd dichter, - kan niet binnen een kort bestek in bijzonderheden aangetoond worden. Genoeg dat men ook in die fragmenten hem overal terugvindt; terug met de tooverklanken zijner taal, zijne ondeugende scherts, zijn smachtend verlangen, zijne ontgoochelings- en zijne wanhoopskreten, zijne sympathie voor Frankrijk en de Parijzenaars, zijne klagten over duitsche serviliteit. Zelfs de Hollanders ontgaan de gebruikelijke gisping niet. Van hen wordt gezegd dat, gelijk zij het duitsch bedorven hollandsch noemen, even zoo de apen nederzien op de menschen als op eene bastaardsoort van hun eigen geslacht. Tot staving van hetgeen ik daareven zeide, dat Heine eene rol gespeeld en in dat spel zich vermeid heeft, mogen de volgende korte trekken dienen, door den uitgever bijeengebragt onder het opschrift *Persönliches*:

‘Mijne moeder beweert dat, toen zij mij onder het hart droeg, zij eens in den tuin van een buurman een appel zag hangen, dien zij niet wilde plukken, uit vrees dat haar kind een dief zou worden. Levenslang is mij een geheime lust naar fraaije appelen bijgebleven, maar gepaard met een gevoel van eerbied voor andermans eigendom en een heiligen schrik voor stelen.

Ik ben de vreedzaamste mensch ter wereld. Mijne wenschen zijn: eene hut, een dak van stroo, maar een goed bed, goed eten, melk en boter, bloemen voor het venster, en voor de deur eenige flinke boomen; en, wil de goede God mijn geluk voltooijen, Hij doe mij het genoeg belevén zes of zeven mijner vijanden aan die boomen te zien ophangen. Met een getroffen hart zal ik hun, vóór hun dood, aflat schenken van

al het leed dat zij mij hebben aangedaan. - Ja, men moet zijne vijanden vergiffenis schenken, maar niet vóór de beul hen in zijne kluiven heeft.

Ik ben niet wraakgierig - gaarne zou ik mijne vijanden liefhebben; maar ik kán hen niet liefhebben eer ik mij op hen gewroken heb - dan eerst ontsluit zich voor hen mijn gemoed. Zoo lang men zich niet gewroken heeft, blijft op den bodem der ziel steeds een gevoel van bitterheid liggen.

Zoo Montalembert minister werd en hij mij uit Parijs verdrijven wilde, wierd ik roomsch. *Paris vaut bien une messe!*

God zal mij de onzinnigheden kwijtschelden, waaraan ik te zijnen aanzien mij schuldig heb gemaakt, evenals ik de onzinnigheden kwijtscheld die medemenschen tegen mij geschreven hebben, ofschoon zij intellektueel even ver beneden mij stonden, als ik sta beneden U, o mijn God!

Nog eens, er zijn twee Heine's geweest; de Heine die met zichzelf aldus solde, en de Heine der brieven aan Mathilde.

II

Voor hen die er van houden dagteekeningen met dagteekeningen te vergelijken, en door de bladen van een boek (schijnbare pantserplaten menigmaal) heen te zien in de ziel des schrijvers, zijn de brieven van Heine aan zijne vrouw niet het minst merkwaardig omdat van die huiselijke bladzijden, - overvloeiend van al de tederheid en de trivialiteiten welke de brieven van een liefhebbend echtgenoot kenmerken, als hij bij zeldzame uitzondering voor veertien dagen van huis is, - de eene helft geschreven is onmiddellijk vóór, de andere onmiddellijk na de kolossale, hartstogtelijke, van geniale bitterheid en schelklinkende luim overvloeiende satire, die den naam van *Deutschland: ein Wintermärchen* draagt.

Zelfs is de tegenstelling zoo schrill; het verschil zoo groot tusschen den voor Deutschland en zijne vorsten meedogenloozen dichter, en den bezorgden echtgenoot die in het gevoel zijner zwakke gezondheid een sober jaargeld voor zijne aanstaande weduwe bedingt; dat eene zielkunde die het geheim van de werken eens schrijvers in zijne inborst zoekt, hier het spoor

schier bijster wordt. Wat sloven wij, zou zij willen uitroepen, wat sloven wij ons af in het nasporen van een denkbeeldig verband? Ziet gij dan niet dat deze mensch en dit genie twee afzonderlijke wezens waren? Dat de arendswiekslag van het een zoo min uit de lage vlugt van den ander verklaard kan worden, als de kleuren van Titiaan uit het verfmagazijn van Tollens?

Een wintersprookje heet het gedicht; en wanneer men zijne meer dan vijfentwintig kleine zangen in gedachte bijeenvoegt, dan vindt men den titel juist. Voor het overige is het niet-alleen een geheel ander sprookje dan die welke Saartje, de oude goede baker, ons bij het vlamvend haardvuur en de knappende kastanjes plag te vertellen, maar het verschilt ook zeer van al hetgeen de duitsche letteren, sedert Goethe en Schiller, in de meest onderscheiden genres voortgebracht hebben. Het is ten volle, en met even veel nadruk als *Atta Troll*, Heine's eigendom. Niemand vóór hem in Duitschland heeft ooit zulk een vers geschreven; niemand in Duitschland kan beproeven na hem een soortgelijk vers te schrijven, zonder op staanden voet door veertig millioen vingers te worden nagewezen als een letterroover.

De winter naakt, wij schrijven November 1843, en met den dichter, die in dertien jaren zich van zijne vrijwillige parijsche ballingschap niet verpoosd, in dertien jaren den duitschen bodem niet betreden heeft, reizen wij over Belgie naar de pruisische grenzen der Rijnprovincie. In de werkelijkheid heeft de reis eene maand vroeger plaats gehad en is zij eene zeereis geweest, van Parijs over Havre naar Bremen en van daar naar Hamburg. Doch er is eene dichterlijke waarheid, die met de werkelijke naar welgevallen speelt.

Aan de grenzen verrassen ons twee ontmoetingen. De eene is eene duitsche straat-musicienne, die op de maat eener harp het oude wiegelied der aardsche ontbering en der hemelsche vergoeding zingt. Dit staat onzen reiziger weinig aan. In de plaats van dat oude wil hij een nieuw lied zingen; geen begrafenis-, maar een bruiloftszang, een lied ter eere van Jonkvrouw Europa, met den Genius der Vrijheid in het huwelijk tredend.

Een onderhoud met de pruissische douane-mannen, die in zijne koffers naar brusselsche kant en naar verboden boeken snuffelen, kan zijne opgewekte stemming niet verstoren. Want hij is zich bewust in zijn dichterlijk brein eene kontribande mede te voeren, fijner dan kantwerk, kostbaarder dan juweelen of smaragden. Die kroondiamanten der toekomst, de tempelkleinodien van den nieuwen God, denkt hij, kunnen de tolbeambten, al zoeken zij nog zoo ijverig, toch niet vinden.

Aken keurt hij, hoewel Karel de Grootte er begraven ligt, eene doodsche en vervelende stad. Het meest boeit hem, kind der Rijnprovincie, de aanblik der pruissische soldaten met hunne piekhelmen. Hij heeft de Pruisen nooit liefgehad, en merkt met zelfvoldoening op dat zij er nog even stijf uitzien als te voren. De staartpruik, die zij vroeger in den nek droegen, dragen zij thans onder den neus en aan de kin; de stok, waarmede de groote Frits hen op den rug sloeg, schijnt hun thans in de keel te steken. Wèl mogen hun de metalen punten hunner hoofddeksels bekomen, en de bliksemstralen van het modern leven niet te sterk door die spitsen aangetrokken worden!

Van Aken naar Keulen is de afstand niet noemenswaardig, en het graf der drie koningen in de keulsche kerk grenst bijna aan dat van Charlemagne. Zal het aangevangen voltooiingswerk gedijen? Neen, Luther heeft eenmaal tot de dombouwers: 'Halt!' gezegd; en eer zal de kathedraal in een paardestal verkeeren, dan dat woord herroepen worden.

Wil dit zeggen dat de Franschen in aantocht zijn en zich meester zullen maken van de Rijnprovincie? Toch niet. Al heeft Klaas Becker, den Rijn ter eer, het dwaze lied van: *Sie sollen ihn nicht haben!* gezongen; al heeft Musset daarop met zijn geestig: *Nous l'avons eu!* geantwoord, - de vrolijke Musset is eene uitzondering op den regel. De Franschen van den tegenwoordigen tijd, - daaromtrent stelle de oude Stroomgod zich gerust, - zijn noch aardig meer, noch ondernemend. Zij rooken tabak en drinken bier, even als de Duitschers. Zij spreken met dezelfde diepzinnigheid over kantiaansche, fichteaansche, en hegeliaansche filosofie.

Niettemin spoedt het rijk der Drie Koningen ten einde, en

reeds verneemt men aan de kerkdeuren het hoefgetrappel van de ruiterscharen der toekomst. De wereld gelooft dit niet; maar de dichter verzekert het, en weet gij wat de verzekeringen eens dichters gelden? Hij is een profeet, op de hielen gevolgd door een bijdrager. Wat hij denkt en uitspreekt gaat vroeg of laat in vervulling, en zoo vaak hij zich naar zijn in rouw gehulden dubbelganger omwendt en vraagt: 'Wie zijt gij?' luidt het antwoord van den zwarten man met de bijl: 'Ik ben de daad uwer gedachte.'

Dit belet niet dat, als hij na veeljarige afwezigheid plaats neemt in de diligence van Keulen naar Hagen, en hij op een mistigen en regenachtigen novembermorgen de wielen van dat voertuig door den modder hoort plassen, eene zachte aandoening van vaderlandsliefde zich van zijn gemoed meester maakt. 'O drek van mijn geboortegrond!' fluistert hij op innigen toon, en laat aan het hagensch middagmaal, waar de duitsche volkskeuken hem weder voor het eerst op zuurkool en stokvisch, op gebraden worst, op eendvogels met appelmoes, op eene bejaarde gans en een met lauwerbladen gekroonden varkenskop onthaalt, zich niet onbetuigd.

Na zulk een hartigen maaltijd moest in den avondstond, te Unna, een glas punch dubbel welkom zijn; en gul klinkt, als de bevallige Westfaalsche het hem op een schenkblad aanbiedt, de herinneringstoast ter eer der westfaalsche oud-studenten, zijne voormalige akademievrienden.

Hoe wisselvallig is het lot! Hadden in het jaar tien onzer jaartelling, onder de toekomstige poorten van het nog ongeboren Hagen, in het door Tacitus beschreven teutoburger woud, de legerbenden van Hermann in den strijd met Varus het onderspit gedolven, hoe geheel anders zag het er thans in Duitschland uit! De dichter Freiligrath schreef dan, in plaats van rijmende verzen in het duitsch, rijmlooze in het latijn. Doch Hermann versloeg de romeinsche legioenen, Augustus weende, de Duitschers bleven Duitschers, en - uit Freiligrath is geen Horatius gegroeid.

De late najaarszon gaat over de vlakte van Paderborn op en beschijnt met hare bleeke morgenstralen een Crucifix aan den weg. Edelmoedige dwaas, ridderlijke menschevriend, hoe

getuigt dat kruis van den haat der wisselaars die gij uit den tempel verjoegt, van de magt der raadsheeren die gij met uwe vrije taal over Kerk en Staat doodelijk beleedigdet!

Daar steekt de postiljon zijn horen, en blaast de herinnering van een vertelsel uit de kinderjaren wakker! Het is het sprookje van keizer Frederik Barbarossa, die niet gestorven is, maar voortleeft in de verborgen spelonken van den berg Kyffhäuser; een echt sprookje, den knaap weleer verteld door eene echte Saartje. De keizer slaapt den slaap der eeuwen; maar eenmaal zal hij ontwaken, en zich aan de spits zijner ruiterdrommen stellen, en het Eéne Duitsche Rijk weder tot eer en aanzien brengen.

Of is welligt Frederik de oude Barbarossa niet meer, en neemt hij aanstoot aan hetgeen sedert den Zevenjarigen Oorlog met europesche keizers en koningen is voorgevallen? Aan de fransche omwenteling? aan het oprigten der guillotine? aan het onthalzen van Lodewijk XVI en Marie Antoinette? aan het uitroepen van vrijheid, gelijkheid, en broederschap? Nu, dan mag hij blijven sluimeren in zijn wonderberg en zal, ook zonder hem, Duitschland zich tot eenheid en vrijheid weten te verheffen!

Maar neen, Barbarossa is Barbarossa nog, en het: 'Kom haastig, o keizer!' klinkt hem vertrouwend te gemoet. Zie de vesting Minden aan, en vraag of de komst des verlossers weelde zijn zou. Mag dát overnachten heeten, wanneer in een onmetelijk ledikant, van welks hemel een monster-beddekwest hangt, booze droomen u kwellen, en gij dien kwast eerst in een sissenden slangekop ziet verkeeren, daarna in een pruissischen adelaar met gieresnavel, die u de lever uit het lijf pikt?

Leve dan veeleer het kleine Bückeburg, zoo klein dat gij op een regenachtigen dag, als de wegen smerig zijn, het halve vorstedom aan uwe zolen mededraagt! Leve het stille Hannover, welks koning de ingewanden zijner jagthonden eigenhandig verzorgt! Leve Hamburg bovenal, waar eene geliefde moeder uwe komst met ongeduld verbeidt, u op de wangen kust, en u visch, eene gevulde gans, en sina'sappelen voorzet!

Hamburg ziet er na den grooten brand van 1842 geheel anders uit dan in vroeger jaren. Ook de menschen zijn veran-

derd, zoo de dames als de heeren. Maar de bevolking bestaat nog altijd voor de eene helft uit christenen, die prompt hunne wissels betalen, voor de andere uit joden, waarvan de ouderen aristokratische sympathien koesteren en de synagoge bezoeken, de jongeren zich democraten noemen en varkensvleesch eten.

En, wat in den loop des tijds te Hamburg ook moge veranderd en achteruitgegaan zijn, niet het oesterhuis van Lorenz, waar, bij het vonkelen van den rhijnschen wijn, het zuur der citroenen verfrisschend en geurig op den rug der zilte schelpdieren drupt. Wacht u evenwel voor de nevelen van het rhijnsche druivensap! Anders bejegt u wat den dichter overkwam, toen hij, na zijn bezoek aan Lorenz' kelder, te middernacht door de straten ging dwalen en aangehouden werd door een reusachtig vrouwspersoon.

Gelukkig voor hem was die nachtelijke zwerfster niemand anders dan de hamburgsche Stedemaagd, en vond hij in Hammonia eene oude kennis terug. In de vorige eeuw, zeide zij, had zij met Klopstock gedweept, en er roem op gedragen den *Messias* -zanger het levenslicht geschonken te hebben. Ook in deze eeuw had zij een lieveling, den schrijver der *Reisebilder*, den dichter van het *Buch der Lieder*. Waarom had deze zoo vele jaren zijne geboorteplaats gemeden? Waarom kwam hij thans terug, in den naderenden guren wintertijd, en hoe ging het hem in den vreemde?

Om zich tegen de koude nachtlucht te beschermen, verzocht en bekwam hij een kop thee, met een scheut brandy er in, en bevredigde toen hare nieuwsgierigheid. Het heimwee, zeide hij, had hem herwaarts gedreven. Te Parijs was het niet langer te houden; hij zou en moest duitsche lucht inademen. En hoe stond het, was zijne wedervraag, in Deutschland geschapen? Wat zou er worden van het duitsche vaderland?

Op het vernemen dier vraag steeg het bloed der profetische geestdrift de Stedemaagd naar de muts. 'Kom', zeide zij en voerde hem naar een hoek van het vertrek, waar een eeuwenheugende leunstoel stond, met haveloos lederen bekleedsel, 'kom, en ligt dezen deksel op, en steek het hoofd in dien verborgen tooverketel; dan zult gij een blik in de toekomst van

Duitschland slaan. Die stoel is de nachtstoel van mijn vader, keizer Karel den Grooten, dien hij nagelaten heeft aan mijne moeder, de Schelvischkoningin der Elbe, gelijk mijne moeder hem naliet aan mij. Doch zweer vooraf, dat hetgeen gij gaat aanschouwen ten eeuwigen dage een geheim tusschen ons blijven zal.'

De dichter zwoer en hield woord. Want niet wat zijne oogen *zagen*, maar alleen wat opsteeg in zijne neusgaten, verklapte hij den tijdgenoot, en sloeg niets over dan de beschrijving der voor beschrijving niet vatbare pestwalmen uit den tooverketel.

'Mijn zoon', sprak de Stedemaagd, 'sluiten wij dien afgrond weder. Gij weet thans wat u te wachten stond, waagdet gij het naar Berlijn te reizen. Blijf bij mij, en laat ons om de nevelen der toekomst den wijn en de oesters van het tegenwoordige niet vergeten!'

Wat de dichter hierop antwoordde is uit zijne levensgeschiedenis, niet uit zijn lied bekend. Hij keerde terug naar Parijs en slingerde van daar, als *Deutschland's* slotzang, den koning van Pruissen een anathema naar het hoofd, welks wedergade men in de oude of nieuwe letteren niet spoedig vinden zal.

En die geheele wereld van gedachten, van beelden, van taalmuziek, dat cynisme en die poëzie, die scherts en die toorn, dat gevoel en die sarkasmen, al die opwellingen van koninklijken dichtertrots, zijn Heine door de ziel gegaan op hetzelfde oogenblik dat hij aan zijne vrouw de brieven schreef wier aanhef luidt: *Ma chère Nonotte*, - wier inhoud over schijnbare nietigheden loopt, - en aan wier slot hij, in het besef eener te korte overjas en van een naderenden aanval van hoofdpijn, zich keer op keer onderteekent: *Ton pauvre mari!*

III

Het volgend oordeel over Heine is van Goethe, in de gesprekken met Eckermann: 'Ontegenzeggelijk bezit Heine vele schitterende gaven; maar hij mist één ding - de liefde. Hij heeft noch zijne lezers, noch zijne mededichters, noch zich zelf lief; en ongemerkt komt men in verzoeking het woord van den Apostel op hem toe te passen: Al ware het dat ik de

talen der menschen en der engelen sprak, en de liefde niet had, ik zou een klinkend metaal of eene luidende schel gelijken. Nog dezer dagen las ik enkele zijner verzen; zij getuigen van een veelzijdig talent. Alleen ontbreekt hem, zooals ik zeide, de liefde, en daarom zal hij nimmer den invloed uitoefenen, die voor hem weggelegd was. Men zal hem vreezen, en hij zal de afgod worden van hen die óók wel negatief zouden willen wezen, maar niet knap genoeg zijn.'

Deze of gene meent welligt dat dit oordeel van Goethe over Heine's liefdeloosheid, juist zelf niet overvloeit van liefde. Doch het getuigt in elk geval van een scherpen blik. Er bestaat eene in Goethe's geest geschreven les van Rückert:

Es ist nicht gut, die Menschen zu verachten,
Viel besser ist's, sie liebend zu betrachten,
Zu kennen ihre arme Staubnatur, -

eene les welke Heine nooit ter harte heeft genomen; en uit zijne eigen nagelaten *Gedichten en Gedachten* kan het bewijs worden bijgebracht, dat hij dit gevoelde en, zonder het te kunnen of te willen verhelpen, het betreurde. 'Koning Lodewijk van Beijeren,' zegt hij daar ergens, 'neemt Luther niet op in zijn Walhalla. Men duide dit den koning niet ten kwade, want hij gevoelt dat, als Luther een Walhalla gebouwd had, daarin voor hem als dichter geen plaats geweest zou zijn.' Als epigram op den koninklijken versifex, die op zijn ouden dag het spinrokken van Lola Montes kussen zou, laat die inval, uit het oogpunt der bitterheid, niets te wenschen over. Doch is het een echten dichter waardig, zoo veel aandacht te schenken aan een nagmaakten? Ziedaar wat Heine zelf niet beweren durft. 'De Este's', laat hij onmiddellijk volgen, 'de Medici's, de Gonzaga's, de Scala's, zijn beroemd als maecenassen. Aan goeden wil om dat voorbeeld te volgen ontbreekt het onze duitsche vorsten niet; maar zij zijn niet beschaafd genoeg om de echte talenten en genieën van de valsche te kunnen onderscheiden, - want de echte melden zich niet aan bij hunne kamerdiensers. Zij beschermen alleen hen, wier beschaving met de hunne gelijken tred houdt; en evenals men de italiaansche vorsten kent, zoodra men slechts de namen hunner bescherme-

lingen hoort noemen, zal men eenmaal ook onze duitsche kennen, als de mannen genoemd worden aan wie zij snuifdoozen, bokalen, jaargelden, en ridderorden geschonken hebben. Men zegt', - en hier komt in den vorm eener zelfregtvaardiging de zelfbeschuldiging aan, - 'men zegt dat groote schrijvers verkeerd handelen, wanneer zij de namen van onbeduidende, al is het alleen door hen te bespotten, aan de nakomelingschap vermaken; doch wij doen dit, ten einde hunne maecenassen ten toon te stellen.'

Heine's schim houde het mij ten goede, zoo ik die redenering eene uitvlugt noem. Geldt het reeds van gewone stervelingen dat zij geëerd worden naar het gehalte van hen met wie zij verkeerden, zoo veel te meer van een geest van dien rang. Heine heeft van een aantal personen, die niet in zijne schaduw konden staan, te vaak notitie genomen; heeft met andere personen, wier verdiensten onmiskenbaar waren, doch wier draai van geest hem tegenstond, te dikwijls en te lang achtereen gesold. En dit gebrek sproot ongetwijfeld hieruit voort, dat hij in het algemeen met zijne medemenschen weinig ophad; te zelden bedacht dat hij vooral niet minder geduld behoorde te hebben met de gebreken van anderen, dan zij met de zijne; en zij het in den grond der zaak evenmin helpen konden dat zij middelmatigheden waren, als hij dat hij een genie was. De rustiger levensbeschouwing van Goethe, die in alles wat de natuur en de menschewereld betrof, het uitvloeisel van onveranderlijke en bewonderenswaardige wetten zag, bragt eene algemeene menscheliefde mede, wier beminlijke zijde duidelijk genoeg in het oog springt.

Vraagt men, door het lezen van wien dezer twee schrijvers het zedelijkheidsgevoel meer gebaat wordt, dan wint Heine het in menig opzigt. Heine is minder fatalist, heeft meer eigen beweging, grijpt de slapers met krachtiger hand in de kraag en schudt hen wakker. Vrij wat oogenblikken zijn er in het leven van vrij wat menschen, dat de onstuimigheid van dezen wildeman, die door dik en dun naar een verheven ideaal streeft, eene uitmuntende school mag heeten, waar gij vadsigheid af- en geestdrift aanleert. Vraagt men daarentegen, of Heine eene geschikte lektuur oplevert voor alle menschen zon-

der onderscheid, met name voor aankomende jongelieden, dan kan het antwoord niet twijfelachtig zijn. Indien onze eeuw bovenal de eeuw der gelijkheid is, eene waarin niets schaarscher voorkomt dan hetgeen de Franschen *la bosse du respect*, de Engelschen *reverence*, wij Hollanders met een bastaardwoord *piëteit* noemen, dan sticht het lezen van Heine meer kwaad, naar gelang Heine's minachting voor zichzelf, zijne gelijken, en zijne minderen, wegslepender door hem op muziek gezet is en van onuitputtelijker humor vonkelt.

Doch nu neme men den eersten den besten der brieven aan Mathilde ter hand, - dien van 19 November 1843 bijvoorbeeld, toen het groote hekeldicht, hetwelk in Januarij daaraanvolgende op het papier gebragt zou worden, reeds kookte in 's dichters brein. Geen enkel van Heine's gebreken, of men vindt er in dat gedicht sporen van; ook van den geest der alles omvattende en daardoor in liefdeloosheid ontaardende zelfverachting, zoo even genoemd. En toch - als men dat briefje leest, dan schaamt men zich bijna hem berispt te hebben.

‘Liefste vriendin’, schrijft hij, ‘ik hoop dat het u welgaat. Wat mij betreft, mijn verfoeijelijk hoofd speelt mij voortdurend parten en dwarsboomt mij in het snel afdoen mijner hamburgsche zaken. Ik ben ziek en verveel mij; want ik denk onophoudelijk aan u, en word schier razend als mijn gedachten den weg naar Chaillot inslaan. Wat voert mijn vrouw op dit oogenblik uit, ijdelruit der ijdelruit? Ik ben zelf een ijdelruit geweest, dat ik u niet medegenomen heb naar Hamburg. Doe toch, wat ik u bidden mag, niets waarover ik bij mijn thuiskomst mij boos zou moeten maken. Blijf stil in uw nestje, houd u bezig, neem les in het duitsch, verveel u eerzaam, spin wol, zoo als de wakkere Lucretia, die gij in het Odéon gezien hebt. Ditmaal heb ik een boodschap voor u. Ik moet twee dameshoeden hebben, een voor mijn zuster en een voor mijn nicht. Ga gij nu naar de modiste, en zoek twee van de meest nieuwmodische hoeden uit, die gij vinden kunt. Zijn er in het magazijn geen hoeden naar uw smaak voorhanden, laat er dan twee maken. Zij behoeven niet bijzonder rijk gearneerd te zijn, ook niet met kant; zelfs al zijn ze niet van fluweel, het doet er niet toe; als het fatsoen maar nieuw-

modisch en elegant is, en ze een goed aanzien hebben. Geen donkere kleuren, maar lichte: wit of rosé, of welke andere kleur gij wilt, uitgezonderd blaauw, waar mijn zuster niet van houdt. Ook groen zou, geloof ik, minder voldoen. Mijn nicht heeft een klein hoofd, en haar hoed moet niet te groot zijn; iets beknopts en sierlijks. Bovendien kunt gij daaromtrent met het geheugen van Aurecia te rade gaan, die zich het kleine vrouwtje wel herinneren zal. Het hoofd mijner zuster is lang en smal, en zij draagt lange krullen, die tot op de schouders afhangen. Dus moet haar hoed meer vooruitspringen dan die van mijn nicht, en hij mag aan de binnenzijde, om haar krullen, niet te gevuld zijn. De modiste moet zich met het inpakken en ook met de verzending belasten. Ik weet niet, of de stoomboot nog iederen zaterdag van Havre vertrekt; zoo niet, dan moet de doos verzonden worden met de diligence. Uw modiste kan dit vernemen aan het bureau der Messageries Royales. Dit zal zich met het bezorgen der doos belasten, die goed digtgemaakt en voorzien moet zijn van onderstaand adres. Ik beveel u het uitvoeren dezer kommissie zeer aan. Zeg aan uw modiste, dat als zij mij ditmaal goed bedient, mijn geheele familie haar de klandisie schenken zal, en ik een groot aantal hoeden van haar zal nemen. In ernst, het is een proef. Adieu, mijn engel! Wel de complimenten aan Mad^e Darte. Mijn vriendelijke groeten aan Aurecia. Uw arme man, Henri Heine. - Ziehier het adres voor de doos met de hoeden: Mevrouw Honoré de Voss, Alter Wandrahm, No. 58, te Hamburg.'

Zouden er vele helden zijn, die in hunne kamerjapon zulk een goed figuur maken? Maar de heldin, zal men zeggen, was er naar: en dit is zoo. Met eene vrouw in den trant van mevrouw De Staël, over wie hij zoo dikwijls spreekt, nu schertsend, dan met groote onderscheiding, zou Heine naar alle gedachten zeer ongelukkig geweest zijn. Zij zou op zijne zenuwen gewerkt, hem kregel gemaakt, hare beschaving zou hem gehinderd hebben. Bij een man als hij paste eene vrouw gelijk de Mathilde der brieven; een kind des volks, zou men zeggen, maar van dat fransche, hetwelk hij zoo liefhad; een kind, in elk geval, dat leiding behoefde, goed gezelschap noo-

dig had, les in het duitsch moest nemen, doch tevens eene Parisienne, bevallig, liefhebbend, gehecht aan opschik, uithuizig als het mogt; eene Parisienne, maar wier onbezorgdheid zelve hem dubbel indchtig maakte aan hare hagchelijke toekomst; wier levenslust hem tot ernst stemde, gelijk hare onbezweken trouw als verpleegster zijn hart van dankbaarheid deed overvloeijen; wier in het geheel niet hebreuwsch profiel hij er eene eer in stelde, met welgevallen te doen ontvangen door den aartsvaderlijken Israëliet, zijn deftigen oom Salomo, te Hamburg. Het is niet zeker dat Mathilde den grooten geest, die in dat zwakke ligchaam huisde, bij zijn leven gewaardeerd heeft; zijn proza of zijne poëzie, waaraan zoo velen zich verkwikt hebben, ook voor haar eene bron van genot geweest is. Maar dat hij, na een kinderloos gebleven huwelijk van zoo vele jaren, niet twee of drie weken van haar gescheiden kon zijn zonder haar bijna dagelijks te schrijven; hij met de jaloezie van een minnaar uit de verte waakte over de geringste harer handelingen; hij haar niet in staat achtte twee hoeden in te pakken, of zonder vreemde hulp het bureau der Messageries uit te vinden, *en haar toch niet missen kon*, - dit getuigt van eene vereeniging van gaven in haar, beminlijker naarmate al hetgeen men genialiteit noemt er vreemder aan is: eene veldbloem, door den alledaagschen wandelaar versmaad, door den gedachteloozen vertreden, door den dichter geplukt en in het knoopsgat gestoken.

Heinrich Heine heeft aan de kinderen der 19de eeuw groote diensten bewezen. Een geslacht, opgevoed in de vreeze der duitsche filosofen, ingedommeld in den waan dat de sleutel der kennis te Berlijn gevonden was, trotsch op het bezit eener denkbeeldige alwetendheid, is door zijn toedoen te goeder ure uit dien droom ontwaakt. Al had hij niets anders gedaan dan met krachtige hand die stelsels aangrijpen en den volke de keerzijde van dat kunstig weefsel toonen, dan nog zou hij geprezen moeten worden als een der weldoeners van zijn tijd; als een die, terwijl hij door de kracht en de scherpte van zijn geest tot de verste schuilhoeken van het menschelijk denken wist door te dringen, door zijne levendige verbeelding en zijne meesterschap over de taal de sfeer dier gedach-

ten heeft helpen ontsluiten voor ontelbaar velen, wier niet-wetenschappelijke vorming hen daaruit voor altijd scheen te weren.

Doch hij heeft meer gedaan dan ons verlost van de nachtmerrien der metafysica. Hij is een dichter geweest van den echten stempel, die zoowel het reinst gevoel en de vrolijkste luimen als de oorspronkelijkste en verhevenste gedachten heeft uitgedrukt in woorden, wier keurigheid alleen door hunne eenvoudigheid geëvenaard wordt. Geen ander dichter onder onze tijdgenooten heeft met zulke schijnbaar geringe hulpmiddelen zulke verbazende resultaten verkregen, den gezigteinder zijner lezers in zulk eene mate verruimd, hun vernuft zoo opgewekt, hunne verbeelding zoo menigmaal vleugelen doen aanschieten, of hun hart zoo weldadig getroffen. Velen zijner medemenschen heeft hij verguisd of miskend; maar om de slapen van sommigen zijn door hem kransen gevlochten, wier wederglans zijn eigen schedel siert, en sieren zal. Zoo om het hoofd van den hamburger menschevriend, stichter van een hospitaal voor arme joden; zoo om dat derzelfde Mathilde, wier naam ik aan dit opstel gaf.

An die Engel luidt de titel der strofen, welke hier ten slotte niet ontbreken mogen:

Das ist der böse Thanatos,
Er kommt auf einem fahlen Ross;
Ich hör' den Hufschlag, hör' den Trab,
Der dunkle Reiter holt mich ab -
Er reisst mich fort, *Mathilden soll ich lassen*,
O, den Gedanken kann mein Herz nicht fassen!

Sie war mir Weib and Kind zugleich,
Und geh' ich in das Schattenreich,
Wird Wittwe sie und Waise sein!
Ich lass' in dieser Welt allein
Dass Weib, das Kind, das, trauend meinem Muthe,
Sorglos und treu an meinem Herzen ruhte.

Ihr Engel in den Himmelshöhn,
Vernehmt mein Sluchzen und mein Flehn;
Beschützt, wenn ich im öden Grab,

Das Weib das ich geliebet hab',
 Seid Schild und Vögte eurem Ebenbilde,
 Beschützt, beschirmt mein armes Kind, Mathilde.

Bei allen Thränen, die ihr je
 Geweint um unser Menschenweh,
 Beim Wort, dass nur der Priester kennt
 Und niemals ohne Schauder nennt,
 Bei eurer eignen Schönheit, Huld und Milde,
 Beschwör' ich euch, ihr Engel, schützt Mathilde!

Ik geloof niet dat na het *Stabat Mater* in dit genre iets schooners geschreven is dan deze verzen.

1870.

Mijne voorstelling van Heine's echtgenoot verschilt niet noemenswaardig van die welke aangetroffen wordt in de *Souvenirs de Madame C. Jaubert*, 1882. - Ongunstig oordeel bij Camille Selden, *Les derniers jours de Henri Heine*, 1883. - Daarna zijn verschenen Heinrich Heine's *Memoiren*, uitgegeven door Eduard Engel.

1884.

Mr. Groen van Prinsterer.

Sedert half Augustus 1869 geeft de heer Groen van Prinsterer onder den titel: *Nederlandsche Gedachten* een vliegend blaadje uit, waarin hij over onderwerpen van den dag, gelijk vroeger in *Aan de Kiezers*, later in *Parlementaire Studiën en Schetsen*, zijne meening zegt.

Voor een gedeelte kunnen die boekjes, hoewel de staatkundige polemieken daarin de meeste plaats beslaat, als bladen uit een dagboek aangemerkt worden; en zelfs schijnt het alsof, naar mate des schrijvers jaren klimmen, zijne gulheid in het ten beste geven van persoonlijke herinneringen overvloediger, althans zijne soberheid te dien aanzien minder wordt. Gelijk de *Parlementaire Studiën en Schetsen* iets intiëmer waren dan *Aan de Kiezers*, zijn de *Nederlandsche Gedachten*, uit het oogpunt der bewuste of onbewuste zelfbeschrijving, weder iets minder terughoudend dan de *Parlementaire Studiën en Schetsen*.

Noodigt die toenemende mededeelzaamheid de kritiek tot schilderen en karakteriseren, - tusschen vorm en wezen moet onderscheiden worden. Al sedert jaren zendt de heer Groen geen bladzijde in het licht, waarin hij niet over zichzelf spreekt in den eersten persoon van het enkel- of het meervoud; geen, waarin zijn ik niet overal op den voorgrond treedt. Al zijne geschriften zouden in zekeren zin voor gedenkschriften kunnen doorgaan. Doch dit werd daareven niet bedoeld. Die persoonlijke vorm, voortbrengsel van het buitengewone in den mensch en den staatsman, voortbrengsel ook van de hem als aange-

boren parlementaire rigting van den geest, is slechts een voertuig van de zich naar voren dringende en naar de regte uitdrukking zoekende gedachte.

Gelijk sommige schrijvers zich voor het ontwikkelen hunner denkbeelden bij voorkeur van den briefvorm bedienen en het helderst zijn in hunne voorstelling wanneer de korrespondent hunner vinding zijne denkbeeldige tegenwoordigheid hun het levendigst doet gevoelen, zoo schrijft de heer Groen nooit beter dan wanneer hij schrijft gelijk hij in eene uitgelezen Volksvertegenwoordiging spreken zou: voor den vorm het woord rigtend tot den president, allerlei sprekers beantwoordend, nu zijne eigen stelling verdedigend, dan en menigvuldiger die van anderen aantastend, doch steeds uitgaand van het denkbeeld dat elk hem kent, ieder lid der vergadering weet wat hij aan hem heeft, zijn stelsel een glazen huis, en hij van dat huis tegelijk de gevestigde bewoner en de bij het kadaster ingeschreven eigenaar is.

Wie zulk eene positie veroverd heeft, - want zij wordt genomen, niet gegeven, - spreekt van zichzelf in den eersten, gelijk een ander dit doen zou in den derden persoon. Zijn 'ik' en zijn 'wij' zijn niet de openbaringen van een bijzonder leven, nog minder de uitingen eener zich opdringende ijdelheid, maar de organen eener rigting, eener magt in den Staat, eener grooter of kleiner breuk des volks.

Met voordacht zeide ik dat het parlement, in welks boezem deze schrijver voortdurend het woord voert, niet van eene alledaagsche soort mag zijn. In Australië, waar leden der volksvertegenwoordiging elkander somtijds de kracht der vuist of van den hiel doen gevoelen; in Noord- of Zuid-Amerika, waar zij nu en dan een revolver voor den dag halen; zou Mr. Groen niet op zijne plaats zijn. 'Welke lezers ik eigenlijk begeer?' vraagt hij in No. 10. 'Allereerst, dit ligt voor de hand, dezelfde tot wie ik steeds, vooral ook als lid der Tweede Kamer, het woord gerigt heb. Mij dunkt dat ik, altijd en vooral ook in het boekvertrek, mits aan mijne beginselen getrouw, in de meest afdoende beteekenis, volksvertegenwoordiger ben.' Daarop volgt wel: 'Vooral ook bij den gezeten burgerstand zou ik gaarne gehoor vinden,' maar er gaat

vooraf: ‘Ook deze *Nederlandsche Gedachten* zijn, ik erken het, evenmin als die van 1829, voor de volksklasse geschikt.’

Werkelijk is de heer Groen een intellectueel aristokraat. Vandaar de achting die hij geniet in onze parlementaire wereld, en die niemand in den tegenwoordigen tijd genieten kan, tenzij hij uitmunt door geestbeschaving, veelzijdige kundigheden, de gave des woords, en eene vaardige pen. Zoo lang hij leeft en werkt en telkens weder op de bres verschijnt, geeft men zich daar niet zoozeer rekenschap van. Doch heeft hij eenmaal het hoofd te rusten gelegd, dan zal het blijken dat om eene taak te vervullen gelijk de zijne, om slechts in de verte voor zijn plaatsvervanger te kunnen gelden, het niet genoeg is een levendig godsdienstig geloof te bezitten, of het volk achter de kiezers een warm hart toe te dragen, of voor de kroon van den evangeliebelijder die van den staatsman te verwerpen. Alleen hij kan zulke dingen zeggen, en de daad bij het woord voegen, die onafhankelijk van zijne rigting toegerust is met de zeldzaamste talenten, opgewassen tegen elken tegenstander, geoefend in de kunsten en krachten der wereld zelf, in welke te verzaken hij zijne hoogste eer stelt.

Neem ook in aanmerking dat de maatschappelijke stelling van den heer Groen met het welgeborene zijner denkwijze en geschriften in overeenstemming is. Noch uit de volksklasse voortgekomen, voor welke zijne taal geen zin heeft, al heeft het volk hem lief om zijne voorspraak; noch gesproken uit den gezeten burgerstand, waarbij hij gaarne gehoor zou vinden, maar die in den regel bij voorkeur naar hare eigen tot aanzien gekomen zonen luistert; eenerzijds geheel een man van het studeervertrek, gevormd in de school der oude letteren, opgegroeid in de bewondering van grieksche wijsgeeren en latijnsche historieschrijvers, doch tegelijk, door eene naar de hoogste ambten staande eerezucht, een man van de wereld; niet beschroomd zich te mengen in de vulgariteiten welke van het staatkundig verkiezingswerk onafscheidelijk zijn, en waarvan een aanvoerder, een partijhoofd, minder dan iemand anders zich ontslagen mag rekenen; maar, hoewel op zijne beurt riposterend en persiflerend, toch nooit uit het oog verliezend dat hij Staatsraad is in buitengewone dienst en meer-

malen het oor des konings gehad heeft; op groote schaal een weldoener der armen, een helper van onvermogene vrienden of van verloren zonen onder zijne vijanden; een maecenas der moderne orthodoxie, even bereid tegelijk met zijn arbeid een deel van zijn kapitaal in een eigen dagblad te steken als de onkosten van geheele vereenigingen, welke aan de verspreiding zijner denkbeelden bevorderlijk kunnen zijn, voor zijne rekening te nemen, - behoort de heer Groen met al hetgeen hij eigenaardigs heeft tot een anderen en hooger stand in de maatschappij dan dien, waaruit in Holland de meeste volksrepresentanten gekozen worden. Hij is een lid der Tweede Kamer wiens plaats in de Eerste zou zijn, zoo de Eerste de Tweede was. Hoewel voor geen enkele afdeeling der nederlandsche zamenleving volstrekt een vreemde, maar aan al de voornaamste op eenigerlei wijze vermaagschapt; aan de staatkundige wereld door zijne bemoeijingen bij de stembus, aan de kerkelijke door zijn geloofsijver, aan de geleerde door zijne boeken, aan handel en nijverheid door zijn fortuin, aan de dagbladwereld door zijn zin voor publiciteit, aan de schoolwereld door zijne belangstelling in volksopvoeding en lager onderwijs, aan de kunstenaarswereld door zijn schrijftalent en zijne modelpolemie, - en ook eenigzins aan de wereld der vrijdenkers door zijne vrijmoedigheid, - geeft hij nogtans op geen dier terreinen zich geheel prijs, maar blijft, ook als hij afdaalt in de vlakke en zich onder de strijders mengt, altijd eenigzins uit de hoogte op hen nederzien.

Doch nu loont het de moeite na te gaan hoe dezelfde man, die zijne voornaamheid nooit verloochent en wiens eigen superioriteit medebrengt dat hij in het prijzen van anderen matig en keurig zij, desniettemin, als het de verdediging of verspreiding zijner lievelingsdenkbeelden geldt, tegelijk onder zijne tegenstanders niemands bondgenootschap versmaadt en bij zijne vrienden elk stofje talent door het vergrootglas der welwillendheid ziet.

Die vrienden zijn niet altijd standvastig; en sommigen onder hen, na jaren lang met den heer Groen te zijn medegegaan, eindigen met zich van hem af te scheiden, hetzij omdat zij in den grond der zaak altijd iets anders gewild hebben dan

hij, of omdat zij omtrent de toepassing zijner beginselen, die ook de hunne zijn, met hem van meening verschillen.

Doch reeds vóór die ouderen hem ontzonken, was hij door de aanwinst van jongeren schadeloos gesteld. Er zijn in Holland groote kringen, waar men zich vrij wat op ontwikkeling en belezenheid laat voorstaan, en waar desniettemin de litteratuur, bij welke de heer Groen kracht zoekt en medewerking vindt, óf geheel onbekend is, óf alleen als bron van vermaak beschouwd, óf hoogstens ter wille der curiositeit bijgehouden wordt. Wie neemt daar in vollen ernst notitie van tijdschriften of weekbladen als de *Heraut*, de *Wekstem*, de *Hoop des Vaderlands*, de *Christelijke Stemmen*, de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*? Wie gelooft er, dat de afgescheiden predikant De Liefde een merkwaardig man is geweest, of de afgescheiden predikant Donner talent heeft? Wie dat een ongenoemde, op aansporing van Ds. Heldring, belangwekkende politieke overzigten schrijft? Wie, dat menige bladzijde van Dr. Bronsveld de moeite der kennisneming meer dan loont, of de epitheta ‘doorwrocht’ en ‘meesterlijk’ beurtelings van toepassing zijn op de proeven van Dr. Kuyper?

De heer Groen daarentegen, die zelfs met ingenomenheid gewag maakt van hetgeen hem aantrekt in de beschouwingen van Mr. Buys of de brochures van Dr. A. Pierson, zijne tegenvoeters; die de heeren Van Wassenaer Catwijck en Van Lijnden van Sandenburg (vrienden aan wier buitengewone bekwaamheid door een groot gedeelte van het publiek, met Mr. Buys aan het hoofd, getwijfeld wordt) in het openbaar zijn hartelijken dank betuigt voor hunne zaakrijke en veelzins merkwaardige adviezen of hunne uitstekende toelichting van een amendement, - de heer Groen neemt ook van al die bladen en al die tijdschriften behoorlijk kennis, spreekt door zijn lof redakteuren en medewerkers moed in, en acht zich door hunne welbespraakte instemming met zijne denkbeelden ten slotte meer gebaat, dan door de aanzienlijker, maar zwijgende en naar het doen door laten overhellende sympathie van mannen als de heeren Beets en La Saussaye.

Wil dit zeggen, dat er in het geheel geen kaf onder het koren loopt? Wij durven veeleer beweren dat de heer Groen in

den regel te gul is met het uitdeelen van prijzen, en eene aanmoediging gelijk de zijne evenzeer strekken moet om ijdelheid te kweeken en de lieden over het paard te tillen, als hen in den zadel te bevestigen. Doch voor hen die van dergelijke kwestien werk maken, is en blijft uit die politico-theologische litteratuur veel te leeren, en zij getuigt in hare soort van minstens even veel gaven (hoewel die eed maar een bastaardvloek is) als in meer wereldsche of wetenschappelijke tijdschriften, de *Gids*, de *Tijdspiegel*, de *Letteroefeningen*, de *Nederlandsche Spectator*; aangetroffen wordt. Ook op het gebied van den humor is zij niet altijd ten achter. Soms is hare satire, gelijk met die van den heer Groen-zelf onveranderlijk het geval is, van eene fijnere soort.

En zoo ziet men dat onze christen-staatsman zijne aristokratisch-intellektuële neigingen ook dan nog getrouw blijft, als hij door de keus zijner bondgenooten daaraan ontrouw schijnt te worden. Breed zijn de plooiën van den liefdemantel waarmede hij de gebreken en tekortkomingen dergenen bedekt die, met minder genie dan het zijne, voor dezelfde beginselen ijveren, doch er staat tegenover dat hetgeen hij in hen prijst werkelijk lof verdient. 'Is 't onkruid,' schijnt hij met Huygens te willen zeggen, 't is van 't best'; en ieder weet dat op die wijze de korenbloemen in de wereld komen.

Ik heb de polemieek van den heer Groen eene model-polemieek genoemd, en zij is dit inderdaad; zoo althans de maat van iemands bedrevenheid in die kunst, gelijk niet meer dan billijk schijnt, bepaald moet worden naar den duur en de felheid der aanvallen aan welke hij blootstaat. Gelijk in de *Nederlandsche Gedachten* van 2 October 1869 herinnerd wordt, omstandiger herinnerd dan ooit te voren, is de heer Groenvijf jaren achtereen, van 1850 tot 1855, dagbladschrijver geweest, redakteur van den *Nederlander*, en heeft hij in die betrekking ruimschoots gelegenheid gehad zich in het polemiseren te oefenen.

Ware hetgeen hij daaromtrent thans verhaalt regtstreeks tegen voormalige bestrijders gerigt, het zou den schijn kunnen hebben eener achteraan komende opwelling van wrevel; de ontploffing van een dier tien of vijftien jaren lang in staat

van lading gebleven pistolen, van welke Sainte-Beuve spreekt in zijne *Regrets*. Doch dit is het geval niet. Niet de gedachte aan hartstogtelijke tegen-, maar aan onverschillige medestanders en vrienden, lokt de door ons bedoelde persoonlijke herinnering uit; en op den voorgrond staat de bekentenis, - er is spraak van een eigen anti-revolutionair orgaan, uit te geven onder begunstiging der afschaffing van het dagbladzegel, Zulk een orgaan is sedert *De Standaard* geworden, onder redactie van Dr. Kuyper. - dat in vergelijking *dier* laauwheid de financiële bezwaren, aan de gewenschte publikatie verbonden, naauwlijks in aanmerking komen.

‘Maak eens,’ heet het, ‘maak eens, zoo ge kunt, aan een zoo ontmoedigenden toestand een einde, enkel met geld! Het grootste bezwaar ken ik bij ervaring. De uitgaaf van *de Nederlander* (1850-1855) was geen speculatie. Ook is het staken niet een bezuinigingsmaatregel geweest. De reden lag niet in de onophoudelijke vinnigheid, waarmeê, jaren lang, mijne raadgeving als weifelend, partijzuchtig, huichelachtig, machiavellistisch, verachtelijk, aan de ligtgeloovige courantenlezers ten toon gesteld werd. *In dergelijke verguizing ligt veeleer een bemoedigend teeken, dat men op den goeden weg is.* De reden lag ook niet enkel in een ten jare 1854 vooral duidelijk gebleken weerzin van de ethisch-irenische rigting tegen mijn ethisch-polemisch aandeel in den kerkregterlijken strijd. Neen. Aan mijne lezers heb ik vaarwel gezegd, tengevolge eener onverschilligheid van de meesten mijner eigen geestverwanten, zoo verregaande, dat zelfs te midden van den wassenden overmoed der wederpartijders, menigwerf maanden achtereen, over hetgeen mij schier onophoudelijk bezig hield, bijkans geen enkel woord, hetzij van warme zamenstemming, hetzij van cordate teregtwijzing, tot mij gerigt werd. In dergelijk een luchtledige atmosfeer is het niet vreemd, zoo de pen uit de hand valt en men het spraakvermogen verliest.’

Wat hier van de indolentie der geestverwanten gezegd wordt laat ik rusten, en dat de wederpartijders zich aan overmoed hebben schuldig gemaakt neem ik niet voor mijne

rekening. Ook staan mij thans geen oude hollandsche couranten ten dienst, waarin wij zouden kunnen naslaan of het letterlijk waar is, dat de adviezen van den heer Groenindertijd door vinnige bestrijders gekwalificeerd zijn op de wijze welke hij aangeeft.

Overdreven echter is zijne beschrijving zeker niet. Veeleer herkent men in hare trekken de hand van den geofenden polemicus ook hieraan, dat de smadelijke bijnamen, hem naar het hoofd geworpen, slechts in algemeene bewoordingen teruggegeven zijn. Men beproeve van dergelijke bejegening zich eene juiste voorstelling te vormen!

Ware de redakteur van den *Nederlander* een gewoon dagbladschrijver geweest, iemand om niets van te zeggen, een goed echtgenoot en een goed burger, niet onbedreven in de kennis der gebeurtenissen van den dag, niet onbekwaam in het voeren der pen, niet schraapzuchtig of inhalig, maar van zijne spaarpenningen gaarne iets afzonderend om anderen voort te helpen, - reeds dan zou het pijn hebben gedaan, te worden uitgemaakt voor een gevaarlijk sujet, een schadelijk bestanddeel der maatschappij, een bedrieger der boeren, een bederver der jeugd.

Doch Mr. Groen van Prinsterer te heeten; een der beschaafde mannen van zijn land en zijn tijd te zijn; een denkbeeld te verdedigen voor hetwelk men reeds sedert het vierde eener eeuw goed en rust heeft veilgehad; voor die verdediging in het strijdperk te treden, toegerust met al de kundigheden en de kunst vaardigheid welke daarvoor noodig zijn; zich overtuigd te houden dat men eene zuivere en heilige zaak voorheeft, een pleit met hetwelk men elk oogenblik voor den regterstoel van een alwetend God zou durven verschijnen; en in zulke omstandigheden, - door tegenstanders die even vruchteloos beproeven zouden, ten aanzien van karakter en bekwaamheden bij anderen een gevoel van gelijkheid, laat staan van meerderheid omtrent hen te wekken, als zij voor zich zelf daarvan het besef kunnen gehad hebben, - door zulke tegenstanders te worden nagewezen als een protestantschen jezuiet: ziedaar eene beproeving van welke niemand beweren zal dat zij tot de alledaagsche behoort.

Werkelijk schijnen in dien éénen trek - een protestantsche

jezuïet - al de voornaamste bezwaren der bestrijders omtrent den persoon en de rigting van den heer Groen te kunnen zamengevat worden. De kwalificatie getuigt van eene diepgewortelde antipathie, en wordt of werd dan ook gebezigd opdat zij daarvan getuigen zou.

Als wetenschappelijke formule opgevat is zij niet vinnig, niet beleedigend. Niet-alleen zijn er, om alleen van de dooden te spreken, een groot aantal door vroomheid, wijsheid, geleerdheid, welsprekendheid en heldemoed uitblinkende jezuïeten geweest; maar, in zoo ver de heer Groen eene alles overtreffende waarde hecht aan een kerkelijk dogma; hij door aansluiting aan zendelingswerk binnen- en buitenslands, zoowel als door zijne eigen geschriften, voor de verbreiding van dat dogma ijvert; hij de zegepraal zijner denkbeelden bij voorkeur verwacht van opvoeding en onderwijs, en zijne aandacht uit dien hoofde vooral niet minder op de volksschool dan op de kerk gevestigd is; hij zijn doel niet tracht te bereiken langs den weg der revolutie of der luidruchtigheid, maar langs den stillen, wettigen, konstitutionelen en parlementairen weg eener geduldig voorbereide schoolwetherziening, - in zoo ver doet hij werkelijk, binnen de grenzen van het protestantisme, aan een zeer levend lid der Societeit van Jezus denken. In denzelfden wetenschappelijken zin, en onder protest tegen elke hatelijke uitlegging, schrijft hij in No. 6 der *Nederlandsche Gedachten* aan de rigting van den nieuweren tijd in sommige opzigten een satanisch karakter toe. Satanisch of Jezuitisch, - uit het oogpunt der zachtzinnigheid gezien, zijn de twee formules aan elkander gewaagd; uit het oogpunt der psychologische waarneming en der historische toelichting, heeft de eene even veel regt van bestaan als de andere.

Doch zoo meenden de bestrijders van den *Nederlander* het niet! Volgens hen was de heer Groen, en is hij ook op dit oogenblik, een jezuïet in den gewonen en door de volkswoede der vorige eeuw gestempelden zin; iemand die langs sluipwegen zijn doel tracht te naderen, in het aanwenden der middelen ruim van geweten, achter den schijn der godsdienstigheid een zeer wereldsch oogmerk verbergend, sofistich in het denken en onopregt van stijl.

Daar ik integendeel van oordeel ben dat de heer Groen, al is hij vaak op zijne beurt in het geheel niet malsch, ver boven al dergelijke verdenkingen staat en zijn openbaar leven in mijne oogen een der fraaiste beelden uit de vaderlandsche geschiedenis van den jongsten tijd vertoont, houd ik het er voor dat, zoo de flauwhartigheid zijner vrienden hem somtijds een weinig bedroeft, - eene smart, met welke ik niet sympathiseer, want wie dwingt u met zulke vrienden het aan te leggen? - daarentegen de felheid zijner vijanden hem menigmaal diep moet hebben gegriefd.

Men kan dit zijne polemieek niet aanzien, het is zoo; doch daarin juist ligt het geheim harer voortreffelijkheid. Zij is eene modelpolemieek, ook omdat zij een model van zelfbeheersching is. 'In dergelijke verguizing,' lazen wij, 'ligt een bemoedigend teeken dat men op den goeden weg is.' Voor het bloote oog vertoont zulk eene paradoxe slechts eene effen oppervlakte; zij schijnt de kalmte zelve, hoogstens met eene zachte ironische plooi om den mond. Bij aandachtiger beschouwing gevoelt men dat onder dien platgetreden bodem iets kookt, hetwelk aan een vulkaan doet denken.

Ik ken den heer Groen te nauwernood van aangezicht en oordeel alleen naar zijne geschriften; doch zoo iemand meent dat deze schrijver die, als hij gescholden wordt, nooit terugscheldt; als hem eene grofheid wordt toegevoegd, steeds antwoordt met iets fijns; die, gedurende al de veertig jaren van zijn strijd voor hetzelfde denkbeeld, in geen der boeken of brochures welke daarop betrekking hebben, ooit gezondigd heeft tegen den goeden toon, - daarom nu ook van een flegmatisch temperament is, dan durf ik beweren dat wie zoo denkt zich te eenemaal vergist.

De heer Groen is van nature een hartstogtelijk man, een man des toorns, doch bij wien die aanleg onderdrukt wordt door een ijzeren wil, om daarna in den getemperden vorm van kritiek en satire weder aan het licht te komen en kunst te worden. Het laborieuse, het gezochte, het nevelachtige in zijn stijl, staat werkelijk met zijn karakter in verband; maar op geheel andere wijze dan zijne vijanden meenen. Die gebreken zijn de getuigen van een gestreden, maar somtijds onvolstre-

den inwendigen kamp; de overblijfselen eener worsteling in de binnenkamer, welke niet altijd met eene volkomen overwinning eindigen kan; de nawerkende zenuwtrekkingen van den beteugelden hartstogt; de laatste wolk op het voorhoofd der nog niet geheel en al heroverde sereniteit.

1870.

Prévost-Paradol.**(1829-1870). Ter Gedachtenis.****I**

De londensche *Times* had gelijk, toen zij het tragisch uiteinde van den jongen franschen gezant te Washington eene gebeurtenis noemde welke schokte en deed ontstellen, zelfs op het oogenblik dat de bloem der manlijke bevolking van twee groote europesche landen bij duizenden stond weggemaaid te worden door het oorlogszwaard. Die ééne zelfmoord, daags na de aankomst op de plaats der hoogste eer, in het geliefd Noord-Amerika, te midden van het volk welks sympathie den nieuwen vertegenwoordiger met open armen verbeidde, is een somberder voorval geweest dan de dood van velen op het slagveld. In Mei 1870 werd Prévost-Paradol, ofschoon geen lid van het corps-diplomatique, bij keuze tot gezant te Washington benoemd.

De fransche bladen hadden aangekondigd dat de heer Prévost-Paradol den 1sten Julij 1870 aan boord der stoomboot *Lafayette* Havre verlaten had en, vergezeld van twee kinderen, eene dochter en een zoon, naar de plaats zijner bestemming

vertrokken was. Weinig meer dan veertien dagen later deelden zij mede, in een telegram van 16 Julij uit Washington, dat dien dag zijne officiële ontvangst door den President der Vereenigde-Statē had plaats gehad. Een telegram van 20 Julij bragt het berigt dat hij, in den ochtend van den vorigen dag, met een pistool zich in het hart geschoten had. Nog een telegram van den 20sten, dat de President Grant, als hulde aan zijne nagedachtenis, eene militaire eerewacht voor zijne woning had doen plaatsen.

De sluiker, welke over dit alles hangt, zal voor het groote publiek welligt nimmer weggenomen worden; en men moet daarin berusten. Voor het uitwendige telde Prévost-Paradol onder de geluiskinderen der eeuw. Van jongs af voortgeholpen door invloedrijke betrekkingen, toegerust met een zeldzamen aanleg, dankte hij aan zijne eigen vlijt en aan eene uitmuntende opleiding eene maatschappelijke stelling, van welke men gemeend zou hebben dat zij in alle voorname opzigten zijne wenschen moest bevredigen. Naauwlijks vijfentwintig jaren oud, werd hij in 1856, na het waarnemen van een professoraat in de fransche litteratuur te Aix, medearbeider eerst van het *Journal des Débats*, daarna van *la Presse*, toen van *le Courrier du Dimanche*; zag zich onmiddellijk als een der eerste fransche dagbladschrijvers erkend, en met drie of vier zijner schoolkameraden en akademievrienden, - Weiss, Taine, About, Sarcey, - onder de meestbelovenden van een nieuw geslacht gerekend; genoot de onderscheiding, door de ministers van Napoleon III als den bekwaamsten en geduchtsten bestrijder van het keizerlijk regeringstelsel te worden aangemerkt; werd door Sainte-Beuve met eene afzonderlijke studie in het eerste deel der *Nouveaux Lundis* vereerd; vond voor zijn verplicht aftreden als medearbeider der *Débats* (eene eerste liefde, waartoe hij na de opheffing van den *Courrier du Dimanche* teruggekeerd was) eene schitterende vergoeding in zijne benoeming tot lid der Fransche Akademie; schreef met zijne meesterlijke pen, - de beste pen der orleanistische partij, noemde men hem, hoewel hij te jong was om het bestuur van Lodewijk Filips anders dan bij overlevering te kunnen beoordeelen, - het werk *la France Nouvelle*, dat vóór 1869 reeds negen uit-

gaven beleefd had; en werd eindelijk door het ministerie Ollivier, hetwelk de vrijheid met het keizerrijk verzoenen en de beste krachten aller partijen tot zich trekken wilde, tot gezant van Frankrijk te Washington benoemd.

Wilverdiende hulde aan een talent *hors ligne*, zoo men wil, doch even ongewoon als welverdiend; want Prévost-Paradol had geen opleiding als diplomaat ontvangen, bezat geen ambtenaarstitel, en kon voor de amerikaansche ambassade alleen in aanmerking komen in zoo ver hij, gedurende den burgeroorlog de zaak van het Noorden bepleit hebbende, zonder twijfel te Washington als eene *persona grata* zou worden aangemerkt. Voeg daarbij dat zijne grootste kracht als schrijver steeds bestaan heeft in zijne gematigdheid, elke hevige gemoedsbeweging hem van nature vreemd scheen, zekere overhelling tot droefgeestig sceptische onderwerping aan de besluiten eener ondoorgrondelijke Voorzienigheid een vasten trek zijner denkwijze uitmaakte, - en men zal het dubbel raadselachtig noemen dat aan zulk een kort en roemrijk leven door den bezitter-zelf moedwillig een einde gemaakt is.

Doch welligt is juist nu het bewijs geleverd dat de weemoed in Paradol's ziel dieper wortelen geschoten en noodlottiger vruchten gedragen had, dan men naar het uitwendige gemeend zou hebben. Nevens mij ligt eene zijner boekbeoordeelingen, geschreven naar aanleiding van het werk van mevrouw De Gasparin, *les Tristesses Humaines*. Verdient de keus van het boek de aandacht om de schrijfster, - mevrouw De Gasparin is eene zeer godsdienstige vrouw uit de groote fransche wereld, niet katholiek, maar met veel onafhankelijkheid van denkwijze regtzinnig protestant, - dubbel treft thans de keus van het onderwerp.

Paradol had sympathie voor de protestantsche vroomheid, meer misschien dan voor de roomsche. Zelfs de dikwijls zonderlinge vormen welke de moderne protestantsche orthodoxie in Engeland en Amerika aanneemt, schrikten hem niet af. In een artikel van zijne hand in het *Journal des Débats* van 9 Maart 1862 vind ik zijn oordeel, - en een zeer gunstig oordeel, - over de te Parijs gehouden godsdienstoefeningen van een engelsch *revivalist*, den heer Redcliffe, wiens ernstig evan-

geliseren hij met blijkbare voorkeur overstelt tegen den wereldschen toon van sommige fransche priesters en predikers dier dagen, welke Napoleon III beurtelings bij Cyrus en bij Judas den Makkabeër, bij Herodes en bij Pilatus vergeleken, of in paaschpreken de opstanding van Christus uit de dooden als een zinnebeeld voorstelden van de wederoprigting der imperialistische dynastie. Buitengemeen fraai is de schets der werking van den idealen christelijken kansel, welke Paradol aan die opmerking vooraf laat gaan:

‘Bestaat er een verhevener vorm van het gesproken woord, dan de prediking? De oudheid kende dien vorm niet, en zijne geboorte valt zamen met die van het zuiver christelijk denkbeeld: dat wij geroepen zijn onze medemenschen te stichten en bevorderlijk te zijn aan hun eeuwig heil. Wie heeft vóór de dagen des christendoms er aan gedacht, in het hart der grootste steden, in elk dorp, elk vlek, dat openbaar en kosteloos onderrigt in de leer der deugd in te voeren, die onafgebroken verkondiging van heilige geloofswaarheden, dat telkens wederkeerend beroep op de betrachting van het goede, hetwelk als een weldadig en nimmer te kort schietend manna nederstroomt van den bescheidensten christelijken kansel? Hoe vele mannen, hoe vele Franschen, tot gestadigen arbeid veroordeeld en steeds vervuld met de gedachte aan eigen en altijd dringende behoeften, hebben nooit elders dan in de kerk hooren spreken over deugd, pligt, zelfverloochening, over eene betere wereld, een uitzigt aan gene zijde van het graf? En op welke plek van den aardbodem wordt zij niet nu en dan vernomen, die bemoedigende en troostende stem van den christelijken kansel? Zij dringt door tot den goudgraver in het hart van Australie; in de veldtent geeft zij kracht aan den gewapenden burger, die voor de amerikaansche vrijheid ten strijde is getogen; hen die eene vreemde overheersching beroofd heeft van het aardsch vaderland, troost zij met de gedachte aan het hemelsche; overal waar Europa's vlag waait, paart zij haar zacht geluid aan dat der golven, en verkondigt den zwerveling op den oceaan Gods eindelooze magt en goedheid. Haar onderwerp is steeds hetzelfde, en het verhevenst denkbare. Steeds is er spraak van God, van den mensch, van de

wereld, van goed en kwaad, van de verdorvenheid onzer natuur, van den adel onzer bestemming, van de goddelijke barmhartigheid, alleen in staat de klove te dempen. Dat alomtegenwoordig en onsterfelijk onderwerp is zoo groot, dat het beperktst verstand en de kwalijkst besneden lippen er door bezielde worden. Geen prediker zoo middelmatig, wien de overlevering, de herinneringen uit eigen leven, de onwillekeurige navolging van beroemde voorgangers, niet nu en dan uit het hart een woord naar den mond doen wellen, treffender, dieper, weldadiger, beter berekend voor het menschelijk gemoed, dan de minst betwistbare axioma's der fierste wijsbegeerte. Hoe veel te meer, als het genie optreedt en aan dat eeuwigheugend thema een nieuw akkoord, eene oorspronkelijke en aangrijpende variatie ontlokt? Dan is het, of de hemel geopend wordt. De geschiedenis heeft de herinnering van christelijke kanseltriomfen bewaard, wier wedergade men in de jaarboeken der welsprekendheid vruchteloos zoeken zal.'

Om tot de aankondiging der *Tristesses Humaines* terug te keeren: Paradol maakt de opmerking dat het boek van mevrouw De Gasparin meer over de smart dan over de droefheid handelt, en treedt dan in eene fijne analyse van hetgeen men, volgens hem, onder laatstgenoemde te verstaan heeft. 'De droefheid,' zegt hij, 'is in de meeste gevallen niet zoo zeer de smart zelve, als wel hare avondschemering, de herinnering van diep en zwaar lijden, hetwelk sedert korter of langer tot het verleden behoort. Evenals schijnbaar toevallige omstandigheden, - jeugd, gezondheid, temperament, omgeving, ja de aanblik zelf der natuur, - ons vaak tot vrolijkheid stemmen, zonder dat wij weten waarom, zoo is er ook menigmaal in onze droefheid iets onverklaarbaars, iets waarvan wij ons geen rekenschap kunnen geven, maar voor hetwelk niettemin eene reden bestaat. Wel zijn er dichters die zich in eene door niets geregtvaardigde droefheid vermeijen, en de zwaarmoedigheid bezingen als eene noodlottige gave des hemels; doch dit is zelfbedrog. Gelijk elke vreugde hare aanleiding, heeft ook elke droefheid hare oorzaak. Eene zeer voornamelijk oorzaak is de leeftijd. Jeugd en gezondheid zijn bolwerken op welke de droefheid afstuit, en zoo lang die twee

ons beschermen zijn de overwinningen, welke zij op ons behaalt, weinig beslissend en steeds kort van duur. Doch de tijd ondermijnt dag aan dag die beschermende wallen; telkens breken de teleurstellingen van het leven een steen los; er ontstaat eene bres die al wijder wordt; de droefheid gaat onze ziel ongemoeid in en uit, tot zij ten laatste zich in het hart der plaats komt nestelen en deze niet weder verlaat.'

Hetgeen op die beeldspraak volgt is zoo in overeenstemming met de gewaarwording welke de gedachte aan den zelfmoordenaar bij allen wekt, dat ik mij veroorloof de plaats uit te schrijven:

'Wie onzer heeft haar niet gekend, de bewonderenswaardige springveer van jeugd en onervarenheid, die, hoe men haar drukke, zich in een oogwenk weder verheft? Als op de speelplaats onzer kinderjaren, waar de bal die met meer kracht tegen den grond geworpen werd hooger opsprong, zoo is de tegenspoed zelf, dien het nog ongevormd gemoed ondervindt, een prikkel tot nieuwe inspanning; en hoe meer teleurstellingen op dien leeftijd ons deel zijn, des te verlangender strekken onze vleugelen zich naar het rijk der hoop uit. Doch als die stoute wiekslagen, door val op val gevolgd, zich eene reeks van jaren herhaald hebben, dan verliest eindelijk de ziel hare veerkracht, en zonder verderen tegenstand neigt zij het hoofd, zinkt ineen met een gevoel van verslapping, ontwijding, en bezoedeling, en wordt door het lot vertreden als door den voet eens voorbijgangers. Zoo geraakt die voorraad van kracht en leven allengs uitgeput, die opgeruimdheid van gemoed, welke ons de eerste aanvallen der droefheid zoo gemakkelijk het hoofd doet bieden. Het evenwigt is in ons nadeel verbroken, en, evenals iemand die dagelijks zijne inkomsten verminderen ziet, worden wij bij toeneming onbekwaam de verdrietelijkheden des levens het hoofd te bieden. De eene voor, de andere na, begeven ons onze schoone droomen. Wel beproeven wij onze verwachtingen voor de toekomst telkens lager te stemmen, als om door onze gematigdheid het lot tot edelmoedigheid te bewegen of het halverwege te gemoet te komen, - maar altijd bedriegt het ons en eischt offer op offer. Gelijk de onverbiddelijke Romein, die achtereenvolgens tot

de Karthagers zeide: Geef mij uwe schepen, uwe olifanten, uwe wapenen, en eindigde met hun toe te voegen: Geef mij uwe stad, opdat ik haar verwoeste, en gaat elders wonen! - evenzoo brengt het lot ons tot het uiterste. Heeft het ons van het eene droombeeld beroofd, het zegt tot ons: Geef mij ook dat andere; geef mij eindelijk wat u het heiligst en het dierbaarst is, want ik wensch u te treffen in het binnenst van uw hart. Ja, zelfs als uit halve onverschilligheid de roover ons iets laat behouden; als bij zeldzame gunst het ons gegeven is een deel van hetgeen onze begeerten opwekte tot stand te brengen of te bezitten, - waar is de menschelijke ziel die niet na eenigen tijd zoo vele verwoeste uitzigten telt, zoo vele bouwvallen van teleurgestelde verwachtingen, dat bij de geringste opflukking van het geheugen een digte nevel van droefheid als een moerasdamp uit haar opstijgt?' Ludovic Halévy, schoolkameraad van Paradol, heeft jongelingsbrieven van dezen openbaar gemaakt, waaruit blijkt, dat hij reeds als gymnasiast een somberen blik op het leven had en Frankrijks toekomst donker inzag. Zijne lievelingslektuur waren in die dagen de verhalen van Tacitus betreffende den toestand van Rome onder slechte keizers.

II

Zoo Prévost-Paradol somtijds eene neiging tot droefgeestigheid aan den dag gelegd en die welsprekend geschilderd heeft, hij kon ook vrolijk, of voor het minst ondeugend zijn. Getuige de reeks hoofdartikelen, jaar op jaar door hem voor de parijsche bladen geschreven, waarin fijne satire zich aan uitgebreide kennis paart.

Edmond Scherer heeft in het eerste deel zijner *Études Critiques*, waar hij aan de bijzondere soort van Paradol's talent een opstel wijdt, door voorbeelden zijne meening gestaafd dat onder het tweede keizerrijk de kroon der publicisten aan Prévost-Paradol behoort. 'Sainte-Beuve,' zegt hij, 'is niet ontegenzeggelijker de prins der litterarische kritiek, Ernest Renan niet onbetwistbaarder de meester in het genre der wijsgeerige of der historische proeve, dan Prévost-Paradol de eerste onzer staatkundige schrijvers is.'

En zeker heeft Paradol het ver gebracht. Zijne vertoogen onderscheiden zich door eene degelijkheid en klaarheid, welke niet overtroffen schijnt te kunnen worden. Het genre is van de beste fransche soort: grondige studie, ernstig nadenken, in klassieke vormen. Émile de Girardin is een gespierder journalist dan Prévost-Paradol. Sommige van Laboulaye's geschriften hebben eene populariteit verworven, bij welke zelfs die van Prévost-Paradol niet halen kan. Toen dit geschreven werd leefden De Girardin en Laboulaye nog. Doch er staat tegenover dat Prévost-Paradol zich nooit zekere buitensporigheden van uitdrukking veroorlooft, welke bij den onstuimigen Girardin tot eene tweede natuur geworden zijn, en Laboulaye somtijds, in strijd met zijne schrandere inzichten en zijne uitgebreide kundigheden, zich vergenoegt met geestigheden van een gehalte, tot hetwelk Prévost-Paradol nimmer is afgedaald. Paradol's satire is tegelijk stil en scherp, puntig zonder bitterheid, bevallig en doodelijk, even als de degenstoot van een geoefend schermer. Teregt roemt Scherer de volgende persiflage der verkiezingen ten platten lande onder het stelsel der officiële kandidaturen, geschreven bij gelegenheid dat in de distrikten Limoux en Narbonne eene keus gedaan moest worden tusschen zekeren heer Dabeaux, kandidaat van het gouvernement, en zekeren heer Guiraud, kandidaat eener liberale kiesvereniging:

‘De dag der verkiezing breekt aan, en er wordt gestemd. Meestentijds stemt men onder het oog van den maire; de biljetten, ingevuld met den naam van den heer Dabeaux, liggen op de tafel, en de kiezers doen er een greep in. Somtijds wordt den zwijgenden kiezer het biljet door den maire in de hand gegeven, of wel de maire zelf steekt het, zooals te Bugarach, in de bus. En waaruit bestaan die bussen? Te Gueytes-la-Bastide heeft men in eene korenmaat gestemd, te Rennes-le-Château in eene soepterrine, te Coudons in een beslagpot. Te Donzac bevond de maire met zijn stembureau zich in het eene vertrek, terwijl de stembus in het andere stond; hulpvaardig bood de maire aan, de biljetten over te brengen; hij verzamelde ze in zijne hand, of stak ze voorloopig in zijne zakken.

Ik kan mij voorstellen dat in sommige streken des lands, waar nog aartsvaderlijke zeden heerschen, de fransche natie er geen bezwaar in ziet, hare stembiljetten te storten in korenmaten; doch te stemmen in den zak van den maire is een blijk van vertrouwen, hetwelk te zeer aan de gouden eeuw schijnt te herinneren.

Tusschen den eersten en den tweeden dag der stemming moeten de geïmproviseerde bussen één nacht overblijven. Waar wordt die gevaarlijke nacht doorgebracht? In het lokaal zelf, waar de stemming heeft plaats gehad, gelijk de wet het voorschrijft, en onder het vrije toezigt der staatsburgers? In geenen deele. De sekretaris der mairie van Armissan nam de stembus mede naar huis, en deed haar den nacht doorbrengen in den schoot van zijn gezin. De bus van Saint-Polycarpe heeft overnacht in het huis van den maire zelf; desgelijks de soepterrine van Rennes-le-Château. Eene te Montazels als stembus gebezigde doos is door den maire weggesloten in zijne linnenkast. Omtrent het oord, waar de beslagpot van Goudons nachtverblijf heeft gehouden, bestaan geen opgaven. Het gevolg is geweest, - zoo althans de mede-onderteekenaren van het protest van den heer Guiraud waarheid spreken, - dat bij het opnemen der stemmen, den volgenden dag, ettelijke geopende bussen de onverklaarbaarste tegenstrijdigheden aan het licht gebragt hebben.

Wie weet niet dat de aanwezigheid van één snoek den dood van een groot aantal in denzelfden vijver verzamelde visschen ten gevolge kan hebben? Welnu, óf het getuigenis eener geheele schaar kiezers is valsch, óf in sommige dier stembussen heeft zich een soortgelijk verschijnsel voorgedaan, en zijn de meeste biljetten, ingevuld met den naam van den heer Guiraud, verslonden door de andere.'

III

Zoodra had men niet te Parijs de eerste berigten uit Washington omtrent het overlijden van Prévost-Paradol ontvangen, of dadelijk verlevendigde dit verhaal van een zelfmoord, voorafgegaan door min of meer stellige verschijnselen van krank-

zinnigheid, bij enkelen van Paradol's getrouwste vrienden de herinnering van een roman van weinige bladzijden, welke tien jaren geleden, in Februarij 1860, in de *Revue des Deux-Mondes* verschenen was.

Madame de Marçay, gelijk de titel luidde, had ongeteekend het licht gezien; en daar zelfs de bestuurder der *Revue*, naar men beweert, niet in het geheim was, duurde het geruimen tijd eer de ware naam van den schrijver dier tragische parijsche amourette, in welke hij zelf de hoofdrol scheen vervuld te hebben, bekend werd. Ten laatste bragt een aangehaalde versregel uit een in Frankrijk dikwijls uitgegeven, maar weinig gelezen latijnsch dichter, van wien men wist dat hij tot den kring van Paradol's lievelingsauteurs behoorde, de vrienden op het spoor; en van dat oogenblik stond het bij stilzwijgende overeenkomst vast, dat *Madame De Marçay* niet slechts van zijne hand, maar ook, op de ontkenning na, eene bladzijde uit zijne eigen verborgen levensgeschiedenis was. Lucretius' somber leerdicht *De Natura Rerum* deelde met Tacitus van jongs af in Paradol's voorkeur. Het doctoraat in de letteren verwierf hij door eene studie over Hendrik IV en Elizabeth, - ook belangrijk voor de geschiedenis van Nederland in dat tijdvak, - en door eene latijnsche dissertatie over den zwartgalligen Jonathan Swift.

En zie, juist die ontkenning, welke men toen voor verdicht hield, zette sedert aan het verhaal eene belangrijkheid bij, welke het in de schatting der eerste lezers nooit bezeten had. Zij dwong, scheen het, tot de onderstelling dat de schijnbaar gelukkige, de door allen gevierde, de voorspoedige en levenslustige Paradol, minstens tien jaren lang het denkbeeld met zich had omgedragen, onder het voorwenden van een staat van halven waanzin, zich van kant te maken.

De plaats aan het slot der geschiedenis van den jongen italiaanschen edelman, die te Parijs mevrouw De Marçay leerde kennen en door haar tegenstand tot wanhoop gedreven werd, luidt: 'Er was in het voornemen dat hij had opgevat, iets onzinnigs en misdadigs; doch toen het besluit eenmaal vaststond, vond hij bij het volvoeren al zijne vroegere tegenwoordigheid van geest en veerkracht terug. Hij vertrok naar Petersburg; en opdat niemand daarin iets onnatuurlijks zou zien,

liet hij door een in die stad gevestigd vriend zich derwaarts ontbieden. Naauwlijks in Rusland aangekomen, vertoonden zich bij hem sporen eener zoo onmiskenbare verbijstering, dat elkeen er door misleid werd. Echter scheen na eene poos het evenwigt van zijn geest zich te herstellen; tot hij op zekeren dag, als naar gewoonte eene schermzaal en schietschool bezoekend, eensklaps een geladen pistool greep en zich een kogel door het hoofd joeg. Geheel Petersburg,' gaat de verteller voort, 'was met dat ongeluk, hetwelk men aan eene plotseling opgekomen vlaag van krankzinnigheid toeschreef, begaan; en gij zult u herinneren dat het te Parijs, waar Ferni vele vrienden telde, eene smartelijke verbazing wekte. Hij werd algemeen betreurd, en schier de geheele europesche dagbladpers bejammerde zijn ontijdigen dood.'

Het zou tot niets leiden, het aandeel te willen bepalen hetwelk die fictie van het jaar 1860 in het drama van 1870 kan gehad hebben. Hoe digter men zich hier bij het algemeene houdt, hoe meer kans men heeft de waarheid te naderen. Men ziet alleen dat Paradol's verbeelding, als het de ontwarring van een onhoudbaar geworden toestand gold, zoo min voor een moord als voor een zelfmoord terugdeinsde. In de geschiedenis van Ferni toch slaat deze niet-alleen de hand aan zich zelf, maar ook en vooraf aan den onbeduidenden en onwaardigen echtgenoot der vrouw, wier liefde hij vruchteloos heeft zoeken te winnen.

Het kan vreemd schijnen dat een schrijver als Paradol, wiens bloedigste wapenfeiten, als men alleen met de tastbare werkelijkheid te rade gaat, bestaan hebben in digte speldeprikken, toegebracht aan het tweede keizerrijk, in het verborgen omgegaan is met voorstellingen, waaruit zoo weinig eerbied voor eigen leven en voor dat van anderen spreekt. Doch misschien is hij juist in dit opzigt de zuivere type eener bijzondere klasse van uitgelezen geesten geweest. Uit alles blijkt dat hij een scepticus was, maar een met te weinig zielskracht om uit het besef der algemeene nietigheid, - die van zijn eigen persoon niet uitgezonderd, - zich op te heffen tot het geloof aan het betrekkelijk goede.

Hoewel het voor een talent van zijn kaliber niet veel zaaks

was, een goed minister van Frankrijk in Noord-Amerika te zijn, die betrekking verdiende in elk geval eene mindere mate van verachting, dan vele andere betrekkingen of bezigheden; en zelfs mag beweerd worden dat zij vergelijkenderwijs van de beste was. Niets is in zekeren zin gemakkelijker, dan het geheele menschdom te dooden en zich er bij; doch juist de geringe inspanning, welke daartoe vereischt wordt, is eene waarschuwing dat die weg een dwaalweg is. Nooit levendiger dan bij het aanschouwen van dergelijke afwijkingen gevoelt men, hoe zeer het *gros bon sens* van de massa des publieks, dat noch zichzelf noch anderen om het leven brengt, in weerwil of ten gevolge van zijne mindere ontwikkeling, in de waarheid staat.

Ware Prévost-Paradol gedurende eenige jaren gezant te Washington gebleven, en had hij met naauwgezetheid de nog zoo triviale diensten bewezen welke dat ambt van hem eischte, hij zou zich niet slechts een beter burger en een nuttiger lid der samenleving, maar ook een krachtiger mensch, een fraaijer bewerktuigd exemplaar van zijn geslacht getoond hebben. De mensch is geschapen om te sterven in zijn bed: een regel, waarop alleen de helden en de martelaren eene uitzondering vormen. Dit is de leer van het groote publiek; en ofschoon het gebeuren kan dat de zelfmoord hetzij voorafgegaan en gelouterd worde door eene felheid van smart, hetzij getuige van eene grootheid van ziel, van welke dat publiek zich geen voorstelling kan vormen, het is toch naauwlijks denkbaar dat er ooit op aarde een tijd zal komen, waarin men die daad natuurlijk noemen zal.

De hoofdpersoon in *Madame de Marçay* is mevrouw De Marçay zelve, eene parijsche type met iets algemeen tot achtergrond. Ontdoet men het verhaal van zijne inkleeding, en verwijderd men hetgeen aan eene bepaalde maatschappelijke omgeving ontleend is, dan schiet over wat ook in het dagelijksch leven telkens overschiet: de betrekking tusschen een man en eene vrouw, waarbij de laatste beslist over het lot van den eersten. Niets dan de tijd schijnt eene verbindtenis van Ferni met mevrouw De Marçay in den weg te staan. Zij passen volkomen bij elkander, scheppen in elkanders omgang het zuiverst behagen,

en gevoelen zich nooit eenzamer dan wanneer zij elkanders bijzijn moeten missen.

Toch is zij, met haar eigen wil niet-alleen, maar ook overeenkomstig hare neigingen, onherroepelijk van hem gescheiden door eene belofte, gedaan men weet niet wanneer en te naauwernood aan wien: een afwezige, die misschien nog in lang niet terug zal keeren, maar tusschentijds in brieven van al zijne regten als gunsteling gebruik maakt, ook om te kwetsen en te verwijten.

Zij zegt dit aan Ferni, en bezweert het hem; Ferni weet dat het zoo is, maar kan het nogtans niet gelooven. Niet-alleen moet de hulde, welke hij haar brengt, haar de overtuiging schenken dat geen ander man op aarde haar zoo gelukkig zal kunnen maken als hij, maar van haar kant laat zij ook duidelijk blijken dat zij den hoogsten prijs stelt op zijne vereering, en zij zonder hem niet leven kan. Gaat hij, zij roept hem terug; verschijnt hij weder, zij heet hem welkom. Honderdmalen stelt hij zich de vraag, of hij het slagtoffer is van behaagzucht en ledigheid; honderdmalen luidt het antwoord, dat zoo veel tederheid, zoo veel opregtheid, gepaard met zoo veel schoonheid en geest, onbestaanbaar zijn met koketterie.

Die strijd duurt tot in het oneindige en oefent, terwijl *zij* ongedeerd blijft, op *hem* een verlammen invloed uit. Hij denkt niet meer aan zijn vaderland, welks politieke wedergeboorte voorheen het ideaal was waaraan hij al zijne gaven en talenten ten offer bragt, en dat reeds begonnen was hem voor die liefde te beloonen met eene vroegtijdige vermaardheid. Één gedachte, één hartstogt, neemt voortaan geheel zijn leven in beslag, en ontzenuwt hem aan de eene zijde, terwijl hij aan de andere er door bezielde wordt. Als het eindelijk niet langer kan, en dezelfde mond, die van de tederste betuigingen overvloeit, hem nogmaals en met nadruk verzekert dat een ander de uitverkorene en die andere in aantogt is, dan neemt en volvoert hij het onzinnig en misdadig besluit.

Geen oogenblik verloochent hij haar, of zij hem. Tot in het uur der beslissende scheiding gelooft hij aan hare opregtheid. Alleen bij het binnentreden scheen het hem toe, dat hare schoonheid dien dag eene onhartelijke uitdrukking had. 'Nooit

was hare gelaatskleur zoo doorschijnend geweest, hare trekken nooit zoo harmonisch of zoo rustig; en toen zij hare groote heldere oogen naar hem opsloeg, was het of iemand hem influisterde: die vrouw heeft geen ziel.' Doch die indruk werd onmiddellijk uitgewischt door de deelneming welke zij voor zijne droefheid aan den dag legde; allermeeft door het bekoorlijk: 'Wat zal ik aanvangen zonder u?', waarmede zij op zijne aankondiging eener voorgenomen reis antwoordde. En het beste bewijs dat zij werkelijk aan hem hing met geheel haar hart, was dat toen de tijding van zijn dood en van dien haars echtgenoots elken hinderpaal uit den weg kwam ruimen, en zij met een goed geweten de verbindtenis kon aangaan aan wier heiligheid zij hem had opgeofferd, hare gezondheid schok op schok bekam en zij weinige maanden later plotseling stierf.

Moet deze proeve van zielkundige analyse, die onder de geschriften van Prévost-Paradol geheel op zichzelf staat, moet zij het doen betreuren dat hij niet menigvuldiger dit genre beoefend, en het werk zijner kunst publiek gemaakt heeft? In het algemeen, ongetwijfeld. Hoe meer fraaije boeken er geschreven worden, hoe meer een gedeelte van het onvergankelijk kapitaal der wereld aangroeit. Doch voor het overige beschouwe men het als een veiligen regel van beoordeeling, zoo schrijvers van dien rang het op een bepaald gebied bij eene enkele proeve laten, terwijl zij in elk ander opzigt zich krachtig en overvloedig ontwikkelen, dat, al is die proeve nog zoo gelukkig geslaagd, zij nogtans teregt gevoelen hunne beste lauweren elders te moeten plukken. Wie gelooft er dat, zoo in Prévost-Paradol, - die met het grootste gemak werkte en wiens schijnbaar meest bestudeerde bladzijden geschreven werden onder het voortpraten met goede kennissen, - wie gelooft dat zoo in dien improvisator een romanschrijver gestoken had, hij niet voor den dag zou gekomen zijn?

Het laat zich aanzien dat juist datgene gebeuren zal wat betaamt. De kompleete werken van Prévost-Paradol zullen blijven bestaan uit studien en kritieken, vertoogen en beschouwingen; doch, als bewijs dat zulk een schrijver geen onderwerp kan aanroeren zonder het te veredelen en er iets van zijn geest

of zijn gemoed aan mede te deelen, zal voortaan in die verzameling ook eene plaats worden afgestaan aan de merkwaardige novelle, van welke de wereld fluisterde dat hij haar geschreven had met zijn hart, vóór zij wist of bevroeden kon dat hij haar met zijn bloed bezegelen zou.

IV

Prévost-Paradol te gedenken en niet tevens een blik te slaan in het laatste hoofdstuk zijner *France Nouvelle*, waar hij twee jaren vóór Napoleon's val den duitschen oorlog en de vernedering van Frankrijk heeft geprofeteerd, zou naar gemaaktheid zweemen. *La France Nouvelle*, Parijs 1868, 9de uitgaaf, bladz. 373 vgg. Daarom volge hier, zonder één woord van toelichting, die naar waarheid onsterfelijke bladzijde:

‘Frankrijk staat op dit oogenblik - Junij 1868 - als aan den drempel der geduchtste crisis, welke het nog ooit doorworsteld heeft.

De gebeurtenissen van 1866 - waarop komen zij voor Frankrijk neder? werwaarts leiden zij ons? Zal de verovering van Duitschland door Pruissen een vreedzamen loop blijven volgen, of zullen wij beproeven haar door wapengeweld, zoo niet voor goed te stuiten, dan toch tijdelijk tot staan te brengen? Eene andere keus, elk zal het erkennen, is er niet.

Gesteld dat, door welke aanleiding of ter wille van welk voorwendsel het zij, er een oorlog uitbreekt tusschen Frankrijk en Pruissen, - zullen wij in dat geval over Pruissen zegevieren? Reeds dat die vraag gedaan kan worden, bewijst welke groote verandering in twee jaren om ons heen heeft plaats gehad. Vroeger, als er spraak was van het militair vermogen der Staten van het vasteland, kon het alleen de vraag zijn of Frankrijk al dan niet tegen eene coalitie van geheel Europa was opgewassen; thans is de vraag of Frankrijk het hoofd zou kunnen bieden aan Pruissen alléén. En elk geeft toe, dat die worsteling voor ons land eene zeer ernstige beproeving zou zijn.

Van tweeën één: ons wacht of de overwinning, of de ne-

derlaag. Zoo wij de overwinning behalen, wat zullen wij met haar aanvangen? België en Fransch-Zwitserland zijn de twee eenige punten van het vasteland van Europa, ten aanzien waarvan Frankrijk, in naam der identiteit en met of zonder het goedvinden der bevolking, het beginsel der nationaliteiten zou kunnen toepassen. Doch, wilden wij niet op schromelijke wijze met ons zelf in tegenspraak geraken, dan zouden wij, in ruil voor de weder-inlijving van dat klein aantal franschsprekende Europeanen in het groote fransche vaderland, het zegel onzer goedkeuring moeten hechten, eerst aan de vereeniging van eenenvijftig millioen Duitschers (de Elzas niet medegerekend) tot één Staat, en daarna aan die van alle slavische volksstammen onder de vlag van Rusland. Daaruit blijkt dat, al konden wij het beginsel der nationaliteiten eigenhandig en te onzen voordeele eene werkelijkheid doen worden, andere uit dat beginsel voortvloeiende toepassingen, tegen wier regtmatigheid wij in dat geval niets zouden kunnen inbrengen, niettemin noodzakelijk zouden uitloopen op Frankrijks vernedering en die vernedering zouden voorbereiden.

En zoo Pruisen, hetzij alleen, hetzij met de hulp van Rusland, over ons zegeviert, wat dan? Het behoeft naauwlijks gezegd te worden dat dergelijke nederlaag het graf van Frankrijks grootheid zou zijn. De woorden algeheele vernietiging zouden misschien te sterk klinken. De noodzakelijkheid van zeker europeesch evenwigt wordt nog te algemeen erkend, dan dat niet meer dan één mogendheid de nuttigheid der voortzetting van ons geknot volksbestaan erkennen zou; en, had de algemeene afgunst te onzen aanzien hare volle bevrediging gevonden, de afgunst der overwinnaars onderling, of die der onzijdigen jegens onzen éénigen overwinnaar, zou ongetwijfeld ten gevolge hebben dat men, te midden van de bouwvallen onzer grootheid, ons liet voortleven, zonder magt en zonder aanzien. Zelfs is het mogelijk dat men ons niet dadelijk den Elzas en Lotharingen ontnam; doch zeker wierden de middelen, tegen die verbrokkeling van ons grondgebied ons te verzetten, ons onherroepelijk ontnomen, ten dage dat onze triomferende mededinger dit oirbaar en uitvoerbaar achten zou. En die dag zou niet lang uitblijven.

Een of ander traktaat, waarbij onze strijdkrachten ter zee en te land beperkt zouden worden tot het hoognoodige voor de bescherming van onzen handel en de handhaving der rust binnenslands; afstand van de overblijfselen onzer overzeesche bezittingen en van Algerie; eene min of meer aanmerkelijke wijziging onzer grenzen in het voordeel van Pruissen, - dit zouden, als men de zaken onder het gunstigst licht beschouwt, de onvermijdelijke gevolgen van den tegenspoed onzer wapenen zijn.

Er is meer. Naar mate Frankrijk dieper zonk, zouden Pruissen en Rusland krachtiger rijzen. Onder den invloed der magt en der betoovering van het zegevierend Pruissen, zou de Deutsche Eenheid zich in een omzien voltooijen. Oostenrijk, bestemd (naar gelang zijner houding in den oorlog) óf reeds dadelijk als een tweede Turkije te worden behandeld, óf voorloopig en tot nader order in het leven gespaard te blijven, Oostenrijk ware in elk geval eene gewisse prooi, wier duitsche elementen aan Nieuw-Duitschland, wier slavische aan Rusland zouden komen.

De Oostersche kwestie, eindelijk, zou door de overwinnaars onderling en, gelijk van zelf spreekt, zonder zich aan Frankrijk te laten gelegen liggen, op de eene of andere wijze geregeld worden; en Engeland, voor zijne gediensdigheid overvloedig beloond door het rustig bezit van Egypte en het schouwspel van onzen ondergang, Engeland zou aan de schikkingen der nieuwe scheidsregters van Europa, ten opzichte van dat vraagstuk, hoogstwaarschijnlijk niets in den weg leggen.'

September 1870.

Voltaire.**Voltaire. Sechs Vorträge von David Friedrich Strauss. Leipzig, 1870.****I**

De achttiende eeuw in Europa heeft zoomin de boekdrukkunst als het buskruid, zoomin de telegraf en als de spoorwegen uitgevonden. Daarentegen heeft zij Voltairevoortgebracht; en misschien is de inspanning, welke daartoe van haar vereischt werd, zoo groot geweest, dat zij het leveren van nieuwe proeven van vruchtbaarheid aan hare opvolgster heeft moeten overlaten.

Zoo bedoelt ook de heer Strauss het ongeveer, als hij Voltaire eene ‘welthistorische Bedeutung’ toeschrijft (bl. 187), of hem en Frederik den Grooten ‘die zwei bedeutendsten Männer ihrer Zeit’ noemt (bl. 123).

Echter zou men zich teleurgesteld vinden, zoo men het geschrift in de verwachting ter hand nam en opensloeg, dat gezigtspunt daarin door feiten en beschouwingen gestaafd te zullen zien. Het wordt er wel niet stelselmatig in verloochend, maar toch voortdurend geïgnoreerd. De Voltaire van den heer Strauss is geen groot man; geen levende mijlpaal op den weg der wereldgeschiedenis. Op de laatste bladzijde wordt hij een Mefistofeles genoemd, van wien men met Faust tot Gretchen zeggen kan: ‘Es muss auch solche Käuze geben.’

Bij den eersten aanblik zou men zeggen dat geen boek kans

heeft belangwekkender te zijn, dan eene studie over Voltaire door den schrijver van het vermaarde *Leven van Jezus*. Voltaire en Strauss, - er is in die twee namen iets dat terstond aan het zamentreffen van keisteen en vuurslag, aan spattende vonken en geestige licht-effekten, in één woord, aan eene verrassing denken doet en daarop voorbereidt.

Doch bij eenig nadenken, en als de verrassing blijkt te zijn uitgebleven, zal elk erkennen dat de verwachting onbillijk en averegtsch was. Wat bij het verschijnen van het *Leven van Jezus* den naam van David Friedrich Strauss op ieders lippen bragt, en door de eenen hem in dicht en on dicht als een apostel des ongeloofs, door de anderen als een wegbereider van het wereldoverwinnend rationalisme deed begroeten, was vooreerst de verhevenheid en onschendbaarheid van het onderwerp; een, waarin millioenen belang stelden, en dat in de verschillendste rigtingen de snaren van tallooze gemoederen trillen deed. Voorts was de schrijver tevens aanvaller en kwam hij, geheel alleen, ofschoon tot de tanden gewapend, lans op lans breken met overgeleverde meeningen van de diepst gewortelde soort.

Bij het zamenstellen van zijn geschrift over Voltaire was hem die dubbel voordeelige stelling ontzegd, en het boek draagt daarvan de sporen. Niet dat de schrijver zich ook ditmaal niet op een polemisch standpunt zoekt te plaatsen, of verzuimt tegen sommige vooroordeelen ten aanzien van Voltaire te velde te trekken; maar zijne polemieek is tevens eene apologie, en eene zwakke apologie; hierop nederkomend dat Voltaire, hoewel een duivel, toch niet in alle opzigten zoo zwart is als hij er uitziet.

Een ander bezwaar was nog hinderlijker. Nooit heeft de legende om Voltaire's hoofd een straalkrans kunnen vlechten; met al zijn doen en laten heeft Voltaire tot een zuiver historisch tijdperk behoord; in honderd boekdeelen heeft hij de vruchten van zijn meer dan tachtigjarig leven en werken nedergelegd; uit zijne gestadige briefwisseling met een groot aantal vermaarde personen, uit de gedenkschriften van drie partikuliere sekretarissen, uit familie-herinneringen en historische anekdoten, kent men hem door en door.

Geen gelukkig onderwerp voor een schrijver, wiens kracht op het gebied der ontledende kritiek ligt, en die indertijd het beschaafd Europa vooral hierdoor verbaasde, dat hij met eene te voren ongekende vastheid van overtuiging en verscheidenheid van wetenschappelijk apparaat, de evangelische geschiedenis eene plaats in het rijk der mythologie wees. Aan den hamburgschen docent Reimarus, met het schetsen van wiens leven en bedrijf Dr. Strauss zich in 1862 onledig hield, viel, hoe weinig ook, nog iets te onthullen. Sedert het openbaar maken der *Wolfenbuttelsche Fragmenten* door Lessing (1774-1778), was om den naam van den waren schrijver dier vertoogen steeds een halve mist blijven hangen, die de hem gewijde monografie voor het eerst en voor goed heeft weggevaagd. Doch wat kon nog omtrent Voltaire ontsluitend worden, wiens denken of bestaan nooit voor iemand een geheim is geweest; die alles durfde zeggen en alles liet drukken; die aan zijne schrijfwijze ook dan aanstonds door allen herkend werd, als hij zijn vaderschap op de stelligste wijze loochende?

II

In de jaren 1849 en vervolgens bloeide in de engelsche badplaats Brighton een in de kracht zijns levens weggerukt anglikaansch predikant van zeer geavanceerd liberale rigting, Frederick W. Robertson geheeten, wiens leerredenen door de beschaafdsten onder de badgasten, inzonderheid door het damespubliek, niet slechts met graagte, maar met even veel ernst als bewondering werden aangehoord. Robertson's leerredenen zijn opgenomen in Tauchnitz' Collection of British Authors. Vier Deelen. Een regtzinnig Engelschman, die destijds een bezoek aan Nederland bragt, door iemand gevraagd hoe hij over het kanselwerk van den heer Robertson oordeelde, vatte vrij kluchtig al zijne bedenkingen zamen in de half minachtende, half-verontwaardigde magtspreuk: '*Mr. Robertson preaches rationalism to the ladies.*'

Ditzelfde of iets dergelijks, vrees ik, zullen na volbrachte

kennisneming vele lezers van Dr. Strauss' *Voltaire* denken, bij zichzelf of overluid. Blijkens de opdracht zijn de zes voorlezingen, waaruit het boek is zamengesteld, geschreven voor en welwillend aangehoord door wijlen prinses Alice, dochter van koningin Victoria, echtgenoot van prins Lodewijk van Hessen-Darmstadt. Aan den eenen kant is het een verblijdend teeken des tijds dat eene zoo hooggeplaatste dame, afkomstig uit zulk een deftig geslacht, getoond heeft de gevreesde denkbeelden van den schrijver van het *Leven van Jezus* slechts als een dier schrikbeelden te beschouwen, waarmede men wel kinderen naar hunne slaapsteden drijven, maar geen volwassen vrouwen van het voornemen afbrengen kan, zich te laten onderrigten omtrent zaken welke haar belangstelling inboezemen. Uit de sedert in het licht verschenen briefwisseling van prinses Alice met koningin Victoria, blijkt dat de prinses in de laatste levensjaren hare ingenomenheid met Dr. Strauss ontrouw, en zij de discipelin geworden is van een regtzinnig Schot. De dood van een of meer geliefde kinderen droeg tot die verandering van denkwijze veel bij.

Doch kon het anders, of dat heugelijke moest ook zijne schaduwzijde hebben? Het ware middel prinses Alice tevreden te stellen, zoo zij iets naders omtrent Voltaire wenschte te vernemen, zou geweest zijn te haren behoefte eene verstandige keus uit Voltaire's geschriften te doen; haar die bloemlezing toe te zenden; en haar vervolgens zelve te laten beslissen, of de lektuur haar al dan niet aanstond. Eene beschaafde gehuwde vrouw kan in hare binnenkamer van vele boeken kennis nemen, waarvan zij niet aan de groote klok behoeft te hangen dat zij ze gelezen heeft. Doch als eene erfprinses, een gekroond hoofd in hope, in kleiner of ruimer kring voordragten komt aanhooren welke te harer eer of op haar verzoek werden opgesteld; als het geheele leven en de gezamenlijke geschriften van Voltaire het onderwerp dier voorlezingen uitmaken, - dan kan veel slechts aangeduid, en moet nog meer geheel en al verzwegen worden.

Zelfs eene vrijmoedigheid en eene standvastigheid als die van den heer Strauss konden die noodzakelijkheid niet ontkomen, en zij werden er blijkbaar door beheerscht. Slechts één zijde van Voltaire's beeld is door hem met tamelijke getrouw-

heid geteekend: de abstrakte denker uit de school van Locke, die tegelijk sympathie gevoelt voor het determinisme van Spinoza en van Malebranche; de wijsgeer die bij voorbaat overhelt naar het materialisme van Helvetius; de rationalist die bij het toepassen zijner filosofie op openbaring, bijbel, christendom, en kerk, de voorlooper der hedendaagsche liberale denkwijze in het godsdienstige geworden is. Niet slechts laat de schrijver, hoewel steeds met bemanteling van al het aanstootelijke in den vorm, Voltaire te dien aanzien regt wedervaren, maar hij kritiseert hem tevens, stelt zijne ongenoegzaamheid in het licht, en handhaaft, zonder daarom in misplaatste zelfverdediging te vervallen, zijne eigen nog veel onafhankelijker begrippen over dezelfde onderwerpen. In dit opzigt hebben de *ladies* geen reden van klagen gehad; en zoo zij bij het naar huis gaan, na het sluiten van den cursus, nog in het onzekere hebben verkeerd omtrent de persoonlijke meeningen van den redenaar, dan zijn zij zeer hardhoorig geweest.

Voor het overige - welk een zegen dat Voltaire vierentachtig jaren oud is geworden, ettelijke malen in de Bastille heeft gezeten, de boezemvriend geweest is van mevrouw Du Châtelet, gekorrespondeerd en gekrieuwd heeft met den koning van Pruisen, en gedurende de laatste twintig jaren van zijn leven, sedert zijne vestiging te Ferney, nooit minder dan achttien à twintig uren daags plag te arbeiden! Zonder die bijkomende omstandigheden zou de stof reeds aan het slot der eerste voorlezing uitgeput, en het vullen der vijf overige eene wanhopige taak geweest zijn. Doch de held redde het boek. Zijn lang en veelbewogen leven; zijne vele avonturen; zijne menigvuldige betrekkingen van vriend- en vijandschap; de levendigheid van zijn rusteloozen geest, die hem tot gestadigen arbeid prikkelde - hebben het mogelijk gemaakt de zes hoofdstukken der aan hem gewijde monografie zoo dicht te stofferen met feiten en wederwaardigheden, dat, alles bijeen genomen, de rijkdom der stof over de dorheid der behandeling getriomfeerd heeft. Als handleiding bij de studie van Voltaire's geschriften is het werk van den heer Strauss voortreffelijk; als *Leven van Voltaire* laat het onbevredigd.

III

Mag men eene geheele eeuw bij een in ontbinding verkeerend ligchaam vergelijken? Is dat beeld bestaanbaar, niet slechts met den eerbied dien men aan elke tot de geschiedenis behorende menschelijke maatschappij verschuldigd is, maar ook met het feit dat de 18de eeuw in Europa zoowel tot voorbereiding heeft gediend van groote en weldadige hervormingen, als in zichzelf veel goeds en schoons heeft opgeleverd?

Doch de verbeelding van het nageslacht ontslaat zich gaarne voor eene wijl van die beperkingen. De fransche omwenteling van 1789 idealiserend, en al de veranderingen ten goede welke sedert in de europesche staten en maatschappijen plaats grepen tot die ééne voorname oorzaak herleidend, ziet zij uit dat verheven standpunt het Europa der 18de eeuw daarvóór aan hare voeten uitgestrekt liggen als een lijk, aan welks leden zich de bijbelspreuk vervult: 'Waar het aas is, daar vergasten zich de gieren.'

Vertoont niet werkelijk dat tijdvak, - in weerwil zijner groote vorderingen op het gebied van wetenschap en volksverlichting; der nieuwe vlugt welke het wijsbegeerte en letteren nemen; der toejuichingen waarmede het in een ander werelddeel een groot gemeenebest verrijzen zag; der innemendheid en bekoorlijkheid van zijn eigen *ancien régime*, door geen kosmopolitisme van later dagen, geen egaliteits-propaganda te vergoeden, - vertoont het niet werkelijk in sommige opzigten sporen van een diep invretend en algemeen bederf? Het absolutisme door groote daden noch weldaden geregtvaardigd; de lagere standen der maatschappij tot een staat van lijfeigenschap gedoemd; de hoogmoed der aristokratie verplaatst van den troon en het hof naar de wijsbegeerte en de litteratuur; geen deernis met de elende der schare; geen zorg voor haar welzijn naar ligchaam of geest, in tijd of toekomst; geen voorgevoel van hare wassende krachten; geen besef van hare eischen en dier billijkheid; geen gevoel voor het goed regt harer wraakzucht; geen vrees voor het losbarsten van haar toorn, - en in plaats daarvan een hooghartig roemen op de voorregten

van eigen verlichting, een bondgenootschap tusschen de nieuwe privilegien des vernufts en de oudere der geboorte, een zelfzuchtig genieten van de sedert lang begeerde prooi, een ligtzinnig wegdenken van den naderenden zondvloed.

Van die bedorven wereld is Voltaire, - gelijk in het chemisch proces der natuur de staat van ontbinding aan het schitteren van den glimwormglans herkend wordt, - het fosforescerend element geweest. Vandaar bij hem aan den eenen kant die inspanning des geestes, waardoor hij de resultaten der geheele wijsgeerige en wetenschappelijke ontwikkeling van zijn tijd zich allengs toeëigende; aan den anderen, bij eene bevalligheid menigmaal welke alleen de vrucht der fijnste beschaving kan zijn, dat cynisme hetwelk evenmin in de litteratuur terugdeinst voor de polissonnerie, als in het dagelijksch leven voor het aangrijpen van ééinig middel dat tot voldoening van eigen ijdelheid of eigen voordeel strekken kan; en, in het midden, als verbindende schakel tusschen den wijsgeert en den straatjongen, tusschen den historieschrijver en den beursspekulant, die altijd borrelende wel van geest en gemoed aan welke de uitgebreidste heerschappij over alle vormen der taal elk oogenblik ten dienst stond. Voltaire was niet slechts een dichter die in het treur- en blijspel evenzeer uitmuntte als in den helde- en den hekelzang, in de vertelling en in het epigram; niet slechts een prozaschrijver die met hetzelfde gemak de geschiedenis en het pleidooi, het verhoog en den roman, het pamflet en den brief hanteerde; niet slechts een man met encyclopedische kundigheden, die onbegrijpelijk veel wist en wiens vruchtbaarheid aan het fabelachtige grensde; hij heeft niet slechts in den loop van zijn bijzonder leven meer geestigheden gezegd dan somtijds aan de lippen van een geheel volk, mannen en vrouwen te zamen genomen, in een gelijk of zelfs langer tijdperk ontvloeijen, - maar met zijne gebrekkige wetenschappelijke methode, zijne onverschilligheid voor schier alle vormen van het verhevene, zijne oppervlakkigheid, zijn gebrek aan piëteit, zijne overmoedige satire van alle denkbeelden welke niet de zijne waren, zijn aristokratisch apostolaat en zijne platte wereldsgezindheid, is hij bovenal het uitgedrukt beeld zijner eeuw geweest; het produkt eener aan al de ge-

breken van den ouderdom lijdende en ten ondergang neigende maatschappij, welke zich ten onrechte verbeeldde dat, zoo slechts den priesters der godsdienst de stempel der openbare verachting op het voorhoofd werd gedrukt, alles terecht komen en de gouden eeuw vanzelf aanbreken zou.

Van den spot en de miskennis, door Voltaire over het christendom en zijne dienaren uitgestort, zijn beiden niet veel meer dan twintig jaren na zijn dood op beschamende wijze door Chateaubriand gewroken. Zoo iets den patriarch van Ferney uit zijn doodslaap in de grafkelders van het Panthéon had kunnen wekken, - spijt en toorn over den opgang van *le Génie du Christianisme* zouden dat wonder gewrocht hebben. Doch het wonder bleef achterwege, en kon dit veilig doen. In de smeltkroes des tijds is Voltaire's kritiek proefhoudender bevonden dan Chateaubriand's apologie. Gezuiverd van den smet van haat en hartstogt; door nieuwe en degelijker onderzoekingen van een beteren grondslag voorzien; zijn de denkbeelden van Voltaire allengs het gemeenschappelijk eigendom van een groot gedeelte der beschaafde europesche maatschappij geworden. Zijne begrippen over geboorte en dood, mensch en God, geloof en rede, die bij zijn leven, welke instemming zij overigens onder de hoogere standen vonden, alom door de burgerklasse als ongoddelijk gevreesd en verfoeid werden, boezemen thans in dezelfde kringen zoo weinig afschuw in, dat zij integendeel als de standaard hunner wijsgeerige ontwikkeling kunnen gelden.

Zoo werkt de geest van Voltaire nog altijd voort; een geest die evenmin nieuw is als eenig ander ding onder de zon; te geener tijd in den boezem der menschheid neiging getoond heeft van zijn goed regt afstand te doen; onder de Grieken en de Romeinen zich even krachtig heeft doen gelden als bij de europesche volken van den tegenwoordigen tijd; zelfs in den bijbel eene plaats veroverd heeft tusschen de Spreuken en het Hooglied; maar, onder ons van den tegenwoordigen tijd, best met Voltaire's naam wordt aangeduid, omdat in de nieuwere geschiedenis niemand hem schitterender vertegenwoordigd heeft dan hij.

1870.

R.C. Bakhuizen van den Brink.

Studiën en Schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren, door R.C. Bakhuizen van den Brink; verzameld en uitgegeven door E.J. Potgieter. 2e-5e Afl. Den Haag, M. Nijhoff, 1870.

I. Een Eenig Kind.

Op den achtergrond van een oud familieportret, voorstellend de tweede vrouw van den vaderlandschen zeeschilder Ludolf Bakhuizen, den tijdgenoot van Jan de Witt, prijkt het afbeeldsel van een antiek zwart kastje, welks kunstig zamenstel en inwendige versiering nog heden door den welwillenden erfgenaam en bezitter aan belangstellenden worden vertoond en verklaard.

Anna de Hooghe heette zij van zich zelve, de jonge amsterdamsche vrouw, wier burgerlijk boudoir weleer aan dat kleine meubelstuk zijn fijnsten glans ontleende; en zij was, zoo men van twee overleveringen de meest algemeen aangenomene voor de best gestaafde mag houden, de dochter eens vaders van wien in de oude schilderboeken te lezen staat, dat de stoutheid van Romein de Hooghe's vlugt als teekenaar en graveur alleen overtroffen werd door die zijner meer dan losse levenswijze.

Anna Bakhuizen, geboren De Hooghe, had steeds aan het bezit van haar kastje waarde gehecht; en toen haar echtgenoot haar op het doek zou gaan brengen, - want de beeldtenis in kwestie is van des zeeschilders eigen hand, - mogt het kastje daar niet ontbreken. Zoo bleef het op tweederlei wijze voort-

bestaan: *in effigie* en in de werkelijkheid. Anna's zoon Johannes, die het van zijne moeder erfde, liet het na aan zijn zoon Ludolf, 's grootvaders naamgenoot, wiens dochter en eenig kind het ten huwlijk bragt aan den amsterdamschen makelaar en kassier Johannes van den Brink, - vader van den Dirk van den Brink die bij zijn doop den toenaam van Bakhuizen ontving, en uit wiens huwlijk met Eva Jacoba Van Eibergen den 28sten Februarij 1810 de zoon geboren werd, wiens ongemeene gaven hem eenmaal tot het waardig en dankbaar voorwerp eener uitvoerige biografie verheffen zouden.

Amsterdam, Amsterdam, Amsterdam - verder heeft zich, naar het schijnt, de horizon dier Bakhuizen en dier Van den Brinken niet uitgestrekt. Zelfs mag het publiek van geluk spreken dat de levensbeschrijver, die terwille van hun gemeenschappelijken nazaat hen allegader voor eene poos uit de dooden heeft doen opstaan, ook zelf in merg en been Amsterdammer is. Elk ander bewerker derzelfde stof zou tot 's lezers schade de helft ongebruikt hebben laten liggen; hij alleen kon haar in alle opzigten regt laten wedervaren.

Slechts één lid der hokvaste en huiszittende familie wil, dat men te zijnen aanzien eene uitzondering make. Het is Ludolf Bakhuizen de jongere, met wiens verscheiden de naam van het geslacht zou uitgestorven zijn, zoo de piëteit van een Van den Brink daarvoor niet gewaakt had. In de meeste opzigten het tegenbeeld van zijn groot- en peetvader, - die avonturen schuwde, die ter wille zijner zeestudien nooit den vasten wal uit het oog verloor, die eene voorbeeldig fraaije hand schreef en het niet verder dan tot koopmansboekhouder bragt, die alleen het eigenaardige had dat hij zelf den wijn proefde welke na zijne begrafenis aan bloedverwanten en vrienden zou geschonken worden, - stond de jonge Ludolf na den dood zijns vaders aan het hoofd van een eigen handelshuis, doch verbeidde slechts dien zijner moeder om de zaken aan kant te doen en op zesentwintigjarigen leeftijd dienst te nemen als vrijwilliger bij het Staatsche leger.

Anch' io son' pittore! had hij, grootvaders reputatie indachtig, wel gaarne uitgeroepen; en in zekeren zin mogt hij het doen, want zoo lang hij aan de lessenaar geboeid bleef en

haar verwenschte, waren palet en penseel niet zijne eenige, maar zijne beste uitspanning. Doch hem bekoorden niet de spiegel van het Y of de golfslag der Zuiderzee. Hij gaf, voor zeegezigten en zeekasteelen, aan ruitergevechten en bivaktooneelen de voorkeur: eerst slechts uit overlevering en fantasie, later de werkelijkheid naderbij gebragt door eigen aanschouwen en ervaring. Bovendien wilden het geen meesterstukken worden, maar bleef schilderwerk van den tweeden rang. Één veldtogt, - een duitsche, in 1743, toen de Vereenigde-Provincien met Engeland aan den oostenrijkschen successie-oorlog deelnamen en Maria Theresia te hulp togen, - is al de krijgsroem van Ludolf Bakhuizen Junior geweest; al droeg hij daarna levenslang de uniform welke hij te elfder uur had aangeschoten.

Zijn roem als kunstenaar bleef evenredig aan dat bescheiden deel. Het was, of het geslacht der Bakhuizen's geen woelwaters in zijn midden duldde. Wie er lid van was en uit den band sprong; voor de saturnalien van het legerkamp, of van het krijgsmansleven in vreedestijd, den kantoorstoel verliet; Bakhuizen heette en soldaat werd; moest daarvoor boeten. Niet slechts zou hij in het veld geen lauweren plukken, maar zelfs op de palet, uit tijdverdrijf ter hand genomen, zouden de schaduwen zijner buitensporigheid vallen.

Van dien ongedurigen en woesten Ludolf den Jongere wil men dat onze Reinier Cornelis zijn aard voor een deel geërfd zal hebben; en men noemt het opmerkelijk dat, gelijk de overgrootvader door kwalijk begrepen eerbied voor de wenschen zijner moeder den leeftijd liet voorbijgaan waarop hij, door zich met hart en ziel aan den militairen stand te wijden, daarin had kunnen leeren uitmunten, evenzoo de achterkleinzoon, ten einde een moederlijk ideaal zoo lang mogelijk voor vernietiging te bewaren, zijne akademische studien voor het ambt van herder en leeraar in de Hervormde kerk heeft voortgezet, langen tijd nadat hemzelf en de geheele wereld op de overtuigendste wijze gebleken was, dat hij voor die betrekking in het minst niet deugde.

Zeker is die overeenkomst merkwaardig; doch zoo zij volstaat om sommige trekken der natuurlijke geaardheid van den

jongen Van den Brink te verklaren, het raadsel van het hem aangeboren genie blijft, ouder gewoonte, ook op die wijze onopgelost. Geen der beide Ludolfs Bakhuizen was met die hemelgift bedeed. Zoo er termen zijn, aan het zwerven en de brooddronkenheid van den jongeren een punt van vergelijking te ontleenen, men zou met hetzelfde regt de stemmige schoonschrijfkunst van den ouderen eene voorspelling kunnen noemen van het keurig schrift waardoor, in zijn arbeid voor de pers en in zijne brieven aan vrienden, de toekomstige Rijks-archivaris zich eenmaal onderscheiden zou.

De oude heer Van den Brink, met zijne korte broek, sajetten kousen, en grijze kantoorjas, was een ongeletterd, onkunstlievend, even ongezellig als huiselijk man, maar een regtschapen makelaar en trouwhartig kassier; en in de jaren 1810 en vervolgens was dit laatste in de amsterdamsche koopmanswereld geen alledaagsche verdienste. 'Dirk van den Brink had zich bijwijle de mindere gevoeld van confraters wier firma's, ouder dan de zijne, een roep hadden door het gansche land; doch dat was te dragen geweest; daarvan zou zijn opvolger telkens minder last hebben: die zijn kassiers geweest, zou het ook eens van zijne nazaten aan de beurs klinken, zoolang de overlevering heugt. En met zijne beginselen, die den zoon zouden worden ingeprent, was er kans op den duur van het huis. De nieuwelingen, die het vermogen hunner bazen op het spel hadden gezet; de opkomelingen, die bij gelegenheid van deze of gene vergadering hem hadden doen gevoelen hoe zij hem, den ouderwetschen, vast boven het hoofd wiessen, waar waren zij? Gevallen met onteerden naam, vergeten - behalve door hen die zij in het ongeluk meêsleepen, - kon hij het hen gemakkelijk ten goede houden dat zij hem meermalen hadden gegriefd; bovendien, welken kring des levens hij zijn kind aanbevelen mogt, was er een enkele, waarin men van alle leed vrij kon gaan? Zoo hij nog eens de weegschaal over beroepen houden mogt, dan moest hij erkennen dat het zijne hem in den laatsten, in den zwartsten tijd, menig uur van voldoening, van dankbaarheid had verschaft; uren die hij, hoe betreurenswaardig de aanleiding zijn mogt, ongaarne zou hebben gemist. Als ter beurze eerst een dof gerucht was omgegaan,

dat er weer een onweder in den kassiershoek broeide; - als er vervolgens in vertrouwen en zonder verantwoordelijkheid een naam was gefluisterd, niet ongelijk aan een verschijnenden en verdwijnenden bliksemschicht, die volstrekt geen zekerheid geeft uit welke windstreek de bui neêr zal slaan; - als de vreeze dan op eens om zich greep, evenals de storm in het woud, en menig handelaar huiswaarts keerde met een bekommerd gezigt en minder vaste schreden, - dan had hij er zich even kalm om mogen neêrzetten aan den disch, genietende wat het seizoen voor het zuinig huishouden medebragt. Er waren woningen in welke het hart der huisvaders onrustig sloeg: dat des kassiers, die een aanval op zijne kas voorzag; dat des koopmans, die duchten mogt zich meêgesleept te zullen zien. De man echter, wiens omtrek wij leveren, wist van geen angst. Wat deerde het hem dat de wijzer van het ouderwetsche horloge op de console het bepaalde halfuur al digter kwam, waarop de uitbetalingen moesten worden hervat? De knecht kon gerust de kelderdeur ontsluiten van het toen niet langer op de Leliegracht, van het op den Singel bij de Korsjespoortsteeg gehouden kantoor, - in die dagen No. 298, in de onze S.S. 53; - laat de schare, de kwitantien ter hand, den trap opstuiven, het geld om ze te kwijten ligt klaar, al mogt het tot den laatsten stuiver toe worden weergevraagd. Een tooneel als het geschetste was, door de vele bankbreuken des tijds, allengs geene zeldzaamheid meer; maar het bleef een streelend bewustzijn, op zulk een avond in zijne zijkamer bedaard een gouwenaar te kunnen opsteken. Verzekerd dat wie uit den kelder te voorschijn kwam pet of hoed eerbiedig ligten zou, zijn geld onder den arm, of op den kruiwagen neêrgevlid, of in de kar zaamgetast, zag hij het schouwspel even onbemerkt aan, als de blaauwe wolkjes varinas de lucht ingingen. Hij had zich niet verrijkt met het vermogen van anderen; hij had er zoomin in fondsen mede gespeeld, als het in voorschotten aan derden gewaagd; hij was gebleken wat hij beloofd had te zullen zijn, een volkomen te vertrouwen schatbewaarder, een eerlijk man! Ontleend, evenals de volgende aanhalingen, aan Van den Brink's levensbeschrijving door Potgieter.

De moeder droeg eene kornet met neepjes, en in haar donker gelaat schitterden twee groote bruine oogen: het eenige waarin het kind op haar geleek. Zij was bijzonder klein van gestalte en acht jaren de oudere van hem wien zij, de veertig reeds voorbij, dat knaapje schonk. Een meisje, ettelijke jaren vroeger geboren, had slechts veertien maanden geleefd. Zij was een brave en zorgvuldige moeder; slechts *te* zorgvuldig voor een zoon die, frisch gebouwd, graag van eetlust en ongemeen bevattelijk, zeer wel met minder hulp zijn eigen weg had kunnen vinden.

‘Groot genoeg om alleen naar school te gaan werd de schalk, uit wiens levendige bruine oogen schranderheid flikkerde, nog steeds door eene dienstmaagd gehaald. Wat baatte het hem dat hij weigerde aan den boezelaar voort te slenteren? dat hij weerstand bood? De hoede werd een knecht opgedragen; hij zag zich bewaakt, toen het hem goed zou zijn geweest te vallen om te leeren opstaan. Bedreigd door vertroeteling in karakter, helaas! als in kleeding, mogt hij springen noch vechten; had hij het gooijen met sneeuwballen, een enkele maal beproefd, met een bestraffing te boeten, dagen lang herhaald; en bestond hij geen dier guitenstukken in welken zijn leeftijd zich pleegt te verlustigen, maar miste er ook levenslang den moed door dien zij kweeken, op de proef stellen, en leeren zegevieren.’ Wel was het de moeder, niet de vader, die als de kleine handen van het kind zich uitstrekten naar folianten, welke zij nog niet tillen konden; als het in Wagenaar's beschrijving van Amsterdam, in Houbraken's of Weijerman's levens van nederlandsche schilders, de plaatsen nasloeg welke van voorvaderlijke vermaardheid gewaagden, het eerst van studeren sprak. Studeren! niet veroordeeld zijn, levenslang achter vaders lessenaar te zitten; zich naar hartelust vrij te mogen ontwikkelen; in de wereld der gedachten meer dan eene schadeloosstelling te vinden voor aanwas van geld of goed! Doch zoo bedoelde de moeder het niet. ‘Voor de moeder was studeren dominé worden, herder en leeraar der Nederduitsche Gereformeerde Kerk, van welke zij lidmaat werd, toen deze nog heerschende was, volgens hare overtuiging het eenig ware geloof. Aagje Deken en Betje Wolff hadden voor haar noch de *Veldenaar's*, noch de *Slimp-*

slamp's geschetst; nimmer had zij het oor geleend aan Willem Leevend, als zijn gemoed door twijfel werd verscheurd; de tooverstaf, waarmede die beide vrouwen de hervorming van haren tijd begonnen, had haar niet aangeraakt. Een groot deel der bezorgdheid, met welke zij over het jongste de wacht hield, vond zijne vergoelijking in de gewijde betrekking die zij den jongeling toedacht; ondanks alle bezwaren haars echtgenoots wist zij, dat zij hun erfgenaam genoeg zouden nalaten, om hem voor de schaduwzijde van 'dominés-lot' - zich verplicht te zien eene vrouw te huwen 'rijk, gierig, en zot' - vrij te waren. Welk een vooruitzigt, hem eens het woord des Heeren zuiver te hooren verkondigen! zooals dit haar, getrouwe kerkgangster van kindsbeen af, onder zoo menig regtzinnig man gegund was geweest.'

En het kastje? Moeder, wier nederige kleinodien het inhield, had er den sleutel van en gaf dien nooit af. Deftig zwart aan de buitenzijde, was het van binnen, op laadjes en deurtjes en paneeltjes, met ontelbare kleine figuurtjes in paradijskostuum versierd. Onzedig waren ze niet; zoo weinig, dat kunstkenneren om die reden weigerden ze voor het werk van Romein de Hooghe te houden! Maar toch, dat paradijskostuum werd met de grootste zorgvuldigheid aan 's knaapjes blik onttrokken; en de binnenzijde van het kastje bleef voor hem de heimelijkheid der heimelikheden.

Had zijn oog reeds vroegtijdig aan die navolging van het antieke mogen gewennen; had een verkeerd begrepen puritanisme hem niet stelselmatig binnen de wereld der reformatie en uit die der renaissance gehouden, - wie weet of dergelijke vrijgevigheid niet op de verdere ontwikkeling van het kind den heilzaamsten invloed uitgeoefend, en zijne opvoeding, die uit het oogpunt der waardigheid en der trouwhartigheid niets te wenschen overliet, voltooid zou hebben door eene wijding welke een geest als de zijne niet straffeloos ontberen kon?

II. - Een Student-amsterdammer.

'In de kleinste der twee tuinkamers, welke het door zijne ouders gekochte huis op de Heerengracht rijk was, d'Beeck

geheeten; in de cel, die de beide bekende prenten: De Slag bij Nieuwpoort en de Slag bij Rochester tot siersel der wanden had, tusschen welke het tafeltje stond met een wasdoekzeiltje er over, waaronder zijn schat van aantekeningen school, - daar zat hij, in een armstoel die dreigde hem weldra te eng te worden, daar zat hij 'omschanst met boeken en met blaren' voor welke de weinige meubelen des vertreks niet toereikten, die de vensterbank vulden, die open lagen tot op het tapijt toe. Het mogt voorjaar zijn, en de westewind in den hof de bloesempracht der heesters heen en weêr doen wiegelen; het mogt zomer blijken, niet enkel door de opengezette lage ramen, ook door den geur der rozen, schitterende op het perk voor de huiskamer ter andere zijde van den gang; het mogt herfst worden en de fijne fruiten langs de schutting aanlokken, als de vruchten van onder het gebladert der amsterdamsche peereboomen, - in alle saizoenen zaagt gij in die lommer de grijze kantoortjas en den doorrookten gouwenaar van verre, zaagt gij den vader, naar het jaargetijde het meêbragt, rupsen zoekend, bloemen verzorgend, twijgen stuttend. De moeder troft gij nooit in den tuin aan: voor haar togtte het er altijd. Maar Reinier? Hij was Bakkes geworden, Bakkes die werken moest, die werken wilde, om het van den voet des heuvels tot den top van dezen te brengen, naar welke zijn lievelingsmeester den weg wees.'

Eigenlijk was er omstreeks dien tijd slechts één akademiestad in Europa, - Berlijn, - waar een student van zulk een buitengewonen aanleg, in wiens leven nog geenerlei tweedragt tusschen ideaal en werkelijkheid heerschte; die met al de gemoedelijkheid der onbedorven jeugd de studie en alleen de studie aanhing; die van zijne liefde voor het grieksch als van een zijner 'ontluikende hartstogten' gewaagde; die noch om de oude letteren de nieuwere, noch om beiden de godgeleerdheid, noch om de godgeleerdheid de wijsbegeerte verwaarloosde, zich naar den eisch had kunnen ontwikkelen. 'De akker van zijn geest was van zoo milde aarde', getuigt zijn levensbeschrijver, 'dat hij, zonder door uitputting te worden bedreigd, allerlei gewassen voort kon brengen, in vruchtbaarheid winnend bij de verscheidenheid van bouw. Er is geenerlei

teelt op ontloken die niet zaden achterliet, ons later tusschen het graan door bloem bij bloem verrassende; al stellen wij, ons thans in den oogst vermeidende, meer belang in de volle halmen, dan in de verwrijke sierselen des velds, ons hier en daar uit deze toeschitterende.'

Des te meer is het te bejammeren dat die rijke geest de vroege leiding heeft moeten ontberen welke hij meer dan anderen waard, en waarvoor hij door eene even zeldzame als beminlijke piëteit jegens uitstekende leermeesters geschapen was. Te Oxford of te Cambridge zou Bakhuizen van den Brink zich misschien niet op zijne plaats gevoeld hebben: alligt hadden de klerikale vormen van het hooger onderwijs daar, hem meer in opstand doen komen dan helpen ontwikkelen. Te Parijs had hij in menig opzigt vruchteloos zijne meesters gezocht en zou, uit tijdverdrijf, misschien verdwaald geraakt zijn in hetgeen Charles Nodier *la boutique romantique* dier dagen genoemd heeft. Maar te Berlijn! Berlijn was werkelijk destijds de hoofdstad der intelligentie. Fichte had er tien jaren te voren den scepter der wijsbegeerte aan Hegel vermaakt; Schleiermacher was de groote theoloog van den dag; Humboldt heerschte in het rijk der natuurwetenschappen; Ritter schiep eene nieuwe aardrijkskunde; Ranke blonk als historicus uit; Boeckh vertegenwoordigde met glans de grieksche en romeinsche oudheden; Bopp legde de grondslagen der taalstudien die meer dan eenige andere eerlang de wetenschap van den nieuwen tijd zouden heeten.

Aan de meeste jonge Nederlanders van het jaar 1826 zou dergelijke weelde niet besteed geweest zijn, meent men. Welligt; doch Van den Brink zou er vatbaarheid voor getoond, met gemak zich er in bewogen, er volop van genoten hebben; en ongetwijfeld had hij te Berlijn de laatste overblijfselen van een provincialisme afgelegd, dat in een klein land aan alles kleeft, de wetenschappen niet uitgezonderd. Uit zijne biografie kan men zien dat het onder de amsterdamsche studenten van dien tijd niet aan gezelschappen tot eigen oefening ontbrak; ook waren er sommige goede professoren, waaronder één uitstekende. Met allen eerbied evenwel voor L.O.S. en I.A.A.A.A., gelijk naar de initialen hunner zinspreuken de twee

studentekringen heetten van welke Van den Brink lid was; Litteris Orientalibus Sacrum. - Ingenium Acuum Artes Amicitiam Alunt. met allen eerbied ook voor een theoloog als den hoogleeraar Rooijens en zelfs voor een litterator als David Jacob van Lennep, wier lessen hij met ingenomenheid volgde, - het is voor hem eene onherstelbare schade geweest zich te moeten ontwikkelen in eene omgeving, waar elk uitstekend jongeling, zoo hij de studie bleef liefhebben, autodidakt moest worden. Hij ondervond er de gevolgen van, toen hij, vier jaren later van Amsterdam naar Leiden vertrokken, zich daar een eenling gevoelde, in iederen studentekring te gemakkelijk de eerste was, en voor de teleurstelling, welke zijne nieuwe leermeesters hem baarden, elders troost zocht.

Doch laatdunkende klaagliederen genoeg, waar zedig naschetsen de boodschap is! Wat de berlijnsche studenten *niet* gedaan zouden hebben: zijne amsterdamsche tijdgenooten noemden hem Bakkes, en hij had te veel verstand om voor dien onwelluidenden bijnaam zich te schamen of er zich gebelgd over te toonen. Was het eene zamentrekking van den geslachtsnaam, dien zijn vader bij den doop als voorvoegsel van dien des grootvaders ontving? Was het eene kritiek zijner eigen gelaatstreken? 'Hij had eens in den spiegel gekeken, mejufvrouw! en hij bezat, wat kiest u? hij bezat waarheidsliefde, hij bezat oordeel of smaak genoeg, om in een paar flinke oogen geen vergoelijking te vinden voor wat overigens aan zijn tronie ontbrak. - Tronie, mijnheer? - Tronie, me lieve! Hij mogt een grof woord voor een grof ding. Geloof u niet dat men geest moet hebben, om met zichzelf te gekscheren? dat men dien toont, zoo men daardoor voorkomt dat anderen het met ons doen? Eens in den spiegel hebbende gekeken, - ééns maar, mejufvrouw! - was hij overtuigd dat de natuur hem meer met sterkte dan met schoonheid had bedeed, zag hij te duidelijk hoe zijne opvoeding zijn uiterlijk had verwaarloosd... - Verwaarloosd, mijnheer! en de gymnastiek? - Och, me lieve! er was toen nog geen sprake van dat onze schoonen met Albion's dochteren naar den prijs zouden dingen in slankheid

van leest en sierlijkheid van gang; zelfs bij knapen kwam men de natuur niet ter hulpe. Mijn arme Bakkes, als ik tot hem mag wederkeeren, hij had schermen, noch rijden, noch dansen geleerd. *Je lâcherai le grand mot*: hoe jong nog, hij snoof al. - *Fi, l'horreur!* - Maar groote mannen deden het vóór hem, de oude Frits, bij voorbeeld; *et des hommes très-galants se piquaient de belles tabatières, les petits abbés comme les marquis*. Uw portret, mejufvrouw, dat nu in een charivari hangt, zou toen geprikt hebben op een snuifdoos!

Daar zat dan Bakkes, - want na dit vrolijk pleidooi zal wel niemand zich meer aan den bijnaam ergeren; daar zat hij, den schedel nog niet omkranst met de leeuwemanen van later tijd, maar reeds aantekeningen schuivend onder het zeildoekbekselsel zijner schrijftafel, reeds uit de snuifdoos puttend, reeds uit zijn leunstoel berstend, reeds kenbaar aan een tot de kin digtgeknoopt vest, een stijf halsboordje, een boven alle beschrijving houtherigen rok; daar zat hij, in de kleinste der twee tuinkamers.

Waarom de kleinste? Waarom voor dezen eenigen, dezen alles belovenden zoon, niet het ruimst en fraaist vertrek van het geheele huis als studeerkamer ingerigt? Er waren immers geen andere, jongere kinderen over den vloer! Helaas, immers was er zelfs geen zuster wier licht hij betimmeren kon! Doch voor die soort van denkbeelden waren de oude heer en mevrouw Van den Brink niet toegankelijk. Al werden de rekeningen door den vader zuchtend gekweten, boeken mogt de jonge geleerde (en hij maakte van de vergunning een ruim gebruik) koopen zoo veel hij wilde: van comfort was geen kwestie. 'Ernst hadden zij hem ingeprent, ernst, waardoor voor het driet al de avond even stil omkroop, als de wijzer op de plaat der pendule; waardoor het tikken van den slinger soms hoorbaar werd.' Geenerlei omgang bijna, geen uitgang dan naar de kerk, geen gezelschappen. Als L.O.S. of I.A.A.A.A. te zijnent vergaderden, kregen de jongelieden gesmeerde botrammetjes, even als op eene kindervisite. Een ongezellig interieur. 'Er ontbrak in de vaderlijke woning, er ontbrak in het vertrek aan de straat als in de kamer aan den tuin, er ontbrak tot op de zaal toe, iets wat eene jongere

vrouw, wat eene zuster vooral, zelve roos in den knop, of roos in den bloei, om zich heen zou hebben verspreid: weinige sieraden, maar die waarlijk smaak verrieden.' Doch hij was een eenig kind; hij had geen zuster. 'Ware hem die gegund geworden, zou het pronkverblijf des huizes ooit de gedachte hebben opgewekt dat het door een uitdrager werd gestoffeerd? Hoe had zij, door iets vriendelijks, door iets vrolijks, als der schoone jeugd pleegt te omstralen, den drie bewoners van d'Beeck eigen haard en eigen hof beurtelings en om strijd in een zoet te huis verkeer! Hoe zou hij, in den kring harer speelnoten, hoe zou hij door de scherts van deze den schroom hebben overwonnen, die hem zoo dikwijls de gelegenheid prettig te kouten deed verzuimen, dewijl hij zooveel tijd eischte om goed kennis te maken. Hoe had een vertrouwelijk verkeer van dien aard gaven van geest en gemoed ontvonkt, die bij louter lektuur blijven sluimeren!'

Lektuur en schroomvalligheid zijn, op zijn duitsch, de twee hoofdmomenten in het leven van dien amsterdamschen student geweest: de laatste, bron van al de rampen welke hem naderhand treffen zouden; de eerste, bron van gestadige afleiding voor hem zelf en der klimmende bewondering van jonge tijdgenooten voor zooveel geestkracht bij zoo veel gaven. Van hetgeen hij in dien tijd al zoo gelezen en gearbeid heeft, is weinig meer dan eene flauwe herinnering overgebleven; doch het volstaat om den roep, die reeds toen van hem uitging, te regtvaardigen. Hij las en begreep de duitsche wijsgeeren van den nieuweren tijd, in dagen dat zelfs Borger hen miskende en Van der Palm die tekortkoming Borger als eene verdienste aanrekende. In zijne amsterdamsche eenzaamheid doorgrondde hij Schleiermacher, toen de studenten te Leiden hunne wijsheid nog uit Lucas Egeling's *Weg der zaligheid* putten. In het latijn spreken ving hij zijne professorale leermeesters vliegen af, en met twee spelden hechtte hij iederen ochtend aan den kathedraal van ieder hunner een lijstje vol van zonden, den vorigen dag tegen de taal van Cicero begaan. Van de twee studentegezelschappen, welke hem het lidmaatschap aanboden, was hij in een oogwenk de ziel, en bleef dit zoolang hij er in verkeerde. Was het zijne beurt voor de vuist te

spreken, hij improviseerde over den moord van Caesar, over Jeanne d'Arc, over Frederik den Grooten, over Filips den Tweeden, over Lord Byron, dien toen niemand in Holland schier kende. Tot onderwerp eener verhandeling koos hij de gouden eeuwen der geschiedenis, en zweeg wel bij die gelegenheid over Goethe en Schiller, maar sprak over Pericles, over Augustus, over Frederik Hendrik, over Lodewijk XIV, over koningin Anna, met eene kennis van zaken die alleen door de vroege vastheid van zijn oordeel overtroffen werd. Ook in het uitdrukken van eigen gemoedsbewegingen was de jongeling, bijna nog een kind, toen reeds een man. Rukte de dood uit den kleinen kring zijner studievrienden er een weg, hij hield bij de geopende groeve eene toespraak welke de beste leerlingen van Plato zich niet geschaamd zouden hebben te onderteekenen.

Zijn dit blijken van schroomvalligheid? zal iemand vragen. Zeker niet. Doch een forsche knaap van tusschen de zestien en achttien, met zulk een opgewekten geest bedeed, en met zoo veel graagte in den rijpen appel des levens bijtend, heeft behoefte aan afleiding. Van den Brink vond die op tweederlei wijze: hetzij hij voor het overschot van vaders karig toegeteld zakgeld, of voor het door moeder hem in de hand geduwd potstuk, ter sluiks de schouwburgen bezocht; hetzij hij te huis, in de kleine studeerkamer alweder, door lezen op het spoor gekomen van de komische ader in de oudvaderlandsche tooneel-litteratuur, de blijspelen van Bredero verslond, en zoomin de *Klucht van Oene* uit Jan Vos' nalatenschap versmaadde, als Huygens' *Trijntje Kornelis* of Hooft's *Warenar*. 'Ge zult lagchen tot ge stikt,' bestrafte de moeder, als hij de vrienden had uitgelaten, met wie hij de geestigheid door hem gevonden en gewaardeerd, genoot zoo ver de weg naar de voordeur leidde. 'Toch niet,' was zijn wederwoord, 'ik gier het immers uit?' En inderdaad, de toen reeds telkens in de fausset overgaande stem bezweem in den regel in een hoestbui, die aardde naar een poging om zijn longen te verbreedden. Luttel zou die lust in humor, zou de studie onzer vroegste dichters waartoe hij verlokke, zou de zin voor lager leven, door onze oorspronkelijke schilderschool even getrouw als geestig waargenomen,

dien deze ontwikkelde; luttel zou hij hem hebben geschaad, *ware hij onbeschroomd geweest.*'

Daar haperde het, naar het schijnt: en dien knoop ontdekt, aangeduid, genoemd te hebben, is evenmin de geringste verdienste van Bakhuizen's levensbeschrijving door Potgieter, als het de zwakste proeve der menschekennis is waardoor die biografie zich onderscheidt.

Er zou in dien tijd te Amsterdam, indien de ouders slechts niet zulke Stastokken waren geweest, indien de zoon zijne bedeesdheid maar had kunnen overwinnen, zich wel gelegenheid voor hem geopend hebben de wereld- en menschekennis op te doen, aan welke hij zoo groote behoefte had. In een besloten kring, doch waar niemand de toegang ontzegd werd, hield Da Costa destijds zijne eerste voorlezingen over nederlandsche geschiedenis, en spreidde er al improviserend, door de vrijheid zijner bewegingen, de veelzijdigheid zijner kennis, het verrassende zijner gezigtspunten, een talent ten toon, hetwelk aan niemand zoozeer besteed ware geweest als aan Van den Brink. In een anderen kring, insgelijks besloten, doch uit geheel andere elementen zamengesteld, bestuurde de uitgever Nayler, tevens schrijver en onderwijzer, een gezelschap tot beoefening der engelsche letterkunde, waar hij zelf en zijne begaafde vrouw door hunne kunst van deklamatie de aandacht boeiden, waar Jacob van Lennep fragmenten uit Shakespeare voordroeg. Nogmaals in een anderen kring, den openbaren der Hollandsche Maatschappij ditmaal, kwam de bloem van Amsterdam, dames en heeren, bijeen en luisterde met opgetogenheid naar den *Strijd met Vlaanderen*, en juichte den innemenden jongen dichter toe, die naderhand den meesten roem als vaderlandsch romanschrijver oogsten zou.

Doch in al die zamenkomsten ontbrak de jonge Van den Brink; ongebruikt gingen zij voorbij, al die gelegenheden tot ontbolstering en vorming. Alleen de schouwburg trok hem aan; hetzij hij op het Leidsche Plein de overblijfselen der vaderlandsche tooneelkunst ging waarden; hetzij, waardiger genot, twee kleine tooneelhallen in de Amstelbuurt, aan buitenlandsche opera-gezelschappen afgestaan, zich beurtelings voor hem omtooverden in eene onzichtbare toonen-wereld. Daar leerde

hij voor het eerst de werken van Mozart, Beethoven, Weber; daar voor het eerst die van Méhul, Boïeldieu, Auber kennen. Maar het bleven verboden uitgangen, steelsche grepen naar den boom des goeds en des kwaads. Zijne gelukkigste voorstellingen waren die, welke niet door een nastukje besloten werden, of waarvan het nastukje zoo onbeduidend was dat hij het gaarne prijs gaf. Boeide het hem, gelijk eenmaal op het Leidsche Plein met den *Armen Dichter* van Kotzebue het geval was, waarin de begaafde komiek Rombach zichzelf overtrof, dan was hij verloren. 'Betooverd zat Bakkes die mengeling van het gevoelige met het kluchtige aan te staren, betooverd klapte hij in de handen, tot hij zijn horloge in zijn vestzak voelde schudden, en het uithaalde en schrikte, - waarom? Het was over elf ure, hij die klokke tien te huis moest zijn; hij die, als hij gezegd had werwaarts hij zich begaf, vreezen mogt, bij den uitgang des gebouws, zijn vader voor zich te zien staan, door de onrust der moeder de deur uitgedreven!'

Intusschen werkte hij alvast voor zijne theologische dissertatie, die over een onmetelijk onderwerp - de leer der zielsverhuizing - handelen zou. Maar hij werkte niet rad. Het fortuin zijner ouders was aanzienlijk genoeg om hem de gedachte aan eene beroepskeus, welke toch reeds buiten hem had plaats gehad, onbepaald te doen verschuiven; hem te doen dweepen met het ideaal van een leven, geheel aan de studie en alleen aan de studie gewijd.

Dit waren evenwel hersenschimmen, en de tegenovergestelde methode - snel afstuderen, ten einde daarna zich des te vrijer te kunnen bewegen - zou de voorkeur hebben verdiend. 'Verre er van dat het vooruitzigt eenmaal een vermogend man te zullen worden, hem in dat tijdvak ten zegen zou zijn geweest, werkte het allerschadelijkst. Wie zich had in te spannen binnen een gegeven tijd gereed te zijn, niet hij. Een jaar vroeger, een jaar later, wat maakte het uit? er zou altijd wel eene standplaats openkomen. Hoe weinig vermoedde hij welk eene wijsheid er schuilt in de wet der maatschappij, die maar eenige jaren tot vorming vergunt, die van geen verlenging van deze weten wil; onverbiddelijk in haren eisch aan den jonkman, zoodra die vervlogen zijn handelend op te treden, ten einde het werkelijk leven de

gewenschte ontwikkeling voltooije. Welk een waan, dat het vertragen dier beproeving haar glansrijker doorstaan zou waarborgen! Uitstel, besluiteloosheid, verveling, de sleep van jammeren elkander op den voet volgende, welke in meer gezinnen des geschetsten tijds dan in dat der Van den Brink's den staf voerden; welke het ons volk, veertig jaren later, op verre na nog niet gelukt is uit alle kringen te verbannen, - onze vroede vaderen kwelden zij niet. In hun leven was gang! Jongeling van zijn fortuin, in de gulden dagen van ons Gemeenebest geboren, zou hij vlug hebben gestudeerd; zou hij, na het verwerven van een wetenschappelijken graad, hebben gereisd.'

Doch van reizen kwam niet in; zelfs niet van voetreizen, binnen of buiten de grenzen van het vaderland. De ouders dachten er niet aan: de zoon zelf, schijnt het, taalde er niet naar. Hem trok - of het moest in de boeken zijn - noch Frankrijk, noch Engeland, noch zelfs Duitschland aan, welks wetenschappelijke meerderheid hij zoo levendig besepte. Anders, hoe zou de kennismaking met Niebuhr de moeite van een uitstapje naar Bonn, hoe die met Goethe, den weldra tachtigjarige, de kosten eener voortgezette wandeling naar Weimar geloond hebben! Verder dan Leiden strekte de gezigteinder van den jongen Amsterdammer zich niet uit. Reeds toen hij bijna een man geworden was had hij van reizen nog weinig meer ondervinding, dan te putten viel uit de herinnering van een togtje met de trekschuit naar Halfweg, en vandaar over Spaarndam naar Velzen, jaar op jaar herhaald, als, bij den aanvang der zomervakantie, de leden van L.O.S. of van I.A.A.A.A. gezamenlijk in de vrije lucht het bedrag der boeten gingen verteren, gedurende den afgelopen winter te midden der tabakswalmen en met de kagchel tusschen de knieën beloopten. De trek is te karakteristiek om aan het slot dezer schets te mogen ontbreken:

'In het Huis ter Hart, waar de trekschuit het gezelschap aan wal zette, werden de goudenaars opgestoken, wier blaauwe wolkjes de wind opving en voortjoeg als de togt langs het Y werd voortgezet, als het stille Spaarndam van gezang weergalmde; - de sigaar, tegen welke onze toekomstige roman-

schrijver levenslang een vergeefschen strijd zou voeren, was nog eene zeldzaamheid. Ondanks het ras voorbijgaande van maar een dag vermaaks, ondanks het gemis der verhevenheid van gebergten en glaciers, waren land en luidjes meer dan eene vlugtige teekening waard. Vrolijk ging de drom verder, bij voorkeur de schilderachtige bijwegen kiezend, om, straks onverwacht weêr op den straatweg gekomen, er zich, regs of links, in den lommer van het hoog geboomte op het frissche gras uit te strekken. Daar daverden de klinkers; daar stoven van het voorplein der hofstede, uit het prachtige ijzeren hek, de weelderige rossen aan, door nog weelderiger jonkheid ten galop geprikkeld. Op, klonk het, op! Maar al stapte men voort, er was tijds genoeg om te marren waar een paar aardige deernen over het hek gluurden, en er straks achter wegweken; waar, voor de woning in schaduw der linde, lelien en rozen bloeiden op de wangen van 's lands dochteren. Al grijnsden de boereslungels van verre hoe die heeren zich in een omzien gedroegen of zij te huis waren, pret hadden de olijke meisjes, schoon zij niet wisten wat vreemde taal dat volkje toch sprak, als de heugenissen uit Theocritus elkander opvolgden. Hier geeft iets hollandsch pas! meende de dolste uit den drom, de daad bij het woord voegende; en na de gestolene of gegeven kussen waren de jongelui den hoek des wegs al om, eer de lummels besloten hadden of zij hen na zouden zetten.'

Zeer aardig, zeer onschuldig, zeer nationaal. Doch zelfs de meest open zin voor het liefelijke en schoone van eigen bodem stelt niet schadeloos voor het gemis der punten van vergelijking, welke het buitenland aanbiedt.

III. - Bijna Vrijwilliger.

'Iederen wissel der openbare meening dier dagen weêr te geven eischt anderen, grooteren spiegel, dan in deze lijst valt te vatten; maar het opvangen eens enkelen toestands op den 5den Oktober 1830 is ons daarom niet ontzegt. Te wapen! riep de Koning te langen leste wie getrouw waren gebleven; en het woord des dichters: 'de grens van ons land is een peluw van eer', vond weerklank in het harte der jeugd! Uit

allerlei stand bood zij zich aan; allerlei beroep, allerlei bestemming verloochened
 voor den eisch van hooger pligt: de beveiliging des erfgronds, haardstede en altaar!
 Vroeger angstig opzien naar welke zijde de tusschen regt en trouw aarzelende evenaar
 mogt overslaan, - wie had er langer zin voor, daar het niet meer alleen de belangen
 der dynastie, daar het tevens onzen rang in de rij der volken gold? Innerlijke tweestrijd
 als hen bleef teisteren die, in het Noorden geboren maar in het Zuiden gevestigd,
 aldaar werden geschokt door de Proklamatie van den Prins van Oranje, - wat wisten
 zij er van die aan de andere zijde des Moerdijks ademden in een dampkring welke
 weldra geen twijfel meer toegang gunde, waarin eene eendragt heerschte als schaars
 den staf zwaaijen mogt? Belgie had toe te zien, werwaarts het zich door den
 dwarrelstroom liet voortsleepen, - Holland was besloten te blijven wat het eeuwen
 lang roemrijk was geweest. Antwerpen mogt aarzelen, - wat het wilde dat
 wist Amsterdam! Tot hoofdstad noch hofstad, tot geene der handelsteden langer
 bepaald, breidde de beweging zich schier met den dag uit, werd de toewijding aan
 het vaderland telkens inniger. Van den akker en uit de schuur; met het visscherspak
 om de kloeke leden of met den zuidwester op het zwierende haar; in verscheidenheid
 als slechts eene veelzijdig ontwikkelde maatschappij oplevert; uit de schamele stulp
 en uit de ordelijke woning; achterlatende wat hen tot gister toe hunne toekomst scheen
 te waarborgen, het gereedschap als de werktuigen, - snelden de jongelieden aan,
 forsch en flink, al wat op dat oogenblik vereischt werd meêbrengende, in handen
 sterk genoeg om de wapens te beuren, in harten aan vreeze vreemd. Somber meent
 ge, somber moest hen de gedachte stemmen dat, terwijl zij verre waren, bedrijf en
 nering met stilstand, met achteruitgang werden bedreigd; dat zij zich het kouter en
 den vlegel voorstelden, maar roestend en rustend; dat zij de smidse en de werkplaats
 zagen, maar verlaten en ledig; dat de pink voor hen opdoemde, aan de reede geboeid;
 het veld en het bosch, de winkel en de markt, doodsch als het gansche dorp! Ge zoudt
 van die bekommering zijn genezen, als ge van hunne opkomst getuigen hadt mogen
 zijn. Wisten zij het dan

niet dat de middelbare leeftijd, die achter bleef, zich dubbele inspanning getroosten zou? dat de grijsheid verjongde door het besef des pligts? dat moeders en dochters de handen uit de mouwen zouden steken als in den goeden ouden tijd? Al waren zij er niet van overtuigd geweest dat, volgens de volksuitdrukking, het zwaarste ook het zwaarst wegen moest, het schouwspel dat hunne oogen toefde in de stad die hen zag aantreden, zou hunne harten voor de vreeze hebben behoed. Ook zij die hen ontvingen, ook de schare van steêlui die als zij uittoog, ook jonkman bij jonkman niet zoo breed van schouders en niet zoo grof van spieren als zij, ook deze offerden het morgen aan het heden op! Wie kon het hen aanzien dat ze, door het prijsgeven van maanden in die ontwikkelingsvaag, afstand deden van kansen als in geen jaren wachters weer voor zouden komen? Slechts één lustrum scheidt twintig van vijf-en-twintig: in de handelswereld beslist dat doorgaans van de plaatse die men verwerft: levenslang eene ondergeschikte betrekking, of eene door vlijt te winnen onafhankelijkheid. Wie zouden zij bij hunne terugkomst aan de lessenaars vinden, op welke zij de veder hadden neêrgelegd? Benijdbare ochtend van het leven, in welke men voor dergelijke vragen des belangs nog geen oor heeft; waarin het geloof aan het hooge en heilige van idealen ons nog blaakt die het edelmoedige zoo natuurlijk acht!’

De oude heer en mevrouw Van den Brink konden het niet helpen dat zij dien edelmoedigen ochtendstond reeds sedert lang achter den rug hadden. Wanneer de twintigjarige zoon aanhield, naar het voorbeeld van tijdgenooten en boezemvrienden, studenten te Leiden of studenten te Groningen, mede te mogen uittrekken en den tol aan koning en geboortegrond te betalen, dan schudde de vader halsstarrig van neen, de moeder barstte in tranen uit, en snikkend zwoer zij, den slag niet te zullen overleven.

Meer dan hij openlijk bekennen wilde, griefde en kwetste het den jongeling, door ouderlijke tederheid aan den eenen, door ouderlijke onbuigzaamheid aan den anderen kant, zich gedwarsboomd te zien in de vervulling van een zijner liefste wenschen. Uittrekken: zijne eigenliefde, zijne eer gebod het,

meende hij. Achterblijvend zou hij zich levenslang te schamen hebben. Uittrekken: hoe vernederend zou het zijn, als zoo vele anderen huiswaarts keerden, met ridderkruis of medalje getooid, en geen onderscheidingsteeken *zijn* knoopsgat sierde! Daarbij kwam dat de belgische beweging, welke hem in den aanvang tamelijk koel gelaten had, welke voortging hem koel te laten voor zoo ver haar terugslag in Noord-Nederland zich meest door pathetisch proza en waterzuchtig kreupelrijm openbaarde, hem allengs krachtiger medesleepte naarmate het dezerzijds meer op handelen ging aankomen. Van Speyk's daad vond in hem een vurig bewonderaar, en met ongeveinsde vaderlandsliefde zou hij op dezelfde wijze zijn leven voor de nationale zaak gegeven, aan de zijde zijner makkers bij Hasselt en Leuven het vijandelijk vuur getrotseerd hebben. Doch hij kon niet, hij mogt niet. Zijne ouders wilden er niet van hooren dat hun eenig kind zijn leven in den oorlog wagen, dat de toekomstige godsdienstleeraar soldaat worden zou.

Merkwaardig uit het oogpunt der vroeg ontloken oordeelkunde van den schrijver is een van 25 Maart 1831 gedagteekende brief van hem aan een vriend, waar hij herhaalt wat men in die dagen te Amsterdam al zoo op openbare leesvergaderingen te hooren kreeg. 'De litteratuur te Amsterdam, - dat deze tamelijk belangrijk is', schrijft hij, 'zult gij ligt begrijpen, daar de daad van Van Speyk niet kon nalaten den ganschen Helicon, met zijne poëten en poëtasters in rep en roer te brengen. De gehoorzalen in deze goede stad daveren van het feit. Wanneer de redenaar een lange redevoering heeft uitgesproken, dan verbleeken de aangezigten der hoorders van vrees dat een of twee dichters na hem zullen optreden, om, dankbaar voor de spreekbeurt, hen door Heeren Commissarissen verleend, het gemeld auditorium verlof te vragen, het met hunne rijmelarij te vermoeijen. Rijmelarij, zeg ik; want de ware dichters, die het hart welsprekend had gemaakt (Withuys, Loots, Van Lennep), zij hadden in de eerste dagen na het feit hunne gewaarwordingen reeds uitgestort. De krukken, die *op hun beklad papier drie woorden voor het minst veranderen van de vier*, zij treden thans met hunne hersenvruchten op. - Wilt gij weten, hoe ik aan die booze tirade kom? Maandag-avond hoorde ik

in het Nut eene vrij fraaije verhandeling van Prof. Van der Hoevenover den invloed van den schouwburg op de volkszedes. De verhandeling, hoe fraai ook, begon mij reeds een weinig te vervelen, daar ik naar L.O.S. hunkerde, waar Kees Boon en de meeste oude leden zich zouden vereenigen. Eindelijk vertelt Van der Hoeven dat hij gezegd heeft, en ik neem gretig mijn hoed op om heen te gaan. Maar ziet, daar vliegt een dichter den catheder op, bezweert de Sprokkelmaand, bezweert den Noordewind zijn adem in te krimpen, en den amsterdamschen wees 'niet op het strand te werpen.' Hij stelt ons Van Speyk voor in den nood; bij laat dezen zich zoo lang bedenken, en zoo lang in zich zelven praten, dat, indien de held zulks had gedaan, de Belgen in dien tijd zeker al het kruid uit de boot hadden kunnen lossen. Na eenige honderden rijmwoorden te hebben verspild, na eenige antithesen sterk als deze: 'onsterfelijk, schoon dood!' besluit de dichter (?) met ons te doen opmerken, dat ieder rukwind voortaan *een lofzang op Van Speyk zal zingen*. Denkelyk voor de Midas-ooren der Amsterdammers, welke op dien avond het dichtstuk toejuichten.'

Men ziet uit dit scherpe oordeel hoe snel de wansmaak soms ontruchtert, en hoe hetzelfde feit dat in zijne frischheid de zuiverste en dichtsterkste aandoeningen opwekte, naderhand, als het door Jan en Alleman beduimeld is, schier onverschillig laat. Niet meer dan even zes weken te voren, 9 Februarij 1831, schreef Van den Brink aan denzelfden vriend: 'Het is heden een dag waarop de geest van hollandsche nationaliteit mij zoo opwindt, dat ik moeijelijk werken kan, en dus tot brieven schrijven mijn toevlugt neem. Gij bevroedt de reden als ik u zeg dat ik heden morgen de *Staats-Courant* heb gelezen. Er staat in dat blad een zeer uitvoerig verslag van den heldendood van luitenant Van Speyk, die, liever dan zijne kanonneerboot en zich zelven in de handen der muitelingen te stellen, den brand in zijn kruid heeft gestoken en naar het echt-hollandsche voorbeeld van Reinier Claassen zoo zijn vijanden nog stervend heeft bevochten. Wanneer ik vroeger die beroemde episode in Helmers' *Hollandsche Natie* herlas, dan maakte deze op mij den indruk van een droom uit lang verleden tijd, schier eene mythe uit de grieksche fabelleer. Ik

bewonderde de dapperheid van den bezongen held; maar thans nu ik zie dat onder onze tijdgenooten, dat bij ons volk zoo iets gebeurt, zou ik met Tollens willen zeggen: *dan gil ik mijn verrukking uit!* Er zijn in Amsterdam enkele van die kleine koopmanszielen welke zoo hard zijn als hun geld, die alle dingen op hun goudschaal wegen, die de daad dol, onverantwoordelijk, enz., noemen. Maar, beste jongen! wij storen ons aan hunne redenering niet, overtuigd dat zij niet in staat zijn te gevoelen welke verheven gewaarwordingen de borst van een held verheffen, die zich voor zijn vaderland, die zich voor de eer van zijn geboortegrond opoffert. Een oogenblik van zulk gevoel heeft meer waarde, dan honderd jaren bij een gevulde beurs en onder al het gemak des dagelijkschen levens gesleten. Ik voor mij zou, dunkt mij, indien ik in 's mans toestand had verkeerd, gebeden hebben tot hetzelfde in staat te zijn. Onze jongelui heeft de daad ontzaggelijk opgewonden. Wagenaar en Helmers heb ik uit de boekenkast gehaald, om nogmaals het verhaal van Reinier Claassen na te slaan; en voor van daag zijn mij ten minste de woorden van Helmers niet van de lippen:

Rust, ongelukkigen! rust zacht in 't hart der baren!’

Wie zoo hoog en tegelijk zoo fijn gevoelde, - werkelijk kunnen de woorden: ‘*Ik zou gebeden hebben tot hetzelfde in staat te zijn*’, alleen zijn voortgekomen uit een even zuiver als edel hart, - had de wapenen voor het vaderland verdienen te dragen. Omdat zijns ondanks de omstandigheden hem het voorregt ontzelden, zal men te minder weigeren het voorbeeld van zijn levensbeschrijver te volgen en de gissing te wagen: of niet meer dan eenige andere oefenschool, welligt, de krijgsveld het ware middel zou zijn geweest de laatste hand aan Van den Brink's vorming te leggen, hem door omgang en wrijving van zijne schroomvalligheid te genezen, te vergoeden hetgeen zijne kinderlijke opvoeding aan flinkheid te kort gekomen was, den jongeling tot man te doen rijpen, en door vrijwillige zelfbeheersching den laatste zich voor feilen te leeren wachten, wier kiem de eerste met zich omdroeg?

Hoe fantastisch ook, uitlokkend is het ondernemen in hooge

mate. ‘Een handdruk des vaders, de laatste zegen, zijner moeder moge hem de tranen in de oogen brengen, ondanks deze flikkeren zij van moed en van lust. Daar vergezellen de gunstelingen der fantasie hem op zijn uittogt: de groene rok, met geelen kraag en geele knopen, kleedt den donkerkleurigen jongeling goed. Zwaar moge de ransel zijn, door de bevende handen der oude vrouw overgevuld, zijn rug is breed genoeg om den last te torschen; bovendien, als hij straks, als hij morgen, als hij overmorgen met zijne makkers zal hebben gedeeld, zal die van zelf wel ligter worden, het gebrad zijn opgepeuzeld en de flesch leeg. Geestig tintelen zijn donkere kijkers van onder het smalle klepje der chakô; dat niet overschaduw, dat opgeluisterd wordt door witte vangen en snoeren, die in nestels en knopen, of hoe die dingen heeten mogen, afhangen tot op zijn regterborst. Hoe die jongelui den weg verslinden, als telkens een ander torentje aan de kimmen oprijst: hunne blikken reiken links noch regts toe, als men weder een dorp door-, als men weder een stedeke binnentrekt. Het is een vrolijk leven, in schutse van dat nog maagdelijk vaandel met zijn gekroonde W en zijn gulden horen, afzwierend van den standaard, waarop een beeldeke van Minerva prijkt. Scherts en jok doen de ronde in den ganschen kring, of zweven af en aan van gelid tot gelid, straks aan het hoofd der bende en fluks aan haar staart. Humor en Poëzy: we zijn niet enkel vrijwilligers, we zijn ook studenten. Niets gezonder in dien leeftijd dan beweging met een doel, het ligchaam geniet zijn veerkracht; de geest gevoelt zich vrij; voor de zoetheid der ruste is vermoeijenis de beste borg. Verscheiden, als alle gaven, is de mindere of meerdere zin voor natuurschoon ons bedeed; doch niemand wien hij geheel ontbreekt. En wat scherpt en streelt dezen, als de eindeloze afwisseling eens landschaps, te voet gadeslagen? bosch en beemd, veld en vloed, het vee in de weide, het ploegpaard op den akker, nu drijvende in de minder krachtige dan kleurrijke stralen der najaarszon, dan in de schaduw schuil gaande, als een graauw wolkje den glans onderschept. Tot op de heide toe is dat voortijlen, dat voortvliegen, dat voortschieten van een omziens duisternis, telkens eene verrassing. Weldra komt het kwartier

in het gezigt; weêr eene andere wereld die zich ontsluit, eene andere studie van dwarsche boeren en mooie boerinetjes; vergeet die niet.'

Doch onze denkbeeldige vrijwilliger mag niet ten einde toe dus spelemeijend zijn weg vervolgen, als ware hij een dilettant in dicht- of schilderkunst, het hart ophalend aan het herfstschoon van een noord-brabantsch landschap. Hij is soldaat, en het soldaat-zijn is, al zijn de tijden veranderd, eene ernstige zaak. 'De vrijwilliger van Dertig had niets van den verouderden vechterstype: pligt was zijn drijfveer, pligt zijn wet. Onderwerping aan dezen te leeren; van schikken in dat onverbreekbaar juk te vorderen tot eerbiediging des afgetrokken begrips; het eindelijk zoo ver te brengen dat de door niets te verbidden straffe gebiedster in eene gemoedsrust bedoelende godin verkeerde, - dat werd door geen reeks van vervelende nachtwachten op de grens, door geenerlei ontbering van geneugten eener veelzijdige beschaving op de heide, zelfs door geene verloochening van de eischen des geestes, tot verkeer in lageren kring gedoemd, te duur gekocht. *Quick in quarrel*, dat mogt de schaduwzijde geweest zijn des karakters van hem die weleer zijn kling den meestbiedende veil had, - de ordelijke schepping, naar welker verwezenlijking het leger des nieuweren tijds streefde, sloot die twistzucht buiten. Maar naar Shakespeare's tegenstelling *jealous in honour* te blijken, dat bleef een eeretitel, nergens op hooger prijs geschat dan in het veld; in geen andere betrekking dagelijks meer of moeilijker te handhaven; in deze dierbarer wordend naarmate hij duurder offers vroeg. Altijd en overal tevens, zoo wel de taak te vervullen ons aangewezen, als de plaats te bewaren ons beschikt; *dienendes Glied sich ein Ganzes an zu schlieszen*, en dat te doen met liefde en met lust, - wat zou Bakkes er niet bij gewonnen hebben, indien hij dit hadde geleerd! Aanvankelijk gesterkt door wat gelijkheid met, door wat het voorbeeld van eene gansche schare opwekkends heeft, zou hij weldra dien steun niet langer hebben behoeft: van valsche schaamte bevrijd, had hij de ware eer gehuldigd! Onder het daverend krijgsmuziek met de tallooze drommen optrekkend om den vijand af te slaan; of des nachts, in het bosch, alleen op post,

het gehuil des winds zijn eenig gezelschap, zou hij voor het leven zijn eigen wachter, zijn eigen schild zijn geworden, man in den volsten zin des woords. Al het houterige, al het linksche mogt zijn afgelegd, er zouden hoeken zijn overgebleven om houvast te hebben: glad worden is dier school teregt een gruwel. *Es bildet ein Talent sich in der Stille*, in velerlei opzigt had hij die uitspraak reeds gestaafd; *sich ein Charakter in dem Strom der Welt*, zijn onderscheidingslust zou het hem in dien met allerlei menschen in aanraking brengenden kring hebben gewaarborgd.'

Ik durf er niet voor instaan dat deze voorstelling eener gebeurtenis, welke niet heeft plaats gehad, onder Potgieter's handen niet hier en daar een weinig fraaijer, een weinig innemender en welsprekender geworden is, dan zij in het brein van enkele der toenmalige vrienden van Van den Brink zich afspiegelde. Ook werd zij niet medegedeeld als een model van fotografie, maar als eene poging tot aanbeveling van het vermoeden hoe dezelfde jongeling, die niet voor predikant in de wieg gelegd was en er toch voor opgeleid werd, onder andere en geheel verschillende omstandigheden, in overeenstemming met sommige trekken zijner natuurlijke geaardheid, een geheel ander man zou geworden zijn.

Ach, luidt de zucht welke aan die geheele onderstelling het aanzijn gaf, ach dat de levenslustige, de rijkbegaafde, maar in den strijd des levens nog weinig geoefende, die in Oktober 1830 bijna vrijwilliger werd, het toen werkelijk geworden ware; ach dat de vorming van zijn karakter zich in de heilzame school der tijdelijke soldatetucht voltooid hadde! Der tijdelijke, ja; want het hooge woord moet er uit: dezelfde tijdgenooten en jonge vrienden, die uit gemoedelijke bezorgdheid voor zijn hooger welzijn gewenscht hadden hem zich in de twaalf tempo's der lading te zien bekwamen, wenschten tevens voor hem, als de veldtocht zou afgeloopen zijn, eene andere zaak.

Wat dit was, en in hoever door zijn levensbeschrijver het ideaal dier vrienden beaamd wordt, dit moge hij zelf, den tegenwoordigen tijds des werkwoords voor den verledene in de plaats stellend, met schilderende woorden verhalen: 'Het lieve

kind, dat voor Rein in stilte heeft gebeefd, dat voor Rein in stilte bad, en hetgeen de vrienden niet schroomen bij haar zoeten naam te noemen, - eene vertrouwelijkerheid waarin wij hen niet zullen navolgen, - is natuurlijk bij zijn terugkeer uit het leger tegenwoordig. Op hun standpunt, - wij geven het gereedelijk toe, - moge zijn eerste bezoek zijn ouders gelden, bij het binnentreden des vertreks geldt zijn eerste blik haar! Verbaast het u dat zij er zich in vermeiden, als de avond onder het verhaal zijner avonturen is omgevlogen, als hij haar bij invallenden nacht huiswaarts brengen mag, de gefluisterde woordesken op te vangen? de lang gewenschte omhelzing, eer zijne hand zich naar de schel opheft, te bespiên? Stellig niet. Misschien laat gij zelf wel een omzien deze bladzijde uwe hand ontglippen om te mijmeren - over een helaas! verleden, of over een zaligende verwachting! Gij vat ze weder op; en ge geeft mij gelijk, die u droomen liet naar lust, maar het zelf niet deed; en ge stemt mij na eene wijle peinzens toe, dat zoo het aan mogt gaan van den vrijwilligen krijgsveldt een zin voor orde te verwachten, ook in andere betrekkingen vrucht dragend, wij ons teleurgesteld zouden zien, zoo we ons vleiden dat het inwilligen der eerste neiging van den twintigjarige dezen voor het leven zou hebben bevredigd, dat het hem voor allen hevigeren hartstogt zou hebben behoed! Anders intusschen zij, tot de tolk van wier verwachtingen ik mij aanbod. Door geen twijfel belemmerd versnellen zij hunne vaart, het doel al digter. Uit den lommer van oud geboomte beurt eene torenspits haar gulden haantje in den glans der zon. Waarom toch verkondigt dat doffe klokgelui heinde en verre dat de dag des Heeren is aangelicht? de stilte op het veld als op den vloed vermeldt het aandoenlijker. En echter, de eenzaamheid heeft uit: de streek wordt, vergun me die woorden, niet bevolkt, maar beziel. Er is beweging, zoowel ter slinke bij den uitgang van het bosch, als ter regte op het pad tusschen de akkers; van de drukte des dagelijkschen levens heeft ze nogtans geen zweem. Een adem van vrede, een adem van liefde, suist ons toe. Strompelend komt de ouderdom van uit de breede schaduw dier eiken te voorschijn; doch de grijsaard leunt op den arm eener bloeiende dochter; en eer dat

grootje de plek is genaderd waar midden tusschen het wederzijdsch golvend graan een steen haar met struikeling bedreigt, schopt de voet van dien flinken borst hem ter zijde. Speelsch zijn die allengs naderbij komende kleinen, speelsch als alle jeugd, doch geen gestoei geeft pas, geen kreten gaan op: drie schreedjes nog, en ze zijn op het kerkhof, zij zijn bij de kerk. Daar daagt, van deze en van gene zij, het rustig landvolk in hoogtijdskleëren, de mannen stemmig in het zwart, de vrouwen stijf van goud. Daar ligten de eersten den breedten hoed, daar knikken de laatsten hartelijk: de deur van het huis in het verschiet, om welks eene zijde de wijngaard zijne ranken slingert, om welks anderen hoek het loof der abrikoos glinstert, die deur is zachtken geopend, en omstuwd van gade en kroost schrijdt Van den Brink ten kansel... Ach! zou de kritiek hebben gezocht; ach! onze kunst.'

IV

Het gedeelte van Bakhuizen's biografie, waaruit deze en de twee vorige schetsen geput, ik moest zeggen nageschreven zijn, strekt zich verder uit dan de gebeurtenissen van het jaar Dertig. Het omvat, met de laatste periode van het verblijf te Amsterdam, de geheele eerste van dat te Leiden: hoe Van den Brink zich daar nederzette, hoe het er hem tegenviel, welke teleurstellingen hij op den weg zijner studien ontmoette, in welke buitensporigheden hij er het middel meende gevonden te hebben tegelijk de ingevingen van zijn grooten geest, en de luimen zijner zinnen den teugel te vieren. Het oogenblik echter om ook in die partij van zijn aantrekkelijk leven hier en ginds een greep te doen zal eerst gekomen zijn, als zij op hare beurt een geheel vormt. Thans alleen nog een woord over de levensbeschrijving zelve. De levensbeschrijving is onvoltooid gebleven. In April 1875 verscheen de laatste aflevering.

Deze biografie bestaat niet uit hoofdstukken en paragrafen, stelselmatig gesplitst naar den eisch van tijdsorde of stof, maar vormt eene galerij van in elkander wegvloeiende *dissol-*

ving views, wier eenheid alleen hierin ligt dat zij, wat den inhoud aangaat even zoo vele bijdragen tot kenschetsing van den hoofdpersoon, en wat den vorm betreft altegader grooter of kleiner schilderijen zijn. Onder het lezen verkeerden ongemerkt de landschappen in stadsgezigten, de kollege-kamers in kerkportalen, de begrafenissen in bruiloftsmaaltijden, de karikaturen in portretten, de oude mannen en vrouwen in kinderkopjes, het zonneschijnsel in maanlicht, de tabbert in het maskeradepak: grillige arabesken die, met oogverblindende snelheid, krijgertje schijnen te spelen; een vuurwerk van smaragden en robijnen tegen een donkeren achtergrond; een fonteinworp van vonken en stralen, die als tooverballen in sierlijke bogen nederstroomden.

Maar, indien singulier uit het oogpunt der konceptie, éénig is deze levensbeschrijving wat de nieuwigheid der geopende gezigtspunten aangaat, den rijkdom der feiten, de veelzijdigheid der karakterkennis, de onpartijdigheid van het oordeel, het geduld der navorsching, de liefde voor het onderwerp. Heeft de schrijver nog in geen zijner werken zoo geheel zichzelf gegeven als in dit, - uit zijne studie over Bakhuizen van den Brink is tegelijk eene studie van het tijdvak gegroeid, in staat, school, kerk, letteren, en maatschappij.

Voor het gros der lezers is Potgieter's stijl een schrikbeeld, een struikelblok, somtijds eene pijniging, bijna altijd het tegenovergestelde van een genot. Vooral over zijne duisterheid wordt geklaagd en, als gevolg daarvan, over iets vermoeijends, iets afmattends, iets op de zenuwen werkends. De schrijver echter kan of wil blijkbaar niet anders. Die bedenkingen, - sedert meer dan dertig jaren heeft hij ze hooren opperen, en gedurende al dien tijd is hij onverdroten zijn eigen weg blijven gaan. Het is alsof in antwoord op onze klagten de woorden van Geel hem gestadig voor den geest zweven: 'Ieder onderzoeker den aard van het onderwerp, de kracht zijner eigene bevatting, en zijne eigene wetenschap van de taal, eer hij het wagen eens anderen stijl van onduidelijkheid te beschuldigen.' Hoe zou ook anders hetzelfde boek, dat de eenen, zullen zij het niet ongelezen laten, letterlijk te doorworstelen hebben, door anderen eerst verslonden worden, om het daarna, als de gulzigheid

bevredigd is, nog eens aandachtig en bij gedeelten te herlezen?

Potgieter is er in geslaagd de bijna schreeuwende tegenstrijdigheden in het leven van Bakhuizen van den Brink, door één eenvoudige formule verklaarbaar en aannemelijk te maken. Evenzoo geloof ik, wat hem zelf betreft, dat de geheel verschillende indrukken, welke het publiek van zijne geschriften ontvangt, en die bij den eersten oogopslag schijnen kunnen misschien wel tien of twaalf oorzaken te hebben, werkelijk altegader voortspruiten uit één hebbelijkheid van zijn geest.

Om in den oorlogzuchtigen tijd dien wij beleven een oorlogzuchtig beeld te bezigen, -Potgieter *brengh voortdurend al zijne troepen tegelijk in het vuur*. Sommigen benijden hem het voorregt dit te kunnen doen; die kwistigheid zelve is in hunne oogen het bewijs eener onmiskenbare meerderheid; zij zouden er alles voor over hebben, hem daarin te kunnen navolgen. Anderen, zij vooral die zelf weinig of niets in het vuur te brengen hebben, ergeren zich aan eene taktiek welke hen tegelijkertijd verbijstert en kregel maakt. Zoo schrijft men niet! roepen zij uit. Doch zij vergeten er bij te voegen dat, indien meer soberheid niet van minder meesterschap getuigen zou, zij in de eerste plaats eene minder zware proef voor hunne eigenliefde zou blijken.

Overigens laat het zich aanzien, - en beide partijen zouden er wel bij varen, de schrijver en het publiek, zoo dit voorgevoel door de uitkomst gerechtvaardigd werd, - dat Van den Brink's biografie meer lezers lokken zal, dan Potgieter onder het schrijven zich pleegt voor te stellen. Vooral in de handelswereld, verbeeld ik mij, zal die studie van een koopman over een geleerde de aandacht trekken. Men zal er in dien kring roem op dragen, zulk een gildebroeder te kunnen aanwijzen. Menigeen, verrast door zoo veel kunst bij zoo veel degelijkheid, zal gunstiger over de toekomst gaan denken, als hij eene der goede herinneringen uit den ouden tijd op zoo waardige wijze verlevendigd ziet.

1871.

De toekomst.

In Dr. van Vloten's *Levensbode* voor 1870, IVde Deel, 3de Stuk, komt aan het slot van een ongeteekend opstel over zekeren Sabbataï Zewi, een joodsch geestdrijver uit de tweede helft der 17de eeuw, werkzaam geweest in Klein-Azie en in Europeesch Turkije, eene merkwaardige vergelijkende beschouwing over dien nieuweren Messias en den Christus der evangelische geschiedenis voor.

Is het niet mogelijk hier in eene discussie te treden over de juistheid waarmede de duitsche geleerde Dr. H. Grätz, uit het 10de deel van wiens *Geschiedenis der Joden* de schets in den *Levensbode* getrokken is, het beeld van Sabbataï Zewi ontworpen heeft, - even weinig kan er spraak van zijn de naauwkeurigheid der vergelijking, door den hollandschen schrijver tusschen het eene beeld en het andere gemaakt, in deze bladzijden te toetsen. Mijn doel is niet, eene historische of theoretische kwestie ter spraak te brengen, maar binnen de grenzen der litteratuur op een belangwekkend teeken des tijds te wijzen.

I

De geschiedenis der beschaving in Europa kan in vele opzigten die der Christusvereering in dat werelddeel genoemd en, evenals elke andere geschiedenis, in perioden verdeeld worden. Gedurende het apostolisch tijdvak ziet men Jezus van Nazareth,

die bij zijn leven slechts door persoonlijke vrienden als de Messias was erkend, in telkens uitgebreider kring daarvoor aannemen en hem goddelijke eerbewijzen brengen. Al wie ooit een blik in het Nieuwe-Testament sloeg, weet dit. De vier Evangelien, de Handelingen der Apostelen, de Apostolische Brieven, zijn, als geheel beschouwd, eene *Divina Commedia* van Jezus. Hij treedt er op als de reddende Engel, eerst van het joodsche volk, daarna van het geheele menschedom. Niet slechts heerscht hij vrijmagtig over de fysische natuur, maar vereenigt in zich, godsgezant en menschevriend, al de verhevenste en beminlijkste deugden. Kan het betwist worden of hij reeds toen vereenzelvigd is met de ongeschapen Godheid in persoon, men beschouwde hem voor het minst als den onderkoning van het heelal, de hulde van dat heelal waardig.

Door de magt van invloeden, welke het thans niet noodig is afzonderlijk te vermelden, was drie eeuwen later die vereering nog hooger geklommen en bereikte zij haar toppunt. Al het joodsche, hetwelk de voorstelling van Jezus in de apostolische eeuw nog aangekleefd had, was verdwenen, en de Messias geheel en al de Christus geworden. Had de indische geloofsleer van eene menschwording Gods, de grieksche van heroën gewaagd die aan het einde van hun sterfelijk leven onder de goddelijke wezens werden opgenomen, in de leer van Christus vloeiden beide voorstellingen ineen. Uit den schoot der godheid was hij nedergedaald op de aarde, had godheid en menschheid in zijn persoon met elkander verzoend, en was, na het volbrengen van dat verlossingswerk, weder tot zijn vorigen staat teruggekeerd. Hij was noch de Vader, noch de Heilige Geest; hij was de Zoon, maar door een even onverbreekelijken als onnaspeurlijken band met beiden verbonden; en met hen, gelijk voor zich zelf, de eenige ware God, te prijzen in alle eeuwigheid.

Heeft in dien tijd de Christusvereering hare verhevenste en hare tederste uitdrukking gevonden, en is nog heden de aanbidding der goddelijke Drieëenheid het onderscheidend kenmerk van alle vormen der christelijke orthodoxie, - tevens dagteekent van toen, zeer in het algemeen gesproken, de geschiedenis der ontkenning van Christus' godheid. Als twee

evenwijdige rivieren stroomen door de geschiedenis der christelijke kerk, van het vroegste begin der midden-eeuwen tot het aanbreken van den tegenwoordigen tijd, deze twee vijandige gedachten (de laatste door de eerste telkens onderdrukt, doch telkens nieuwe gedeelten van het terrein der eerste veroverend): Christus-aanbidding en Christus-verkleining, de eeredienst van den Zoon Gods en de eeredienst van den Menschezoon.

In het begin der 19de eeuw kon het schijnen dat voor het geloof in Christus' godheid een nieuw tijdperk van bloei was aangebroken. De vijanden van katholicisme en protestantisme, vrienden geworden in de anti-christelijke wijsbegeerte van voor honderd jaren, hadden in den vorm der fransche omwenteling hun laatste woord gesproken; en dat woord was het doodvonnis der europesche zamenleving geweest. Doch op het oogenblik-zelf dat de christelijke reactie haar schoonsten triomf meende te vieren, pakten boven het hoofd der Christusvereering dreigender wolken zich zamen dan nog ooit het geval was geweest.

Van oudsher had onder den naam van ebionitisme in de christelijke kerk eene voorstelling van den persoon van Jezus van Nazareth gesluimerd, welke meer dan eenige andere onvereinigbaar geacht mogt worden met de leer van den tweeden persoon der Drieëenheid. Volgens haar was Jezus niets meer geweest dan een joodsch heilige, op min of meer regelmatige wijze in de school der rabbijnen gevormd, doch geheel jood, geheel mensch, en in elk geval volstrekt ten onregte door eene schaar dweepende volgelingen eerst tot Messias, daarna tot God verheven.

En zie, diezelfde opvatting, welke van het voorwerp der aanbidding eener geheele wereld niets aanbiddelijks overliet; meer dan eenige andere het christelijk ideaal bezoedelde; in zichzelf eene godslastering was, en hoogstens te huis behoorde in het stelsel van den joodschen renegaat Spinoza; die schemerachtige en ontsteltenis aanjagende voorstelling der oudheid, bij wier opduiken de minst vrome een kruis scheen te moeten slaan, zou weldra blijken ongeveer het resultaat te zijn van het omvangrijkst en grondigst onderzoek, waaraan de oorsprong van het christendom tot hiertoe onderworpen was.

Wat arianen en pelagianen, socinianen en rationalisten, wat de befaamdste ketteren en vrijdenkers in vorige eeuwen niet hadden durven uitspreken; wat zij ketterjagt hadden genoemd, wanneer de orthodoxie het hun als eene onvermijdelijke gevolgtrekking hunner stelsels voor de voeten wierp, - begon zich te doen gelden als het laatste woord der vrije wetenschap. Had de christelijke reactie gemeend op zegevierenden toon een vonnis te mogen wijzen, haarzelve stond op hare beurt een vonnis beteekend te worden. Het luidde: de evangelische geschiedenis is eene legende; Jezus van Nazareth is evenmin uit de dooden opgestaan als op bovennatuurlijke wijze geboren; de wonderdaden, welke hem in het Nieuwe-Testament worden toegeschreven, hebben alleen plaats gehad in de verbeelding zijner tijdgenooten; zijne apostelen en het nageslacht hebben hem verheerlijkt, vergood, aangebeden; doch voor zoover het mogelijk is nu nog eene ware geschiedenis van hem te schrijven, is hij in de werkelijkheid hetzij niet meer dan een populair godsdienstleeraar, hetzij een te goeder trouw zich opwindend profeet geweest, die op de deerlijkste wijze met zijn leven geboet heeft voor het bestaan, de kerkelijke magthebbers van zijn land en zijn tijd in het aangezicht te varen. Voor het overige kan men niet ontkennen, en behoeft men niet te ontkennen, dat het meerendeel der woorden uit zijn mond, welke in de evangeliën als de hoofdinhoud van zijn onderwijs staan opgeteekend, een verheven godsdienstigen geest ademen; niet verhevener welligt, maar vooral niet onzuiverder, dan de geest van andere godsdiensten.

Even zoo verdient het geloof, dat hij een beminlijk mensch geweest is, die zoowel sommige aanzienlijken als de schaar der geringen, zoowel mannen als vrouwen, voor zich wist in te nemen; los was van de vooroordeelen zijner geloofsgenooten; een onbenevelden blik in het menschelijk hart sloeg; het onderscheid tusschen goed en kwaad, schuldig en onschuldig, fijn en diep gevoelde; en door dit alles, gevoegd bij de wijze waarop hij over God als zijn hemelschen vader sprak, bij de edele gevoelens welke hij nog stervend voor zijne beulen koesterde, bij zijn vast geloof in een geopenden hemel, bij de smartelijke tegenstelling die zijn jong en vlekkeloos leven met

zijn gruwzaam uiteinde vormde, allezins berekend voor stichter eener nieuwe godsdienstige sekte.

Vraagt men wie dat vonnis heeft gewezen, en zoo gewezen dat bij geen hoogere regtbank van dezelfde orde revisie te verkrijgen is; wie de Christusvereering aldus nog beneden de eeredienst van het genie verlaagd, en van de blijde boodschap des Hemels: 'Ik doop u in den naam des Vaders, des Zoons, en des Heiligen Geestes', een kabbalistisch tooverformulier gemaakt heeft, onwaardig den eerbied van elk Europeaan die met zijn tijd medegaat en niet voor een groot kind wil aangezien worden, - het antwoord is: dit heeft de duitsche wetenschap gedaan; of liever, de wetenschappelijke geest van den tegenwoordigen tijd, gelijk die bij het toepassen eener zuivere kritiek op de oorkonden des christendoms, en in het algemeen op de geschiedenis van het verleden, nergens in Europa met zulk een gezag is opgetreden als in Duitschland.

Specialiteiten in de christelijke kerk- en dogmegeschiedenis zullen de leemten in bovenstaand overzicht gemakkelijk kunnen aanvullen, de stompe punten scherpen, de hoeken afronden. Ik wensch er alleen nog bij te voegen dat het geloof in de godheid van Christus, waarmede al het eigenaardige in de christelijke godsdienst staat of valt, - zoodat, als men dit geloof uit haar wegneemt, zij zich in niets van het jodedom, zoomin als van het mohammedanisme of het boeddhisme onderscheidt, - in den tijd van zijn schoonsten bloei geenszins besloten is gebleven binnen den schoolschen kring van wijsgeeren en theologen, en nog veel minder slechts als populaire metafysica heeft moeten dienen voor eene domme en onbeschaafde menigte.

Het tegendeel is waar. Als kerkelijk-wereldsch gezag is het in de geschiedenis van Europa opgetreden, gereed om van onder de puinhoopen der ineerstortende romeinsche heerschappij de europesche zamenleving der toekomst te redden. Als politieke en militaire daad heeft het in de dagen der kruistogten Europa voor de overheersching van het mohammedanisme behoed, en van dat werelddeel het onheil afgewend waarvan wij in Indie, in den vorm van zieldoodende staatsinstellingen en onreine zeden, dagelijks de afspiegeling kunnen waarnemen. Als wijsbegeerte heeft het zich gevoed met al de diepzinnig-

heden van het neo-platonisme en heeft de bloem dier ineensmelting van indische en grieksche gedachten in nieuwe aarde geplant. Als litteratuur heeft het in de werken der grieksche en latijnsche kerkvaders, gelijk in die van Luther, Zwingli, Kalvyn, zich eene eerezuil gesticht. Als poëzie gaf het 't aanzijn aan het *Stabat Mater*, aan de ridderromans, aan de verhevenste heldedichten; als toonkunst aan het ambrosiaansch en gregoriaansch kerkgezag, aan Bach, aan Mozart; als schilderkunst verbaasde en stichtte het de wereld met madonna's van Rafael en van Holbein; als bouwkunst met byzantijnsche en gothische kerkportalen. Als kloosterleven, eindelijk bragt het beurtelings onverschrokken zendelingen, welsprekende volksredenaars, geduldige onderwijzers, liefdevolle geneesheeren of weldadig strenge hervormers der openbare zeden voort, en deed in fijnbewerkte vrouwezielen een gemoedsleven ontluiken welks zachtheid door geen maatschappij op aarde nog ooit is overtroffen, en dat tevens de vergelijking kan doorstaan met al de schoonste voorbeelden van vrouwelijke heldedeugd waarvan uit de geschiedenis der oudheid de herinnering bewaard gebleven is. Het huisgezin en de staat, de school en de kunst, priesters en leeken, koningen, ridders, burgers, boeren en soldaten, - het geloof in de godheid van Christus heeft hen altogader, en eeuwen lang, de blikken ten hemel doen slaan, zich aan de zinnen leeren ontworstelen, hen verzoend met hun lot, hen met levenslust bezielde, hen gewapend met stervensmoed, hen bij het scheiden van de aarde teruggevoerd naar het hart van Hem in wiens naam zij gedoopt waren, en wiens kruis zij gedragen hadden.

En nu? Al kunnen ze bij millioenen geteld worden, de bijzondere personen voor wie dat geloof nog altijd de oude en driemaal heilige beteekenis heeft, het is niet langer het geloof der eeuw. Christus heeft opgehouden de hemelsche Orfeus te zijn, door zijn snarespel de dierlijke hartstogten der menschen bedwingend. Er is geen Goede Herder meer, die zijne verdoolde schapen zoekt. De pelikaan, hare jongen drinkend met haar hartebloed, telt niet meer mede onder de zinnebeelden eener liefde, even innig als onbegrensd. De Schepper is een schepsel geworden - en welk een schepsel!

II

Thans komen wij aan den parallel, door den ongenoemden schrijver in den *Levensbode* tusschen Jezus van Nazareth en Sabbataï Zewi getrokken. Bedrieg ik mij niet, dan vindt de lezer in de plaatsen zelf, welke hieronder volgen, alles bijeen wat hij omtrent laatstgenoemden persoon noodig heeft te weten:

Dit voorbeeld, van messiaansche dweeperij, in het volle daglicht der historie tot zulk een hoogte ontwikkeld als we hier aanschouwden, helpt duidelijk maken, hoe het mogelijk geweest is, dat een burger van Nazareth, in een veel minder historischen tijd, de 'Messias' heeft kunnen worden van de talrijke sekte der 'Kristenen'. Zewi van Smyrna schijnt een te verwijfd karakter te hebben gehad, om zijne waardigheid voor goed te bevestigen in den marteldood; indien hij echter te Constantinopel evenmin voor de doodstraf ware teruggedeinsd als Jezus van Nazareth te Jeruzalem, de nieuwe sekte zou standvastig gebleven zijn in haar geloof, en Sabbataï een vaste plaats hebben ingenomen in de reeks der godsdienststichters.

Dit laatste gevoelen is te subjektief, om ernstig te kunnen heeten. Ook is het beweren niet nauwkeurig dat de stichting der christelijke kerk bovenal de vrucht is geweest van Jezus' dood. Niet uit de bewondering voor zijn martelaarschap, maar uit het geloof aan Jezus' opstanding ten derde dage, is de eerste christen-gemeente geboren. Die aanmerking betreft echter alleen de eerste beginselen des christendoms. Naderhand is de dood van Jezus zoo zeer een hoofdpunt in de christelijke geloofsleer geworden, dat deze haar geheelen inhoud heeft kunnen uitdrukken door het zinnebeeld van een kruis. De schrijver vervolgt:

Voorzeker, er zijn vele punten van verschil aan te wijzen tusschen den joodschen Messias der eerste en dien der zeventiende eeuw, tusschen Jezus en Sabbataï. Maar de trekken van overeenkomst laten zich evenmin uitwischen. Ik spreek niet van de Engelverschijningen bij hunne geboorte: want de evangeliën zijn een veel onbetrouwbaarder bron voor het leven van Jezus, dan de litteratuur, die Dr. Grätz omtrent zijn held heeft kunnen raadplegen. Om dezelfde reden ook niet van beider Godmenschheid; want of Jezus, evenals Zewi, reeds bij zijn leven een soort Godmensch geworden of gemaakt is, kan niet meer worden uitgemaakt. Alleen wijzen ook reeds dergelijke hersenschimmen op het gemeenschappelijk karakter van elken godsdienstigen onzin.

De schrijver schijnt te willen zeggen: dergelijke hersenschimmen bewijzen dat alle godsdienst onzin is. Heeft hij dit werkelijk bedoeld, dan verdient hij berispt te worden. Geen godsdienst beweert, enkel uit logica te bestaan; een ieder erkent dat godsdienst voor een deel, en een groot deel, ook zamengesteld is uit geestdrift, gevoel, en geweten: zaken welke aan de controle van het verstand ontsnappen, en zeer wel een geregtvaardigd bestaan kunnen hebben al vallen zij niet binnen de categorie der rede. Doch voor het overige is het zuivere waarheid dat het tegenstrijdig begrip van godmensch toegepast is op Jezus van Nazareth, en even zoo, volgens de door Dr. Grätz geraadpleegde bronnen, op Sabbataï Zewi. Het verschil betreft alleen den tijd wanneer. De schrijver komt nu aan de stellige punten van overeenkomst:

De overeenkomst tusschen de beide Messiassen, zegt hij, vertoont zich in opmerkelijke bijzonderheden. Vooreerst in de belangrijke rol, die beiden in de propagande hunner aanmatiging hebben zien of laten spelen door zinnelijke vrouwen. De Sara van den Messias uit Smyrna vertoont zich in de van onreine geesten gezuiverde Maria Magdalena der Evangeliën. Eigenlijk zijn het dergelijke kuische Maria's - de 'hoeren', voor wie Jezus zijn hemel der boetvaardigen ontsloot, - van wie de geheele opstandingsfabel zou afhangen. Want het zijn een paar godsdienstig opgewonden vrouwen, die, volgens de oudste evangelische overlevering, bij het graf in visionairen toestand verkeerd hebben, en in ekstaze op den loop zijn gegaan. Op dergelijke vrouwenpraatjes bouwt men tegenwoordig echter geen geschiedenis meer; evenmin als de man van wetenschap zich een natuurverschijnsel zal laten uitleggen door schoonmaakster of baker. Voor de verspreiding van een of ander 'geloof' zijn echter zulke vrouwen volstrekt onmisbaar, want de godsdienst is maar al te vaak weinig anders dan de geïdealiseerde geslachtsdrift.

Ziedaar, zal iemand met weerszin uitroepen, de droesem van hetgeen Strauss en vooral Renan gezegd hebben omtrent het aandeel der galilesche en jeruzalemsche vrouwen in den opgang van Jezus' leer! En dit is zoo. Gelukkig voor de christenen weet de wereld sedert lang uit den *God en de Bayadère* van Goethe, uit het *Paradijs en de Peri* van Moore, uit De Vigny's *Eloa*, en ook uit beroemde hoofdstukken in het *Leven van Jezus* door Renan zelf, hoe eene gewasschen hand boetvaardige zondaressen schildert.

Doch de beweerde onreinheid van den schrijver maakt hem niet tot een leugenaar. De mannen, ja, hebben in de verbreiding van Jezus' naam een veel grooter aandeel gehad dan de vrouwen; al de door hemzelf aangestelde apostelen waren mannen; tot het korps der door dezen benoemde diakenen behoorde geen enkele diakones; de toongevende apostel Paulus heeft het celibaat verheerlijkt, en aan de vrouwen in de christelijke bijeenkomsten het stilzwijgen opgelegd. Het is derhalve overdreven, bij het beschrijven van de wording des christendoms zoo veel nadruk te leggen op den invloed van het vrouwelijk element. Met dat al kan men niet vasthouden aan eene historische kern der evangelische verhalen, zonder te erkennen dat niet slechts de Martha's, maar ook de Magdalena's, beurtelings eene voorname plaats beslagen hebben, de eenen in Jezus' vriendschap, de anderen in zijne deernis. Met besliste voorkeur wendde hij zich telkens tot het dusgenaamd uitvaagsel der maatschappij; en ontegenzeggelijk heeft de dankbaarheid der verdoolde schepselen, welke hij tegen het beleedigd decorum eener hardvochtige en hoovaardige zamenleving openlijk onder zijne bescherming nam, ruim het hare bijgedragen om hem in vervolg van tijd als den Goeden Herder bij uitnemendheid te doen vereeren.

Nu volgt het een en ander over de moraal van Jezus:

Hoofdzaak is steeds bij de messiassen hun zedelijke overspanning. De kabbalistische askeze van Sabbataï Zewi is bij Jezus van Nazareth niet aanwezig, maar zijn zedeleer is toch niet anders dan een reeks magtspreuken, zonder uitzondering reeds vóór zijn tijd door anderen gezegd, maar bij hem gestempeld met de eigenaardigheid van zijn persoon. Achttien eeuwen lang is die onmogelijke moraal door millioenen priesters en ontelbare sekten voortgeorakeld; maar achttien eeuwen lang is het niemand in de gedachte gekomen de ziekelijke overspanning te houden voor ernst. Al de geslachten der kristelijke periode, die voorbijgegaan zijn, hebben op hun katechizaciën geleerd 'God' lief te hebben boven 'alles'; maar niet één van die myriaden, of hij had in zijn leven het een of ander, dat hij toch eigenlijk veel liever had dan 'God'. En zij allen hebben groot gelijk gehad. Want als er werkelijk zulk een supranatureel of immanent monster bestond, toegerust met al de eigenschappen daaraan toegedicht, dan zou dit heilige, alomtegenwoordige, alwetende, barmhartige, volmaakte wezen, tevens de duivelachtigste aller Duivelen zijn. En in plaats van de eeuwige hallelujahs, die de geloo-

vigen hun 'God' in hunne verbeelding toezingen, zou die gedroomde 'eeuwigheid' niet lang genoeg zijn, om zoo'n God te verdoemen. Hebben de Kristenen hun vijanden ooit 'lief gehad'? Werkelijk ooit geloofd, dat zij eeuwig zouden braden voor elke vinnige uitdrukking tegen hun 'broeder'? Zich voor echtbrekers gehouden, omdat zij onderworpen waren aan de natuurwet van honger en dorst? Neen, want daarvoor hadden zij ten allen tijd hun theologen, die gesalariëerd werden om te bewijzen, dat de barre voorschriften van den 'Heiland' eigenlijk toch niet zoo kwaad gemeend zijn. Den vijand 'liefhebben' beteekent, hem 'niet' te vermoorden, de regterwang 'toekeeren' wil zeggen, 'niet' weêromslaan, maar wel erg lang loopen pruilen. Het 'kruis opnemen' wil zeggen: als gij bij geval ethisch-irenisch zijt, versmaad dan vooral geen lekkere tafel, zijt ge modern-supranaturalist, drink dan een goed glas wijn, haat uwe kerkelijke uniform, - kortom, ik wil alleen zeggen, dat het met al die mooie theoriën maar gekheid is, en dat Spinoza gelijk had met zijn bewering, dat het eenig onderscheid, door de godsdienst onder menschenlijke karakters te weeg gebracht, een verschil is in kleeding. Men raadplege slechts zijne ervaring. Zijn de Kristenen minder ligtgeraakt, minder mokkerig, minder laaghartig en kruipend, minder listig en vals, minder ijdel en verwaand, dan eenig ander sterveling? Is die dominee minder koket... maar laat mij de dominees sparen, want hun tegenwoordig bestaan is, in het oog aller eerlijke lui, al beklagenswaardig genoeg.

Eene woeste bladzijde, meer hartstogt dan studie verradend. Als men den schrijver onvoorwaardelijk hen in het gelijk hoort stellen die den band der christelijke ingetogenheid ontspringen en, met haar, de vreeze Gods aan den kapstok hangen, dan vergelijkt men hem onwillekeurig bij den voormaligen zendeling op Java die, toen hij wegens inwendigen tweestrijd zijn ontslag genomen had, het in zekeren zin als zijn pligt beschouwde blijk te geven van zijne manlijke kracht, en daarom in zijne woning zich van een grooter aantal baboe's omringde, dan voor de huishouding van een vrijgezel onontbeerlijk zijn.

Nog onaangenamer indruk maakt des schrijvers verheerlijking van het natuurleven. Verdere uitvallen, tegen de christenen in het algemeen en de predikanten in het bijzonder, zijn niet ter zake dienende. De goede predikanten en de goede christenen hebben altijd zelf erkend dat het zedelijk ideaal van Jezus, gelijk zij dat opvatten, onbereikbaar is. Alleen hebben zij er steeds bijgevoegd dat de vrede van hun gemoed verstoord was, zoo vaak zij dat ideaal ontrouw werden.

Voorts is het kortzigtig de oorspronkelijkheid van Jezus' zedespreuken te berispen, op grond dat hij niets anders gedaan heeft dan ze merken met zijn stempel. Jezus' zedeleer behelst niets nieuws, omdat elke zedeleer zoo oud is als het menschelijk hart. Hij kon niet meer doen dan hij gedaan heeft: een eigen teeken op zijn onderwijs drukken; en daarin is hij uitnemend geslaagd. De schrijver had die onderscheiding tusschen oud en nieuw, vreemd en eigen, achterwege moeten laten, en hij kon dit te veiliger doen omdat zijne beschrijving der evangelische moraal overigens juist is. De christelijke zedeleer, niet gelijk men haar vaak idealiseert, maar gelijk het onderwijs van Jezus haar aanbiedt, - de leer van het Eene Noodige, van het opnemen des kruises, van het versmiden aller genoegens der wereld, van het breken met alle aardsche betrekkingen ter wille der hemelsche gelukzaligheid, - die leer is werkelijk de onpraktische moraal van een zendeling, eischend dat de geheele wereld een deel van zijn apostolaat voor hare rekening zal nemen, tallooze schakeringen van het maatschappelijk leven over het hoofd ziende, alles ondergeschikt makend aan één doel: voorbereiding tot de naderende komst van het godsrijk.

Mogelijk zijn er lezers die naar het einde van dit overzicht haken. Hen kan ik bemoedigen met de verzekering dat het volgende mijne laatste aanhaling is:

De timmerman-zedemeester-magnetizeur der gereinigde kristelijke legende is zoo min een levensideaal als de wellusteling uit Smyrna. Wie geen Kristen meer is, en in plaats van boeken de werkelijkheid raadpleegt, zal weinig moeite hebben de bekrompen eenzijdigheid ook van het modernste Jezusbeeld te ontdekken. 't Is waar, dat zijn schamele biografie zich aan de kritiek onttrekt, maar zoo veel is zeker, dat de goedgehartige dweeper - want elke 'Messias', ook de meest morele en spiritualistische, is een dweeper - in zijn onverstandigen eenvoud veel smaak gevonden heeft in het biddend verkeer met zijn 'hemelschen vader', dat zijn diskoers het nadeel had eener moraliserende eentoonigheid, dat daardoor zijn gezelschap, behalve voor 'armen van geest' en geprostitueerden, minder aantrekkelijk moet zijn geweest. Zijn platte opvatting van het huwelijk, zijn sofisterij tegenover strikvragen, de joodsche onzuiverheid hier en daar van zijn zedelijk standpunt, zijn sociale en aesthetische onkunde, nemen we een rabbijn uit een landstadje niet kwalijk, maar laten we zoo iemand dan ook volstrekt niet hooger stellen, dan hij, in dat opzigt, inderdaad gestaan heeft en heeft moeten staan.

De Schepper is een schepsel geworden, zeide ik, en welk een schepsel! Het zou wansmaak zijn de punten van vergelijking nog eens afzonderlijk op te sommen. Jezus van Nazareth en Sabbataï Zewi, - voor hem die niet gevoelt wat het zegt, deze twee namen in één adem te noemen, is deze beschouwing niet geschreven.

Doch men gelieve in aanmerking te nemen dat het ergerlijke der voorstelling slechts een aanhangsel, niet de hoofdzaak is. Heeft de schrijver misdreven, de lezer heeft hem niet gespaard. Dit is dus afgedaan, en van minder gewigt dan hetgeen overblijft. Zoo de toon van miskennis, die in het opstel wordt aangeslagen, zwakheid verraadt, hetzelfde kan niet gezegd worden van de argumenten. De *Levensbode*, die het stuk opnam en hier en daar aan den voet der bladzijden eene aanmerking plaatste, is een tijdschrift waarmede men overal voor den dag kan komen. De redakteur, Dr. van Vloten, spreekt wel is waar te vaak en te uitvoerig over zich zelf; maakt zich te zeer tot middenpunt der intellektuële beweging voor welke hij ijvert; maar toch zijn de minste nederlandsche tijdschriften zoo belangwekkend als dit. Bijna geen aflevering waarin niet over onderwerpen van letteren, wijsbegeerte, godgeleerdheid, iets leerzaams voorkomt. Al wraakt men de slotbeschouwing van het artikel, het artikel-zelf was in den *Levensbode* op zijne plaats, en die plaats is goed.

Ik bedoel dat, zoo er nog altijd een groot aantal geleerde kerkelijke theologen gevonden worden die Oud- en Nieuw-Testament als eene goddelijke openbaring, en de geschiedenis der christelijke kerk als eene doorgaande en specifieke overlevering van den Heiligen Geest beschouwen, men vruchteloos een zuiver wetenschappelijk man en onbevooroordeeld geschiedvorschcr zal zoeken, die het proces des christendoms, om het zoo te noemen, niet verloren acht. Hoe veel kinderachtige haat in de geschriften van sommige bestrijders dezer godsdienst moge doorstralen; hoe weinig die stelselmatige tegenzin voor hun karakter pleite, - het is over het algemeen volstrekt onwaar dat de ontluistering van den Christus der overlevering, van welke onze leeftijd getuige is, voortgekomen zou zijn uit een gevoel van vijandschap. Integendeel heeft

men, bij het onderzoek naar de grondslagen der christelijke godsdienst, ten aanzien van deze de meest mogelijke versoening gebruikt. Schuchter slechts en noode is men met bezwaren voor den dag gekomen; ongeloofelijk veel moeite heeft men zich gegeven het eenigzins houdbare te helpen behouden; telkens als eene nieuwe wond geslagen was, werden pijnstillende middelen aangeboden; de verzekeringen van gehechtheid zijn even opregt en even overvloedig geweest, als de bekentenissen van onvermogen.

Doch het heeft niet mogen baten. Zoo de christenen iets te bejammeren hebben, het is niet dat iemand over den verheerlijkten stichter hunner godsdienst durft spreken als in het bedoelde nummer van den *Levensbode* gedaan wordt. Het is dat zij den schrijver alleen kunnen wederleggen, voor zoo ver hij hun gelegenheid aanbiedt zijne goede manieren te betwisten of zijne bedoelingen twijfelachtig te maken. Zelfs is de tijd voorbij dat zij, door met waardigheid te zwijgen, eene gunstige vooringenomenheid omtrent hunne zaak kunnen doen ontstaan. Wat zij een kwaad noemen, grijpt met iederen dag verder om zich heen. In elk nieuw geslacht hebben zij eene voorbestemde schaar van afvalligen te zien, en het uur behoeft maar aan te breken dat al wat jong is, wat den tijdstroom volgt, wat men als de hoop der toekomst pleegt te begroeten, in godsdienstige kwestien de resultaten der moderne kritiek overnemen, en den aangebeden Christus aan de achterblijvers laten zal.

III

Onwillekeurig is de donkere zijde van het tafereel zoo zeer naar voren, en bij de tegenstelling van vereering en verguizing de laatste zoo krachtig uitgekomen, dat, willen wij in de waarheid blijven, tempering noodig is.

Niemand geloove dat de eklips des christendoms de groote menigte der menschen, één voor één genomen, veel slechter heeft gemaakt dan zij vroeger waren. Ook in de dagen van zijn hoogsten bloei is het christelijk geloof voor de eenen een zinledige klank geweest, voor anderen een voorwerp van ge-

heimen twijfel of stille bespotting, voor de meesten een dekmantel hunner natuurlijke neigingen. De christenwereld staat thans uit een zedelijk oogpunt niet lager dan voorheen. Zij is alleen ongelukkiger geworden. De aard der bijzondere personen heeft geen verandering ondergaan, maar uit het samenstel des geheels is eene bint weggenomen, wier ontbreken al het overgeblevene doet waggelen. Een algemeen gevoel van zekerheid, van vertrouwen, van toevorzigt, is verloren gegaan; de bloemhof des levens is tijdelijk van een zijner begeerlijkste sieraden beroofd, - de heilige vreugde. Dit is niet weinig, maar het is ook al.

Voorts moet men niet denken dat de godsdienst en de wetenschap altijd even vijandig tegenover elkander zullen blijven staan. Er zal een tijd komen, niet van verzoening, - de telkens wijder gapende kloof maakt elke verwachting van dien aard onredelijk, - maar van rustig voortbestaan nevens elkander, zonder strijd, zonder woordetwist, en vooral zonder kijven. Reeds nu, verbeeld ik mij, worden er velen gevonden die, hoewel voor zichzelf met het christendom gebroken hebbende en de vorige betrekking niet terugwenschend, toch hunne naamteekening niet zouden willen plaatsen onder een opstel als dat in den *Levensbode*, en het er voor houden dat men, om zoo iets te kunnen schrijven, in een of ander opzigt een vlegel moet zijn. Het aantal van hen die zoo denken zal dagelijks toenemen, ofschoon de hoogachting voor de godsdienst daarbij slechts voor het uitwendige winnen zal. Hunne geringschatting zelve zal de ongeloovigen of verstandelijk ontwikkelden tot gematigheid aansporen. In plaats van de godsdienst aan te randen, zullen zij haar ongemoeid laten en, waar het pas geeft of niet anders kan, zich in het openbaar bij hare plegtigheden aansluiten. Hare bedienaren zullen zij het niet kwalijk nemen, indien het blijkt dat ook onder hen er velen worden aangetroffen voor wie volksgeloof en bijgeloof woorden van één beteekenis zijn, maar die niettemin, om redenen van maatschappelijken aard, voortgaan dat bijgeloof te verkondigen. Kortom, de tijd zal terugkeeren, zoo hij er niet reeds is, dien Gibbon in zijn tafereel van de gouden eeuw der Antonijnen fraai geteekend heeft:

‘De zedeleer der grieksche wijsgeeren was meer aan de natuur van den mensch, dan aan den aard der Godheid ontleend. Zulks neemt niet weg dat zij over het goddelijk wezen, als een bij uitnemendheid belangwekkend en gewigtig voorwerp van bespiegeling, ijverig nadachten; en de diepzinnigheid, waarmede zij dit deden, legt nog heden getuigenis af van de kracht en de zwakheid van het menschelijk verstand. Van hunne vier beroemdste scholen hebben twee, de Stoïcijnen en de Platonisten, pogingen aangewend om de tegenstrijdige eischen van rede en godsdienst met elkander overheen te brengen. Zij vermaakten aan de nakomelingschap de verhevenste bewijzen voor het bestaan en de volkomenheden der hoogste oorzaak van alle dingen; daar zij echter niet bij magte waren zich de schepping der stof te denken, was in de stoïcijnsche wijsbegeerte de onzichtbare werkman niet duidelijk genoeg onderscheiden van het werk, terwijl daarentegen de geestelijke God van Plato en zijne discipelen veeleer een begrip dan een wezen geleek. Minder godsdienstig van tint waren de meeningen van Akademisten en Epikuristen; doch terwijl de bescheiden wetenschap der eersten hun de werking eener Voorzienigheid onzeker deed achten, gevoelden de laatsten zich door hun stelselmatig niet-weten geroept, haar bestaan zelf te ontkennen. De geest van onderzoek, door mededinging geprikkeld en door vrijheid aangemoedigd, had de houders van openbare scholen van wijsbegeerte allengs uiteen doen gaan in tallooze en onder elkander strijd voerende sekten; doch, welke school de schrandere romeinsche jongeling ook bezocht, en hetzij hij voor zijne vorming zich naar Athene of naar eenig ander wetenschappelijk brandpunt des rijks begaf, overal leerde hij in dezelfde mate de godsdienst der menigte verwerpen en verachten. Hoe zou ook een wijsgeer de fantasten der dichters en de onzamenhangende overleveringen der oudheid als goddelijke waarheden hebben kunnen erkennen, of aanbiddend zich buigen voor wezens die, waren zij menschen in plaats van goden geweest, hem slechts geringschatting zouden ingeboezemd hebben? Cicero gaf zich de moeite, met de wapenen van rede en welsprekendheid tegen die onwaardige tegenstanders in het strijdperk te

treden; doch een gelijker en tevens doeltreffender wapen was de satire van Lucianus. Wij mogen als zeker stellen dat een schrijver als Lucianus, tegelijk man van de wereld, het nimmer gewaagd zou hebben de goden van zijn eigen volk aan den openbaren spotlust prijs te geven, zoo zij onder de beschaafde en verlichte kringen der samenleving niet reeds een voorwerp van stille kleinachting geweest waren.

In weerwil der welopgevoede ongodsdienstigheid welke in het tijdperk der Antonijnen heerschte, ontbrak het noch aan zorg voor de belangen des priesters, noch aan verschoonende bejegening van de ligtgeloovigheid des volks. In hunne geschriften en hunne gesprekken handhaafden de wijsgeeren dier dagen de onafhankelijkheid en waardigheid der rede; in hunne handelingen schikten zij zich naar de voorschriften van wet en gebruik. Terwijl zij met een glimlach van deernis en toegeeflijkheid op de velerlei dwalingen van den grooten hoop nederzagen, volgden zij met naauwgezetheid de godsdienstplegtigheden hunner vaders, waren getrouwe tempelgangers, weigerden niet altijd eene werkzame rol op het schouwtooneel des bijgeloofs te vervullen, en bedekten bij die gelegenheden de gevoelens van een godloochenaar met den priesterlijken mantel. De denkers dier soort waren in den regel weinig geneigd, met anderen te redetwisten over hunne wederzijdsche geloofsbegrippen of kerkceremonien. Hun was het onverschillig, hetzij de populaire waanzin zich in dezen, of in genen vorm beligchaamde; en met dezelfde geheime minachting, maar ook met denzelfden uitwendigen eerbied, bedienden zij naar welgevallen het altaar van den lybischen, den olympiaschen, of den kapitolijnschen Jupiter.' Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Chap. III. Of Philosophers.

Die bladzijde uit de geschiedenis van het verval en den ondergang van het romeinsche rijk voert in gedachte van zelf terug naar den aanvang der schoone dagen van het christelijk geloof. Als menschelijke oorzaken van de zegepraal des christendoms over de oude wereld noemt Gibbon deze vijf: de bekrompen zendelingsijver der eerste christen-geslachten, hun

geloof aan het naderend einde der wereld, hun beroep op de door hen verrigte wonderen, de gestrengheid hunner zeden, en de organisatie hunner kerk. De volledigheid dier opgaaf kan in het midden blijven. Zeker is het dat de christelijke kerk oorspronkelijk medebehoord heeft tot dat romeinsche rijk, welks wedergade wat ligging, uitgestrektheid, digtheid van bevolking, burgerlijke en militaire inrigting, hulpbronnen, beschaving en magt betreft, de wereld tot hiertoe niet aanschouwde. De kerk heeft Rome den oorlog niet verklaard, heeft het oude Rome niet verwoest; dit hebben de uit alle hoeken der wereld opdagende barbaren gedaan. Zij heeft alleen, om zoo te spreken, uit den brand der oude beschaving de ark eener nieuwe gered; heeft, toen de romeinsche adelaren een voor een in het stof moesten buigen, voor hare eigen banier eerbied weten af te dwingen, en is, naar de fraaije uitdrukking van Goethe, de verheven standaard geworden waaraan eene geheele wereld, verpletterden en verpletteraars, zich te zamen omhoog gebeurd hebben. Toen de woestheid met de beschaving in botsing kwam en deze, in haar scepticisme, ondanks den grootsten overvloed van stoffelijke hulpmiddelen, geen kracht tot tegenstand vond, toen heeft een nieuw geloof de wereldgeschiedenis eene nieuwe wending doen nemen, en is het tijdperk aangebroken waarvan wij zelf thans den afloop en het einde beleven.

IV

Bestaat er een redelijk uitzigt dat de christelijke godsdienst, in hare onverdeelde heerschappij over eene uit vele en velerlei volken bijeengevoegde zamenleving, eerlang door eene andere godsdienst vervangen zal worden? Zoo ja, boezemt dat verschiet genoeg vertrouwen in om voor eene schadeloosstelling te kunnen gelden?

Het schijnt van niet. Als gids van het ontwikkeldst gedeelte der moderne menschheid heeft het christendom zijne laatste krachten reeds voorlang ingespannen en uitgeput. Al telt het zijne aanhangers nog bij millioenen, het groeit niet meer aan, in de breedte zoomin als in de diepte.

De propaganda der verschillende christelijke kerkgenootschappen in verafgelegen oorden is dilettantisme. De bijbel-societeiten nemen met open oogen ongelooigen in hare dienst, omdat de geloovigen ontbreken of niet bekwaam genoeg zijn. De christen-bekeerlingen van den nieuwen tijd zijn als kunstmatig gekweekte planten: thans gelooven zij nog, maar alleen omdat zij niet wijzer zijn. Hoe onwederstaanbaar intusschen zich de overtuiging opdringe dat van de christelijke godsdienst-zelf geen nieuwe getuigenissen van geest of kracht meer verwacht kunnen worden, nergens verkondigen de teekenen des tijds het naderen eener andere, volmaakter openbaring. Onze maatschappij, schijnt het, heeft genoeg van de godsdienst en wenscht van verdere proefnemingen verschoond te blijven. Ook zou de leer van geen enkelen nieuwen Messias den toets der moderne kritiek kunnen doorstaan. In een oogwenk had de wetenschap hem geklassificeerd, en ware zij met het bekende: *Schon dagewesen!* naar hare gewone bezigheden teruggekeerd. Geloof dus, zoo gij wilt, aan eene nog voorbehouden uitstorting van den Heiligen Geest in deze of in eene volgende eeuw, niemand betwist u het regt daartoe; maar het zal een hersenschimmig, een willekeurig, een onredelijk geloof en daardoor zwak zijn. Het zal de gesprongen snaar op het speeltuig van voorheen niet voegzaam kunnen vervangen; zal de wereld om u heen even koel laten als zij nu is.

Een andere vorm waaronder men zich de toekomst denken kan, is dat de kerk meer en meer het karakter van een *hors-d'oeuvre* aannemen, zij zelve meer en meer uit de zamenleving verdwijnen, en hetgeen nu nog ongelooft of ongodsdienstigheid heet, het geloof van het nageslacht worden zal.

In de wetenschappelijke wereld worden vele mannen, en ook sommige vrouwen gevonden, die zoo denken. Voor dezulken is de beoefening der wetenschap eene daad van piëteit, eene eeredienst in geest en in waarheid; en hoewel zij niet beproeven het voorwerp hunner aanbidding onder een bepaalden vorm, vooral niet onder dien van een levend wezen te brengen, zij ondervinden en betrachten toch, in de verheffing van hun karakter, in hunne geestdrift voor onstoffelijke goederen, in hunne erkentelijkheid voor de weldaad van

het leven, sommige van de beste zegeningen en de verhevenste voorschriften der godsdienst.

Doch men verlieze niet uit het oog dat, gelijk eene godsdienst zonder God weinig kans heeft populair te worden, zoo ook de wetenschap, in zich zelf beschouwd, het middel niet is om tot dergelijke eeredienst op te leiden. In welk verband de plaats uit Bacon's geschriften voorkomt, waar hij zegt dat een weinig wijsbegeerte den mensch van God vervreemdt, maar veel wijsbegeerte hem tot God terugvoert, kan ik nu niet nazien; heeft echter Bacon met wijsbegeerte hetzelfde bedoeld wat wij tegenwoordig onder wetenschap verstaan, dan heeft hij om de eene of andere reden zijne tijdgenooten met een geruststellend woord in het riet gestuurd. De vrije wetenschap is van nature atheïst; en zoo diegenen onder hare beoefenaren, welke tevens in oprechtheid tot een of ander kerkgenootschap blijven behooren, hunne geloofsbegrippen aan dezelfde kritische methode toetsten welke zij in de wetenschappen toepassen, zij zouden in één dag voor altijd van hun geloof genezen zijn.

Het verste punt waartoe de wetenschap het in de godsdienst brengen kan is dat zij de hoofdgedachte van deze als eene hypothese stelt, en de verschijnselen der natuur en van den geest uit die gedachte poogt te verklaren. Doch welk verstandig mensch heeft ooit eene hypothese aanbeden? En al zouden enkele personen, voor wie het denken allengs eene dagelijksche gymnastische oefening geworden is, zich naar die zonderlinge voorstelling kunnen leeren voegen, - hoe zal de wereld in het algemeen, welke op het gebied van het onstoffelijke niet ligt voor spitsvindigheden, maar alleen voor kolossale feiten en waarheden buigt, ooit in staat zijn dat voorbeeld te volgen? Hoe zal eene godsdienst zonder God niet-alleen, maar ook zonder oorkonden, zonder tempels, zonder bedienaren, ooit eene wereldgodsdienst kunnen worden?

Nog biedt zich als surrogaat van het christendom de moderne natuurdienst aan, welke den geest niet scheidt van de stof, maar in deze genen opspoort en vereert. Van die godsdienst behoeft men niet te vreezen dat zij impopulair zal blijven: dank zij de groote vorderingen der natuurwetenschap-

pen in onze dagen, is zij op dit oogenblik de populairste van alle. In de scholen noemt men haar de dynamische wereldbeschouwing, de leer der goddelijke immanentie; in het dagelijksch leven, het ideaal of de poëzie der werkelijkheid. Van de verschijnselen der natuur kan men haar uitbreiden tot die van het zedelijk leven; kan het geweten in haar opnemen, de deugd, de regtvaardigheid, de welwillendheid, en die allen als spranken van één bron beschouwen. De wereld blijft dan stof, maar stof bevrucht met geest of goddelijkheid, evenals eene galvanische batterij met elektriciteit geladen wordt.

Zoo eene, dan is deze, dunkt mij, de godsdienst der kinderen van den tegenwoordigen tijd. Hare voornaamste leemte is echter niet dat zij zoo weinig kinderlijk, maar dat de door haar getrokken grens tusschen stof en geest zoo gemakkelijk uit te wisschen en zoo willekeurig is. Ware godsdienst onderstelt eene krachtige tegenstelling, eene eeuwige scheiding, tusschen goed en kwaad, regt en onregt, waarheid en leugen; doch de moderne natuurdienst voldoet niet aan dat vereischte. Wil zij zichzelf niet verraden, dan moet zij bij eene wereldbeschouwing welke de hare niet is kloven borgen, die in haar eigen stelsel nergens gapen. Als er geen eigenlijk gezegde stof bestaat, als alles leeft, de geest zich in alles openbaart, hij van zijn goddelijken oorsprong overal getuigenis aflegt, dan komt het niet te pas de eene helft zijner uitingen als wit te prijzen, de wederhelft als zwart te verfoeijen; dan moeten ook die openbaringen welke men overeengekomen is dierlijk, onrein, misdadig te noemen, een zakelijk bestanddeel van zijn wezen blijven uitmaken; dan worden de zoo even genoemde antithesen van goed en kwaad, regt en onregt, waarheid en leugen, herleid tot het louter verschil van graad tusschen ver en nabij, warm en koud.

Is dit reeds genoeg om menigeen de laauwheid als een veiligen middenweg te doen beschouwen, het stelsel-zelf gaat ook in andere opzigten aan het euvel aller vormen van het fatalisme mank. Kan de klei het niet helpen dat zij geen kristal, de distel niet dat hij geen wingert, de ezel niet dat hij geen paard is, dan vervalt ook elk motief, ik zeg niet den moordenaar zijne wreedheid of den zedeloze zijne ontucht, maar in

het algemeen aan de groote massa der menschen hunne zedelijke traagheid, hun gebrek aan energie, hun planteleven, te verwijten of zelfs euvel te duiden. Wat kunnen de stumperts er aan doen? Had het in hunne keus gestaan, zij waren gaarne genieën geweest. De geest in de stof had slechts één woord te spreken gehad, om hen tot hervormers, tot kruisvaarders, tot apostelen te wijden.

Het ergste zal intusschen wel zijn dat de soort van godsdienst, welke zich aldus in gelatenheid oplost, alleen hén met het leven verzoent, die genoeg gaven bezitten en genoeg voorspoed genieten om die verzoening te kunnen missen. Zoodoende komt men het harde bijbelwoord niet te boven: 'Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren.' Evenmin vindt men op die wijze troost hetzij in nationale, hetzij in huiselijke rampen. Er is in de blindheid waarmede de dood sommigen wegneemt, anderen spaart, niet slechts iets willekeurigs, maar ook dikwijls iets zoo doms, dat men den geest in de stof bezwaarlijk met zijne keus geluk kan wenschen, en vruchteloos in zijne daad naar sporen van schrandereid zoekt. En hoe moet een Franschman in dezen tijd over de zegepraal der duitsche wapenen denken? Bij het begin van den oorlog hebben hollandsche naturalisten beweerd dat Duitschland den triomf der idee vertegenwoordigde; thans, schijnt het, zijn zij weder van meening dat wie de idee wil vinden, haar moet oprakelen van onder de asch der platgebrande fransche dorpen. Zoo kan men aan het zoeken blijven. In elk geval hebben de jongste gebeurtenissen in Europa op nieuw geleerd dat niet de geest in de stof hierbeneden de meeste is, niet de vrijheid, niet de deugd, niet het regt, maar het door schrandereid bestuurd geweld. Wil men natuurdienst, men neme in zijne eeredienst ook dien vorm op; zoo niet, men erkenne dat de godsdienst van den tegenwoordigen tijd een aristokratisch intellektualisme is, welks punten van aanraking met de eigenlijk gezegde vroomheid voor het bloote oog naauwlijks waarneembaar zijn.

Het eenig middel om uit dien doolhof van stelsels te geraken en met een vast gemoed te blijven voortleven, heb ik reeds genoemd. Het is, de tegenwoordige periode der bescha-

ving als eene herhaling aan te merken van den toestand waarin tijdens de opkomst des christendoms het romeinsche rijk verkeerde. De rigting waarin de wereldgeschiedenis zich op dit oogenblik beweegt is eene doodlopende straat, en wij zijn altgeder bezig met ons hoofd tegen een muur te bonzen. Wil dit zeggen dat de menschheid geen toekomst meer heeft? Ongetwijfeld, zoo men aanneemt dat zij zonder ons of ons gelijken er niet komen kan; maar niet voor wie zich herinnert dat, uit elke ineengezonken maatschappij der oudheid, eene nieuwe en betere te voorschijn gekomen is. Geen andere gedachte geeft zooveel rust.

De gestadige woelingen der volken van den tegenwoordigen tijd hebben altgeder haar oorsprong in misplaatst ongeduld. Men hoopt op de verwezenlijking van een ideaal; terwijl alleen een nieuw godsdienstig geloof, rijzende Feniks uit een nieuwen wereldbrand, dat wonder zou kunnen verrigten. Als kinderen dwingen de natien om het mooie maantje. Open hun te dien aanzien de oogen; ontnem hun den waan dat zij een dageraad vertegenwoordigen, terwijl zij in waarheid tijdgenooten van een zonsondergang zijn, en gij zult de koorts uit hunne aderen verdreven hebben.

En zoo de volken, zoo de individuen. Zijn dezen eenmaal doordrongen van het denkbeeld dat het hedendaagsch scepticisme eene ongeneeslijke ziekte is, welke haar natuurlijken loop moet hebben, dan daalt van zelf de vrede in hun gemoed, en leeren zij met des te meer liefde zich aan de onzichtbare kleinodien hechten, welke tot hiertoe al de lotgevallen der beschaving overleefd hebben.

1871.